

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

748410

KAPİTALİZM VE DİN

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Betül GÖNENÇ

Enstitü Anabilim Dalı: SOSYOLOJİ

-148410-

Tez Danışmanı: Yrd.Doç.Dr. Zeynep Gökçe AKGÜR

EYLÜL-2004

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAPİTALİZM VE DİN

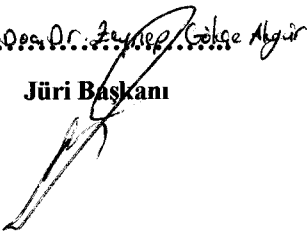
YÜKSEK LİSANS TEZİ
Betül GÖNENÇ

Enstitü Anabilim Dalı: SOSYOLOJİ

Bu tez 15.1.04./2004 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

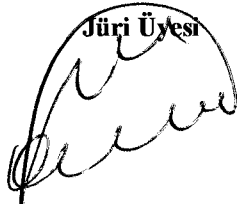
Yrd. Doç. Dr. Zeynep Güneş Albayrak

Jüri Başkanı

Yrd. Doç. Dr. Osman Özkul

Jüri Üyesi

Yrd. Doç. Dr. M. İskenderoğlu

Jüri Üyesi

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
SUMMARY.....	iv
GİRİŞ.....	1
1.KAPİTALİZMİ KAVRAMSAL AÇIDAN ANLAMA.....	4
1.1.Kapitalist Sistemin Gereklilikleri.....	7
1.2.Kapitalizmin Tarihi Gelişimi.....	9
1.2.1.Ortaçağda Kapitalizm.....	11
1.2.1.1.Ticari Kapitalizm.....	11
1.2.1.2.Mali Kapitalizm.....	14
1.3.Kapitalizmin Dayanakları.....	15
1.3.1.Keşifler.....	15
1.3.2.Ulus Devletin Ortaya Çıkışı.....	16
1.3.2.1.İspanya.....	17
1.3.2.2.Hollanda.....	18
1.3.2.3.İngiltere.....	19
1.3.3.Bilimsel Buluşlar.....	20
2.DİNİN İKTİSADİ GELİŞMEDEKİ ROLÜ.....	21
2.1.İktisadi Faaliyet ve Hıristiyanlık (Protestanlık).....	21
2.2.İktisadi Faaliyet ve İslamiyet.....	23
2.2.1.İslamiyet'ten Önceki Dönemde Mekke'deki Ekonomik Yaşam.....	25
2.2.2.İslamiyet'ten Sonraki Dönemde Ekonomik Hayatın Rasyonelliği.....	28
2.2.2.1.Medine Pazarı.....	28
2.2.3.Klasik İslam Çağında İktisadi Düşüncenin Rasyonelliği.....	31
2.3.İslam Dininde Temel İktisadi Kavramlar.....	33
2.3.1.İnsan Anlayışı.....	33
2.3.2.Bütünlükçü Yaklaşım.....	34
2.3.3.Niyet.....	35

2.3.4.Adalet Anlayışı.....	36
2.3.5.Emek (Alınteri, Çalışma).....	37
2.3.6.Sermaye.....	40
2.3.7.Yardımlaşma.....	41
2.3.7.1.Zekat.....	42
2.3.7.2.Sadaka.....	44
2.3.7.3.İsraf.....	44
3.KAPİTALİST EKONOMİ İLE İSLAM EKONOMİSİNİN	
KARŞILAŞTIRILMASI.....	46
3.1.Meşru Kazanç Olgusu.....	46
3.2.Teşebbüs Hürriyeti Olgusu.....	47
3.3.Özel Mülkiyet Olgusu.....	49
3.4.Faiz Olgusu.....	51
3.5.Karaborsacılık (Stokçuluk) Olgusu.....	56
3.6.Damping Olgusu.....	58
3.7.Yalan Yere Yeminle Kazanç Olgusu.....	59
3.8.Tekel Olgusu.....	60
3.9.Sigorta Olgusu.....	62
3.10.Bankacılık Olgusu.....	64
3.10.1.İslami Bankacılık.....	65
3.10.2.İslam Bankacılığında Üç Kavram.....	66
3.10.3.İslami Bankaların Hedefleri.....	67
3.10.4.Finans Sistemleri ile Bankacılık Arasındaki Farklar.....	68
3.11.Serbest Piyasa Olgusu.....	69
SONUÇ.....	71
KAYNAKLAR.....	74
ÖZGEÇMİŞ.....	78

ÖZET

Anahtar Kelimeler: Kapitalizm, Mülkiyet, Hıristiyanlık, İslam

Bu çalışmanın gerçekleşmesini sağlayan itici güç: iktisadi faaliyetlerde zihniyetin rolünü ortaya çıkarma isteğimize. Bu konu ile ilgili çalışmalar yapan Alman düşünür M. Weber Batı'da ortaya çıkan kapitalist iktisadi sistemin ana tetikleyicisinin Hıristiyanlığın mezheplerinden olan Protestanlık olduğunu iddia ediyordu. Böylece iktisadi meselelerde dinin önemli bir unsur olduğu ortaya atılmış oldu. Batıda ortaya çıkan kapitalizmin Doğu dünyasında ortaya çıkmayışının nedeni İslam olarak gösterildi.

Bu iddiaları çalışmamızın ikinci ve üçüncü bölümünde detaylı olarak ele almaya çalıştık. Doğu dünyasında Kapitalist bir iktisadi sistemin oluşmayışında İslam'ın etkisini araştırdık. Ve son olarak kapitalist ekonominin temel ilkeleri ile İslam iktisadının temel ilkelerini kıyasladık. Çalışmanın tarafsız olmasına adına Batılı ve Doğulu birçok düşünürün düşüncelerine yer verdik.

SUMMARY

CAPITALISM AND RELIGION

Key Words: Capitalism, Possession, Christianity, Muslim.

The motivating power of this work to be come truth is the willingness of our to release the importance role of mind in financial affairs. German philosopher M. Weber who searched on this subject was claiming that the capitalist financial system's main alerting was Protestantism which is the one of the sect of Christianity. Thus it is brought up that the religion is an important component in financial affairs. Islam had been shown as the reason for not bringing up of capitalism in east world ,which had been put forward in the west .

We tried to deal with those claims in our work's second and third section. We have searched the effect of Islam why there is not capitalist financial affairs in the east. And at last we have compared the main disipnces of capitalist economy and main disipline of Islamic economy. In terms of being impartial, we have given the opinions of many western and eastern philosopher.

GİRİŞ

Bu çalışmanın gerçekleşmesini sağlayan itici güç: iktisadi faaliyetlerde zihniyetin rolünü ortaya çıkarma isteğimizdir. Bu konu ile ilgili, Alman düşünür M. Weber'in Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu adlı eseri, bize gerekli çıkış noktasını sağladı. Hepimizin bildiği gibi Weber, Kapitalizmin, Protestanlık mezhebinin seçkin kul ve meslek anlayışlarının insanlara yüklediği rasyonel-metodik çalışma ile ortaya çıktığını savunuyordu. Tam da bu noktada sorulması gereken soru: kökleri XI. yy'a kadar geri götürülen kapitalizmin doğuşunda dini faktörlerin rolü ne olabilirdi? Ayrıca Weber, kapitalizmin ve ussal örgütlenmenin sadece Batı'da ortaya çıkışını da Protestanlığın mezheplerinden olan Calvinizm ve Püritanizme bağlayarak, Doğu dünyasının geri kalmışlığının nedenini de bir şekilde inanç sistemlerinde aramaları gerektiğini bildiriyordu.

Weber'in bu genellemesini ciddiye almakla çalışmamıza başladık diyebiliriz. Weber'in bu genellemesinin ne kadar doğru olup olmadığını ortaya çıkarmak, Doğu toplumlarının inanç sistemi olan İslamiyet'in iktisadi faaliyet karşısında nasıl bir tutum içine girdiğini araştırmak çalışmamızı yönlendiren ana istek haline geldi. İslam toplumlarında Kapitalizmin neden ortaya çıkmadığını tespit edebilmek için ilk olarak Kapitalizmin ne zaman, nerede ve ne tür koşullar altında ortaya çıktığını tespit etmemiz gerekiyordu. Bu nedenle çalışmamızın ilk bölümünde, zihniyet araştırmalarında kaçınılmaz olarak yapılması gerekeni yaptık ve S. Ülgener'in de bu alanda çalışanlara tavsiye ettiği gibi Kapitalizmin ortaya çıktığı çağın ve çevrenin iktisat ahlakını, o dönemin insanın madde karşısındaki tutumunu, belli başlı davranış kalıplarını belirli bir çerçevede sunmaya çalıştık. Bunu yaşarken Kapitalizmin tarihini detaylı bir şekilde ele alıp Weber'in kastettiği ussal örgütlenmenin ve rasyonel firmaların erken ortaçağ dönemlerinde olup olmadığını da araştırdık. Bunu yapmaktaki amacımız: Weber'in Kapitalizmin motor gücü olarak gördüğü Protestanlığın, abartılı bir etkiye sahip olup olmadığını ortaya çıkarmaktı. Hatta Protestanlığın Kapitalizmin ortaya çıkışında tek güç olmadığını gösterme adına, Kapitalizmin doğuşuna ve gelişimine neden olabilecek tüm gelişmeleri (coğrafi keşifler, bilim ve teknikteki ilerlemeler, ulusal devletlerin ortaya çıkışı gibi) detaylı bir şekilde aktarmaya çalıştık. Ancak bunları yaparken ne kadar objektif olabileceğimiz sorusu hala aklımızdadır. Maalesef çalışmanın bütününde, seçtiğimiz

konunun zihniyet meselelerine dayanması nedeniyle de sübjektiflik korkusunu içimizde taşıdık. Weber'in İslam dinine yeterli derecede vakıf olamadığını düşünürken bir taraftan da bizim Hıristiyanlığı ve bu bağlamda mezhepleri ne kadar iyi bildiğimiz sorusu ile iç dünyamızda hesaplaşmak zorunda kaldık.

Çalışmamızın ilk bölümünü Kapitalizmin belirlenmesindeki teknik faktörlere ayırırken, ikinci bölümünde biraz daha zihniyet meselelerine eğilip genelde Hıristiyanlığın özelde Calvinizmin meslek ve seçkin kul anlayışları ile iktisadi faaliyetleri, tetikleyip tetiklemediğini kısacası: Hıristiyanlığın, Kapitalizmin doğuşundaki rolünü araştırmaya başladık. Böylece, ilk bölümdeki satıhta kalan teknik kısmın iç tarafını doldurup, Kapitalizmin bir yaşam stili haline dönüşmesinde Protestanlığın rolünü araştırdık. Bu noktadan sonra asıl ilgi alanımız olan İslam'ın iktisadi faaliyetler karşısındaki tutumunu belirtmeye çalıştık. Ancak, itiraf edelim ki, bu hiç de kolay olmadı. Çünkü bir tarafta, Weber'in İslam'ı feodal ve politik bir yapıyı içinde barındıran ve besleyen, gaza ve fetih amaçları dışında başka hiçbir amaca sahip olmayan bir din olarak görüşü, bizleri hemen savunma psikolojisi içine soktu. Dolayısıyla biz de İslam'ın ekonomik faaliyetlere nasıl baktığını, İslam dininin emirlerini, Kapitalist üretim biçimini [yada herhangi bir üretim biçimini] oluşturan etkinlikleri savunuyor mu? Engelliyor mu? Yasaklıyor mu? Yoksa bu etkinliklere karşı ilgisiz mi? Sorularının yanıtını aramaya başladık. Yani İslam'ın dünya karşısındaki tutumunu ortaya çıkarmaya çalıştık.

Bu amaçla da İslam'ın, ekonomik faaliyetlerde niyete önem veren yapısından başlayıp, alın terine, özel mülkiyete vs... bakışını vererek aşama aşama, İslam'ın iktisadi faaliyetler karşısında engelleyici değil tam tersine teşvik edici bir tutum için olduğunu göstermeye gayret ettik. Hatta Weber'in tezinin eksik boyutlarını göstermek adıyla, İslamiyet'ten önceki Mekke'de ticari faaliyetlerin ne kadar da rasyonel bir boyuta ulaştığını, hesapçı ruhun, geleceği planlamanın, o dönemlerde de varlığını yararlandığımız eserlere dayanarak tespit ettik. Bunu somut örneklerle de pekiştirmek adına çalışmamızın ikinci bölümünde Hz. Muhammed döneminde kurulan Medine pazarını ve işleyişini aktardık. Ekonomik hayatın rasyonel boyutlarda ilerleyişini sadece Hz Muhammed'in dönemiyle kısıtlı tutmayarak 11. ve 13. yüzyıllarda yaşamış olan iki ünlü Müslüman düşünürün ekonomik olguları yorumlayışını çalışmamızda aktardık.

İslam'ın dünya karşısındaki tutumunun teşvik edici bir yapıda olduğunu göstermek için de Kuran-ı Kerim'deki ayetleri ve hadisleri aktardık. Seçtiğimiz ayet ve hadislerin teşvik edici veya yasaklayıcı bir içeriğe sahip olmasına özen gösterdik. Bunu yapmamızın nedeni de Weber'in dini nassların toplum genelinde etkili olmasının ödül ve cezalara bağlı olduğunu belirtmesidir.

Aktardığımız ayet ve hadisleri seçerken: İslam'ın iktisat felsefesini ortaya çıkarmaya çalıştık. İslam'ın iktisat felsefesinin temel kavramlarından olan: yardımlaşma, adil olma, iyi niyet gösterme kavramlarına, konumuzla ilgili boyutlarıyla yer verdik .

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise kapitalist bir toplumsal yapının neden Doğu toplumlarında ortaya çıkmadığı sorusuna daha net bir şekilde cevap vermek istedik. Yaptığımız okumalar, bu sorunun cevabının İslam iktisat felsefesi ile kapitalist iktisat felsefesi arasındaki farklar belirlendiğinde ortaya çıkacağını gösterdi. Kapitalizmin dayanak noktaları ile İslam iktisadının dayanak noktalarının birbirinden farklı oluşu, kapitalist bir toplumsal yapının Doğu toplumlarında ortaya çıkışını zorlaştırıyordu. Kapitalizmin gelişimini sağlayan: faiz sistemi, bankacılık sistemi, sigortacılık, tekel ,vb. yapılar İslam iktisadında kendisine bir yer bulamıyordu. Dolayısıyla bizde üçüncü bölümde tek tek İslam iktisadının servet biriktirmenin en kolay yollarından olan faiz sistemine, tekele, karaborsacılığa... nasıl baktığını ele aldık. Ve İslam'ın bu bakış açısını ikinci bölümde olduğu gibi ayet ve hadislerle pekiştirdik. Böylece İslam iktisat felsefesinin dayanak noktaları da ortaya çıkıyordu. İslam iktisadının dayandığı yapı taşlarının rasyonel bir temele yaslandığını göstermek adına da başta faiz olmak üzere diğer meşru olmayan kazanç yollarının rasyonel ve ahlaki olmayan yapılarını, sosyal adaleti önleyişlerini ve bir sömürü unsuru oluşlarını konumuzla ilgili olacak şekilde aktardık.

Çalışmamız bu seyirde giderken S. Ülgener'in düşünceleri bu çalışmada objektif bir tavır takınmamız konusunda bizler için uyarıcı bir unsur oldu. Ülgener, bizleri Weber'in yaptığı gibi inanç sistemlerini statik bir olgu imişçesine algılamanın yanlışlığını gösterdi. Ve yine Ülgener, İslami nassların toplumda ne tür bir karşılık bulduğunu, bu nassların tavandan tabana inerken değişebileceğini bizlere hatırlattı.

1.KAPİTALİZMİ KAVRAMSAL AÇIDAN ANLAMA

Kapitalizm gibi bir konuyu ele alırken yapmamız gereken en önemli şey bu terime yüklediğimiz anlamı vermek olacaktır. Dolayısıyla çalışmamızın bu bölümünde kapitalizmin ne zaman ve nerede ortaya çıktığını, nasıl yayıldığını, anlamının süreçle nasıl değiştiğini vermek istiyoruz. Ancak ilk olarak kapitalizm terimi ile yolları kesişen kapital ve kapitalist kelimelerinin anlamını vererek işe başlayalım.

Kapital kelimesi: emtia stoku, para yekünü ve faizli para anlamında 12. yy'da kullanılmaya başlandı. Kelimenin ilk kullanımının İtalya'da gerçekleştiğini ve 1283 yılında bir ticaret şirketinin sermaye aktifleri anlamında kullanılmaya başlandığını söyleyebiliriz. "20 Şubat 1399'da, Francesko Di Marco Datini, Prato'dan bir mektup arkadaşına şöyle yazıyordu: "Şüphesiz eğer kadife veya yünlü giyecek satın alacak olursan, sermayeyi (ilchapitale) ve (yapılacak) kârı sigorta ettirmeni istiyorum: ondan sonra keyfine göre davran" [Braudel, 1996: 137] Kapital kelimesinin doğduğu yer olan İtalya "kapitalist örgütlenmenin" de en erken gerçekleştiği ve en yoğun yaşandığı yerlerden biri olarak da bilinmektedir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki kapital kelimesi Avrupa'da kabul görene kadar pek çok kelimeyle yarışmıştır. Özellikle fonlar kelimesi kapital kelimesinin varlığını ciddi bir şekilde tehdit etmiştir. Çeşitli metinlerde fonlar kelimesinin rağbet gördüğü anlaşılmaktadır. Örnek vermek gerekirse 1713'te gerçekleşen şu yazışma bizi aydınlatabilir: "Bir işi kıvırmak isteyen tüccarın sadece fonlarını ortaya koymasına yeterliydi" [Braudel, 1996: 138]. Fonlar kelimesi o dönemde çok kullanılsa da 1700'lü yılların sonlarında "kapital" kelimesi yeniden literatüre giriş yaptı. Ve önceki anlamından farklı olarak kapital, sadece para anlamına gelmiyordu. Marx tarafından bir üretim aracı olarak da görülmeye başlayarak günümüzdeki anlamını kazanmaya başlıyordu.

Kapital kelimesinin ortaya çıkışından sonra kaçınılmaz olarak kapitalist kelimesi de ortaya çıktı. kapitalist kelimesi ile anlatmak istediğimiz kapitali elinde bulunduran anlamının da ötesindedir. Ve bu konuda da yardımı F. Braudel'in "Kapitalizm ve Medeniyet" adlı eserinden alacağız. Yapılan tespitlere göre kapitalist kelimesi ilk kez 1633'te sonra da 1654'te kullanılmıştır: "1699 yılına ait bir Fransız Muhtırası Birleşik Eyaletler genel valisinin ihdas ettiği verginin 3 florin ödeyecek olan "kapitalistler" ile

30 sol ödeyecek olan diğer insanları ayırt ettiğini belirtmektedir” [Braudel, 1996: 140]. Bu pasajdan da anlaşılacağı gibi, kapitalistler toplum içerisinde farklı bir muameleye tabi tutulması gereken bir sınıfı oluşturmaktadırlar. Kapitalistlere yüklenen anlam ise 1959 yılında Quesney’in kullandığı şu ifadelerle açıkça görülebilmektedir: Bu parasal servetlerin sahipleri ne kralı ne de ülkeyi tanır. Kısacası en dar anlamıyla kapitalistler parasal servetlerin sahibidirler ve onların para kazanmak dışında hiçbir amaçları yoktur. Bu yüzden de para kazanma eylemini engelleyecek her türlü şeyi gözden çıkartabilirler.

Kapital ve kapitalist kelimelerinin ne zaman ortaya çıktıkları ve hangi anlama geldiklerini aktardıktan sonra, kapitalizm kavramını bütün detaylarıyla ele almaya çalışalım. Çalışmamızın en başında bizi şaşırtan en önemli şey kapitalizm kavramının, kapital ve kapitalist kelimelerine oranla çok geç bir dönemde ortaya çıkmış olmasıdır. Kapitalizm kavramının çok geç dönemlerde ortaya çıktığının en güzel delili hiçbir sözlükte kendisine rastlanılmayıştır. Hatta bu konuda L. Febure dikkatlerimizi çekmek için Charles Audler’in "Komünist Manifestosunu" yazarken kapitalizm kelimesini bir kez bile kullanmadan çevirebildiğini yazıyor [Febure, 1995: 63].

Günümüzde komünizmin karşıtı bir İzm olarak bilinen kapitalizm, anlaşılan 19. yy’ın başlarında kullanılmıyordu. Zaten kapitalizm kavramının dilimize 19. yy sonu 20. yy başlangıcında girdiğini söyleyebiliriz. Kelimenin çok büyük bir ilgi ve itibar görmesi W. Sombart’ın 1902’de yayınlanan *Der Moderne Kapitalismus* kitabı ile sağlanmıştır. Ancak hepimizin de tahmin edebileceği gibi kullandığımız bu soyut ad, kullanıma girmeden yüzyıllarca önce kapitalizm vardı.

Kapitalizm kavramının hangi zaman aralığında ortaya çıktığına değindikten sonra kapitalizme yüklenen birbirinden farklı anlamlara yer vererek çalışmamıza devam edelim. Yaptığımız okumalar esnasında kapitalizmin 3 ayrı bakış açısıyla ele alındığını gördük. Bu bakış açılarının çakıştığı yerler olduğu gibi birbirinden ayrılan yönleri olduğunu da belirterek bu yaklaşımlardan ilkinin oluşturan Sombart ve Weber’in görüşlerine yer verelim. Sombart’a göre kapitalizmin ne olduğunu anlamak için ekonomik sistemin özelliklerine değil de bu sistemin oluşmasını sağlayan "ruh"a ve bu ruhun niteliklerine bakmak gerekir. Nitekim bu ruh ilk insandan itibaren var olmuştur:

"Çok eski geçmişte herhangi bir kapitalist girişim gerçekleşme olanağı bulunmayan bir çağda da -embriyon halinde- kapitalist ruh mutlaka vardı [Dobb, 1992: 6].

Ve yine Sombart'a göre kapitalizmin ruhu, toplumsal sonuçlarına bakmaksızın Kilise, devlet ve diğer kısıtlayıcı güçlerden bağımsız olarak kar peşinde koşmaktır [Heaton, 1995].

Weber ise kapitalizmin tanımını yaparken dikkatli davranmak gerektiğini, kapitalizmin sadece kazanç peşinde koşulan bir etkinlik olarak görülmesinin kapitalizmi anlayamamak olduğuna değinir. Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu adlı eserinde Weber, "elde etme güdüsünün, kazanç uğraşısının kendi içinde kapitalizm ile doğrudan doğruya hiçbir ilgisi yoktur"der [Weber, 1999: 16]. Weber'e göre kapitalist bir ekonomik eylemin değiş tokuş sırasında kâr ettirmesine kadar önemli ise bu kârın devamlılığı için sermaye hesabının yapılması da bir o kadar önemlidir. Sermaye hesabı sayesinde gelirler ve giderler belirlenecek rasyonel bir hesaplama ile kazancın yeni yatırımlarda kullanılıp kullanılmayacağı ortaya çıkacaktır. Bu hesaplamaların yapılabilmesi için "ussal defter tutma" olmazsa olmaz bir unsurdur. Yine Weber'e göre, kapitalist işletmeyi olanaklı kılan bir diğer unsur da "Bugünkü ekonomik yaşamı tamamıyla yöneten ev ile işin birbirinden ayrılması ögesidir" [Weber, 1999: 21].

M. Weber'in ve Sombart'ın fikirlerine değindikten sonra Kapitalizmi farklı okuyan Alman Tarihi okulunun mensuplarının düşüncelerine yer verelim: Kapitalizm: üretimin köy ve kasaba için değil de pazar için gerçekleşmesiyle ortaya çıkan kâr amaçlı bir örgütlenmedir: "Bu görüş Kapitalizmin -pazar için üretim anlamında- ticari bir sistem olduğu görüşü ile birleşince Prof. Nussbaum'un tanımlamasına varılır: "Ekonomik faaliyeti yönlendiren ilkenin kısıtlamasız kazanç olduğu bir mübadele ekonomi sistemi" [Dobb, 1992: 8]. Bu tanımda dikkat çeken husus kapitalizmin, ortaçağın sınırlı ticaret anlayışını aşır modern çağın engel tanımayan ticari işlemlerinin yaygınlaşmasıyla ortaya çıkabileceğidir.

Son olarak Karl Marx'ın Kapitalizmi nasıl tanımladığına yer verelim. Marx'a göre kapitalizmin kökenini ne Sombart'ın dediğı gibi girişim ruhunda ne de Alman Tarih

okulunun temsilcileri gibi paranın kazanç amaçlı örgütlenmesinde aramak gerekir. Marx, kapitalizmi "belirli bir üretim biçiminde" arar. Üretim biçiminden kasıt sadece teknik durum değildir: üretim araçlarına sahip olma biçiminden ve insanların üretim süreciyle bağlantılarından doğan toplumsal ilişkilerden söz eder. Demek oluyor ki, kapitalizm sadece pazar için bir üretim sistemi -meta üretimi- değil: iş gücünün bizzat meta durumuna geldiği ve herhangi bir mübadele nesnesi gibi pazarda alınıp satıldığı bir sistem [Dobb, 1992: 8].

Maurice Dobb'a göre bu tanımı diğer tanımlardan ayıran yön pazar için üretimin, uzmanlaşmış tüccarlar topluluğuna sahip olmanın, kapitalist bir toplum oluşturmamaya yetmemesidir. Kapitalist bir toplum için sermaye sahibi insanların yanında, boyunduruk altına alınacak bir işgücüne de ihtiyaç vardır. Yani işi yapmak üzere akli çelinecek yada zorda bırakılacak kişilerin varlığı gerekiyordu. İşçiler bulunup mallar üretilince bu malların bir biçimde pazarlanması gerekir. Bunun anlamı da hem bir dağıtım sisteminin, hem de malları almak için yeterli kaynakları olan alıcılar grubunun gerekmesiydi [Wallerstain, 1991: 12-13].

Yaptığımız okumalara dayanarak kapitalizmin: özel mülkiyete ve sermaye birikimine dayalı olarak ortaya çıkan, içinde bulundurduğu esneklik ve eklektisizm sayesinde sürekli olarak kendisini yenileyebilen ussal bir örgütlenme olduğunu söyleyebiliriz. Bu tanımında ihmal edilmemesi gereken diğer bir nokta da kapitalizmin Batı'da gelişmiş ve geçen yüzyılda Batılı olmayan en azından bir topluma, yani Japonya'ya yayılmış tarihsel bir boyutu olan kurumsal bir iktisadi düzen oluşudur [Landes, 1995: 7].

Çalışmamız boyunca kullanacağımız tanımı da belirledikten sonra kapitalizmin doğması ve gelişmesi için gerekli olan şartlara değinelim.

1.1.Kapitalist Sistemin Gereklilikleri

Buluş'a göre Weber, Kapitalist bir ekonomik yapının varlığından söz edebilmek için 6 unsura ihtiyaç olduğunu söylemektedir. Bunlardan ilki ussal bir sermaye muhasebesidir. Böyle bir muhasebe yapılabilmesinin en birinci koşulu: üretim araçlarının özel mülkiyete tahsis edilmesidir. Üretim araçlarının özel bir yönetim yapısı altında

kullanılabilmesi ile maksimum kârlar elde edilebilecek yeni etkinlikler için kararlar rahatlıkla alınabilecektir [Buluş, 2002: 167].

İkinci gereklilik: Piyasa serbestisidir. Weber: Piyasa serbestisi ile sadece malların alınıp satılmasındaki serbestliği değil, emeğin de özgür bir şekilde alınıp satılmasını hatta özgür kılınmasını kastediyordu. Hepimizin de bildiği gibi özellikle orta çağlarda özgür bir emek piyasası mevcut değildi: "şövalyelerin ve çiftçilerin sanayi ile uğraşmalarına veya şehirlilerin arazi sahibi olmalarına izin verilmiyordu" [Özel, 2002: 4]. Bu yasaklamalar, ekonomik eylemin maksimum etkinlik ve kâr anlayışı ile uyuşmadığı için ortadan kaldırılmalıydı Weber'e göre.

Üçüncü gereklilik: Ussal teknolojidir. Bilimin ve teknolojinin birlikteliği ile piyasaya sürekli olarak yeni ürünler sürülebilme bu da kapitalizmin durgunluk nedeniyle yaşadığı krizleri sonlandırabilmektedir. Ayrıca makineleşmeyle beraber işgücü azlığının doğurduğu problemler de ortadan kalkabilmektedir.

Dördüncü gereklilik: Güvenilir bir hukuk sistemidir. Weber'e göre bu gerekliliğin karşılanması çok önemlidir. Çünkü güvenilir bir hukuk sistemi sayesinde belirsizlikler ortadan kalkacak, her türlü ticari işlemler belirli bir ticari prosedür çerçevesinde planlı ve hesaplı bir şekilde gerçekleşebilecektir. Böylece yatırımların gerçekleşmesi için gerekli olan teşvik edici ortam oluşacaktır. Güvenilir bir hukuk sisteminin uygulanabildiği modern dönemlerde, ticari alışverişlerin, antik çağ ve erken ortaçağ dönemlerine göre elde ettiği: artı kazanç, Weber'e hak vermemizi sağlamaktadır.

Beşinci gereklilik: Özgür emektir. Kapitalizmin gerçekleşebilmesi için sermaye birikimine ihtiyaç vardır. Sermaye birikimini sağlayacak en önemli faktör ise üretim sürecini gerçekleştirecek olan işgücünün bulunabilirliğidir. İşgücünün bulunabilirliği için özgür bir emek piyasası şarttır. Özellikle devletlerin sınır politikaları yüzünden koydukları bazı kurallar emeğin özgür bir şekilde hareketini engellemektedir. Kısacası, emeğin özgür bir şekilde dolaşımının kısıtlanmasının kapitalistlere yüklediği bir maliyet vardır. Maliyetin düşük olabilmesi için işgücü yoğunluğunun piyasada bol miktarda bulunması gerekir. Ancak emeğin dolaşımına izin verilmediği için bu maliyet artmakta

ve iktisadi faaliyeti durgunluğa sevk etmektedir. Dolayısıyla özgür bir emek piyasası şarttır.

Weber'in son şartı ise iktisadi hayatın ticarileşmesidir. Yani ticari belgelerin alınıp satılabilir kağıtlar biçimini alması gerekmektedir. Bu konuda özellikle borsa şirketleri önemli bir faaliyet göstermekte ekonomik eylemi çok daha kolay gerçekleştirebilen bir eylem haline getirmektedir [Mac Farlane, 1993: 264].

1.2.Kapitalizmin Tarihi Gelişimi

Bu bölümdeki amacımız: Weber'in kapitalizmin doğuşunu Protestanlığa bağlayan düşüncelerinin tarihi gerçekliklerle uyuşup uyuşmadığını araştırmaktır. Bu nedenle kapitalizmin, ortaya çıkmak için Weber'in iddia ettiği gibi Reformasyonu bekleyip beklemediği: yani erken ortaçağda kapitalizmin var olup olmadığı sorunundan, kapitalizmin kendisini hangi dayanak noktaları üzerine inşa ettiğine kadar, birçok sorunun yanıtını bu bölümde vermeye çalışacağız. Böylece kapitalizmin ortaya çıkmasını sağlayan yegane unsurun Protestanlık olup olmadığı da kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

Antikçağda kapitalizmin olup olmadığı önemli bir tartışma konusudur. Henri See bugün anladığımız anlamda bir sanayi kapitalizmin o dönemde var olduğunu iddia etmemiz doğru olmaz der ve o dönemin iktisadi yapısını şu şekilde anlatır: "Yunanistan'da ve Yunan devletlerinde olduğu gibi hakim rolü arazi mülkiyeti oynamakta: ev ekonomisi ve kölelik müessesesi büyük endüstriyi imkansız kılmaktadır. "Ancak antik dünyada sanayi kapitalizmin olmayışı ticarî ve malî kapitalizmin olmadığını göstermez. Yunanistan'a değindikten sonra Roma imparatorluğundaki ekonomik hayata değinmenin o dönemi resmetmesi bakımından yararlı olacağını düşünüyoruz. "Ticaret ve sanayi çok önemli bir rol oynamıyordu: teknolojileri, ulaşım ilkeldi. Gemiler sadece Nisan ile Eylül arasında yelken açıyordu, koşum henüz icat edilmediğinden, yük hayvanı olarak öküz, eşek ve deve kullanmak zorundaydı. Servetin kaynağı ticaretten ziyade tarımdı, fakat tarım yöntemleri hem toprak hem emek israfına yol açıyordu. Gene de canlı bir iktisadi faaliyetten hiç söz etmemek olmaz. Pax Romana iktisadi gelişme için istikrarlı şartlar yaratmıştı. Standart bir para birimi vardı ve hem malların hem insanların hareket

serbestisi yüksek düzeydeydi” [Özel, 2002: 6]. Roma imparatorluğundaki ekonomik hayatı anlatan bu metin de bugünkü anladığımız manada bir kapitalist yapılanmadan söz etmek mümkün değil. Hatta mali kapitalizmin bile bütün veçhelerini göstermediğini söylememiz abartılı olmaz. Bu konuda yine Henri See'nin Modern Kapitalizmin Doğuşu adlı kitabına dönecek olursak: "Şüphesiz Roma dünyasında mali muameleler yürüten bankalar, sarraflar ve mali şirketler mevcuttu. Fakat Romalılar kredi organizasyonunu, poliçeleri menkul kıymetleri bilmezler” [See, 2001: 19]. Kısacası antik dünyada aynı ekonomiden bahsetmek daha doğru olacaktır. Üretim kişisel ihtiyaçları karşılamak için yapılıyor ve pazar için üretim kavramı çok bilinmiyordu. Ayrıca ticaret ve para biliniyor, ancak ekonomik hayatı dönüştürecek bir nitelik arz etmiyordu.

Antikçağda kapitalizmin gelişmediğinin bir diğer ispatı da: modern dünyanın kullandığı vergi biçimleri ile kadim dünyanın vergi biçimlerini kıyaslamakla elde edilebilir. Rodbertus, modern vergilemede kişisel vergilerle mülkiyet vergilerinin birbirinden ayrıldığını bunun da modern ve kadim dünyanın ekonomik sistemlerini birbirinden kesin bir çizgi ile ayırdığını belirtir. Mülkiyet biçimlerinin, kişisel gelirlerin ve vergilerin farklılığı, modern ekonominin bir özelliğidir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta: aynı ekonominin yerini parasallaşmış bir ekonominin alışıdır. Antikitede tek bir vergi (tributum) ödenirken modern ekonomide çok çeşitli vergiler ödenerek hayatın kendisi diğerinin aksine olarak sürekli parasallaşılıyor [See, 2001: 7-8].

Buraya kadar gelinen noktada dikkatlerden kaçmadığına inandığımız bir yönü çalışmamızın ileriki aşamalarını da düşünerek vereceğiz: Doğu dünyasında ticari ilişkiler acaba hangi durumda? Veya Avrupa-dışı dünyada kapitalizmin mevcudiyetinden bahsedilebilir mi? Bu konuda çeşitli düşüncelerin varlığı bilinmektedir. Örneğin Weber'e göre ussal bir "anayasa" bu anayasaya bağlı ussal bir siyasal düzen yani "devlet" ve muhasebeye dayalı ussal bir ekonomik hayat anlamında "kapitalizm" sade ve sadece Batı'da ortaya çıkmıştır ve Batı'da bilinir [Weber, 1999: 16].

Weber'in bu düşünceleri üzerinde yeniden düşünmemizi sağlayacak bir Hint bilgini Hint'deki ekonomik yapılanmayı şu şekilde anlatıyor: "M.Ö. 8002'e varmadan,

Hindistan'da ileri bir zanaatçı ve tüccar örgütlenmesi vardı. Benzer geçim yolları olan insanlar, kendilerine rehberlik edecek, kesin kuralları olan ortak bir yapı kuruyorlardı. Guatama'nın Dharma-sutrasında [toplumun üçüncü katmanına mensup] bir vaysiyanın meslekleri şöyle sıralanıyor: tarım, ticaret, hayvancılık ve faizle para ödünç vermek. Her meslek erbabının yasal bir meslek organizasyonu vardı ve temsilcileri gerektiğinde hükümdara bilgi veriyorlardı. Faizcilik o derece yaygındı ki, M.S. 120 yılına ait Nasik mağarasında kitabede Saka Reisi Nahapana'nın damadı Ushavata'nın mağarada yaşayan Budist keşiflere 3000 lira bağış yaptığını ve bunun 2000 lirasının dokumacılar loncasına aylık yüzde 1 faizle, 1000 lirasının ise başka bir loncaya 0.75 faizle yatırıldığını okuyoruz. Loncalar birer yerel banka gibiydiler. Tacirler, lonca örgütlenmesi dışında, başka tacirlerle geçici ortaklıklara da giriyorlardı” [Özel, 2002: 8-9].

Aktardığımız bu metinden de anlaşılacağı gibi Batılı birçok düşünür Avrupa-dışı dünyayı tam manasıyla araştırmadan bazı yargılara varabilmektedirler. Derinlemesine araştırıldığında gerek Hint, gerek Çin ve gerek İslam dünyasında gelişmiş bir ekonomik yapılanmanın varlığı göze batmaktadır. Doğu dünyasındaki ekonomik hayatı sonra ele almak üzere yeniden konumuzun seyrine dönelim. Antik dünyadaki iktisadi hayatı anlatmaya çalışıp kapitalizmin bugün anladığımız manada var olup olmadığına değindik. Bu noktadan sonra Ortaçağ'da ekonomik hayatın tezahürlerine değinmeye çalışalım.

1.2.1.Ortaçağda Kapitalizm

1.2.1.1.Ticari Kapitalizm

Çağdaş Kapitalizmin varlığından bahsetmemiz için 18. yy'ı beklemememiz gerekse de kapitalizmin oluşmasını sağlayan sermaye birikiminin çok daha erken dönemlerde meydana geldiğini söyleyebiliriz. Özellikle 13. y. y. İtalyan şehirlerinde varolan ticari hareketlilik, ticari kapitalizmin o dönemlerde var olduğunun delili olarak sık sık kullanılmaktadır. Özellikle Haçlı Seferleri ile başlayan Doğu ile ilişkiler İtalyan şehirlerinde servet birikiminin ana kaynağı olarak gösterilmektedir [See, 2001: 22].

Bunun neticesinde: Floransa, Piza, Roma, Cenova, Venedik, Siena, Prato, Lucca ve diğer şehirler yüzlerce ticaret şirketleri olan önemli ticaret kentleri oldular: çok sayıda bankacılık şirketi vardı (sadece Floransa'da 80'inin üstünde) ve 19. yy'ın dev sanayi bürokrasileri mevcut olmasa da, Cox sadece yünlü sanayide 30. 000 dolayında işçi istihdam eden yüzlerce imalat ve işleme kuruluşları kaydetmektedir" [Cohen, 1996: 98].

İtalyan şehirlerinden Floransa'nın ticaretteki başarısı dikkat çekecek boyutlara ulaşmıştır. Floransa'nın ticareti ve bankacılığı kullanım şekli Floransa'da hem ticari hem de mali kapitalizmin varlığını gösterir: "Floransa'nın ticareti ve özellikle lartedi Calimela kısa zamanda kapitalist bir karakter kazandı. Zanaatın ileri gelenleri toptan satış yaparlar: Doğu'da şubeleri vardır, Brie ve Champagne gibi Avrupa fuarlarına giderler ve oralardan Fransız, İngiliz, Flander yünlüleri satın alırlar. Emirleri altında çok sayıda sottoposti vardır. Hesaplarını poliçeler vasıtasıyla düzenlerler ve tabii banka muameleleri yaparlar" [See, 2001: 22].

Weber'in kapitalizmin olmazsa olmazları arasında saydığı Rasyonel Firmalara 13. ve 14. yy.'lardan itibaren rastlamak mümkündür. Hatta 17. yy İtalya'sının ayrılmaz bir parçası olan anonim şirketlerinin kökleri 13. ve 14. yy Cenovasında bulunuyordu. Bu firmaların rasyonel bir yapıya doğru evrimleştikleri çalışma saatlerinin kanunlara bağlanışından, yöneticilerin denetlenebilirliğinden ve en nihayetinde firmaların kişisel veya ailevi bağları ortadan kaldırarak şekilde düzenlenmesinden anlayabiliyoruz: Ailenin iş içindeki önemi azaldıkça ve aile dışı ortaklar giderek önem kazandıkça ortaklık hesapları kişisel hesaplardan, firma karları da şahsi karlardan ayrıldı. O zaman firma kendi başına bir birim olarak telakki edildi: sahiplerinden ayrı bir muhasebe varlığı [Cohen, 1996: 104]. Dolayısıyla, Kapitalist örgütlenmenin rasyonel boyutlara ulaşması için illa Protestanlığı beklemeye gerek yoktu.

Henri See gibi ünlü tarihçi Henri Pirenne de kapitalizmin başlangıcını 13. yy'a kadar geri götürmektedir. Pirenne kapitalizmin bütün asli özelliklerini (bireysel girişim, krediye dayalı avans...) İtalyan şehir Cumhuriyetlerinde bulmak mümkündür diyor. Pirenne'nin tezinin dikkat çeken yönü ise kapitalist sınıfların aynı kalmadığı, her dönemde değiştiğidir. yani "babadan oğula kapitalist olunmamaktadır: daha açık bir

ifadeyle her dönem layık olduğu kapitalistlere sahiptir” [Febure, 1995: 70]. Pirenne, başarıyı ve kârı elde etmiş kapitalistin piyasadan çekilerek aristokratlar arasına karıştığını onlardan boşalan bu yere de kıvrak zekaları, cesaretleri ve her yolu mübah gören anlayışlarıyla dikkatleri çeken, yeni bir kapitalist sınıfın geldiğine vurgu yapar. Bu yeni kapitalist sınıfın üyesi olan tacirler, Sombart ve Weber’in tüm beklentilerini gerçekleştirecek olan hesapçı ruhu içlerinde barındırıyorlardı: Tacirler daha düşük fiyatla satın almak için malları bekletiyor ve masrafları kısımaya çalışıyorlardı. Karı arttırmak için satın alma ve satış acentelerini, kredi politikalarını ve satılan ürünleri değiştiriyorlardı. Bilinmeyen, soyut bir alıcılar çevresini tatmin maksadıyla standartlaştırılmış ürünler geliştiriliyordu [Cohen, 1996: 107].

Kısacası Henri See ve Pirenne, Bucher ve Marx gibi düşünürlerin aksine ortaçağın erken dönemlerinde kapitalizmin varlığı noktasında yukarıda da değindiğimiz gibi ısrarlıdırlar. Avrupa kentlerinin ticari hayata oldukça elverişli olduğunu, şehirleşmenin kapitalizmin oluşumunu ve yaygınlaşmasını kolaylaştırdığını söylerler. Köyünden kopup gelen birçok insanın bu şehirlerde sadece zekalarıyla yaşayabildiğini ve özellikle deniz ticaretiyle ilgilendiğini söylememiz de mümkündür. Deniz ticareti tek başına yapılacak bir faaliyet olmadığından belirli bir organizasyonla insanlar bir araya gelmekte ve sermayelerine göre kârı paylaşmaktadırlar. Bu, sonraki dönemlerde gerçekleşecek olan şirketleşmenin de habercisidir [Febure, 1995: 76].

Köylerinden kopup gelen, kol güçleri ve kıvrak zekalarıyla dikkat çekenlere örnek olarak aziz Godric’in hikâyesi Henri Pirenne tarafından aktarılır: Godric köy köy dolaşır ve biriktirdiği küçük miktarlı sermayeler sayesinde bir şehir tüccarı kafilesine kapağı atar ve onlarla fuar fuar dolaşır. Zamanla işleri o kadar büyütür ki diğer tacirlerle ortak olup, gemi kiralar ve İngiltere İskoçya, Danimarka ve Flander sahillerinde sahil ticaretine atılır. Kurdukları şirket, tam da Weber’in istediği gibi rasyonel hesaplamalar yaparak çalışır. Yani, bir yerde ucuz aldıklarını diğer yerde pahalı satmaktadırlar. Böylece bir süre sonra Godric önemli servet sahibi insanlar arasına girer. Sonra, ilahi bir lütufla, servetini eliyle iter, yoksullara dağıtır ve keşişliğe soyunur” [Özel, 1988].

Godric'in yaşam hikâyesi dikkatlice ele alındığında ortaya çıkan sonuç şaşırtıcıdır. 11. yy'ın sonlarında ekonomik eylemlerinde girdiyi, çıktığı çok iyi hesaplayabilen, sermayesini atıl hale getirmek yerine sürekli yeni yatırımlara dönüştüren kısacası kapitalist ruhu içinde barındıran bir tüccar resmedilmektedir. Bu kapitalist ruhun sadece Godric'e has olmadığına bir diğer göstergesi de o dönemlerde, senyörlerin, soyluların, papazların ve en nihayetinde de kralların para kaynağı olarak tüccarları görüyor oluşlarıdır.

1.2.1.2.Mali Kapitalizm

Ortaçağda ticari kapitalizmin varlığının yanı sıra mali kapitalizmin de gelişmekte olduğu bilinen bir gerçektir. Özellikle Floransa'da bankacılığın geliştiği tespit edilmiştir. Floransa'da bankacılığın gelişimi mali kapitalizmin de habercisi olmaktadır: Floransa'daki bankacılar kıymetli maden mübadelesinden mevduat kabulüne, rehin ve ipotek karşılığı borç, poliçe ve kredi mektupları düzenlemeden gemi sigortacılığı gibi mali kapitalizmin göstergesi olan birçok işi aynı anda yaparlar [See, 2001: 22]. Bu durum sadece Florensa'ya has değildir. 13. yy'ın başlarında birçok Avrupa kentinde kurulan fuarlarda fuar mektupları ve poliçeler yaygın olarak kullanılır. Ve hatta o dönemlerde ilk kez para, sermaye amaçlı kullanılır hale getirilir. Henri See'ye göre “paranın tüketim malı olmaktan kurtularak kapital haline gelmesi fuarlarda olmaktadır” [See, 2001: 31].

Sonuç olarak: o dönemlerde para üzerinden yapılan işlemlerde çok büyük artışlar olmuş ve paraya yüklenen anlam tam da kapitalist ruhun gerektirdiği gibi daha çok sermayeyi doğuracak şekilde artış göstermiştir. Sonraki dönemlerde özellikle 1500'lü yıllarda mali kapitalizmin serpilmesine neden olan bir diğer faktör: fuarlar olmuştur. Özellikle Antwerp, Bergenof Zoom, Basençon fuarları para ve kredi işlemlerindeki hızlarıyla dikkat çektiler. Süreçle beraber para üzerinden yapılan işlemler sınır tanımaz hale geldi. Örneğin: kilisenin riba ithamından sıyrılabilmek için kambiyo senedi kullanmak yerine, örtülü bir kredi biçimini kullanmaya başladılar. Böylece bir fuardan diğer bir fuara meşru yollarla para transferini gerçekleştirebileceklerdi [Braudel, 1996: 36].

Ayrıca bu yolla: banka kredileri saygın bir biçim kazandı. Riba lekesi, faiz alma biçimleri kilise öğretilerine ters düşen küçük tefeci ve rehincilerin üzerinde kalırken, bankacılar saygın vatandaşlar olarak hayat sürüyorlardı. Burjuvazi dini hükümetin müttefiki ve kilisenin dostuydu. Mediciler Papanın sarrafi idiler.

Mali kapitalizmin gelişmesinin getirisi olan kambiyo sisteminin kullanım alanının yaygınlaşması, özellikle 16. yy'da fuarların yerini alan borsa ve ticaret merkezlerinin varlığı ile iyice arttı. Borsa ve ticaret merkezleri fuarlar gibi süreklilik arz etmeyen yapılar olmaktan kurtuldukça önem kazandılar. Borsa ve ticaret merkezlerini daha cazip hale getiren diğer faktör ise malların getirilmesine gerek kalmadan, onları temsil eden kıymetler üzerinden alım satım işlemlerinin gerçekleştirilebilir hale gelmesidir. Böylece 16. yy'da Anvers ve Lyon her taraftan rağbet gören evrensel borsalar haline geldiler [See, 2001: 43]. Borsacılığın gelişimi Anvers ve Lyon'dan sonra Amsterdam'ı zirve noktasına ulaştırdıysa da 1700'lü yıllarda Londra, ödünç verme merkezi olarak dikkatleri çekmeyi başardı.

Şehir pazarları, fuarlar, panayırlar, borsa merkezleri derken 18. yy'da sermaye spekülasyonları yapılmaya, sigorta şirketleri ve bankalar kurulmaya başlandı. Özellikle 18. yy'ın sonlarında: sigortacılık, deniz ticareti gibi alanlarda çok tutulmuştur. Sermaye spekülasyonlarının gelişmesi ile de kapitallerin menkule tahvili, metaların onları temsil eden veya ettiği varsayılan kıymetlere dönüşmesi gerçekleştirilmiştir [See, 2001: 45].

Mali kapitalizmle beraber 1700'lü yıllarda endüstriye dayalı kapitalizm boy göstermeye başladı. Ancak bu noktaya değinmeden önce kapitalizmin gelişimini hızlandıran bazı faktörlere yer vereceğiz. Bu faktörlerden ilki keşifler.

1.3.Kapitalizmin Dayanakları

1.3.1.Keşifler

Kapitalizmin gelişmesinde ve ekonomi tarihinin seyrinin değişmesinde önemli dönüm noktalarından biri, yeni dünyanın keşfi ve deniz [su] yollarının bulanmasıdır. 1487'de Diaz, Ümit Burnunu dönmüş, 1492'de Kristof Kolomb Amerika'yı keşfetmiş: 1498'de

Portekizli Vasco'da Gama Ümit Burnunu dolaşarak Hindistan'a varmıştı. Bu keşifler sayesinde Doğu-Batı ticareti kolaylaşmıştır.

Kapitalizmin gelişimi, yeni dünyadan eski dünyaya akıtılan altın ve gümüş sayesinde ivme kazandı. Resmi istatistiklere göre "1521 ile 1660 arasında Amerika'dan İspanya'ya 18 bin ton gümüş ve 200 ton altın taşındı. Başka tahminler, transferin bunun iki katı olduğunu ileri sürüyor" [Beaud, 2003: 19]. Altın ve gümüş madenlerinin eski dünyaya akıtılması, kendi içinde bir çelişkiye dönüşerek malların fiyatlarının yükselmesine neden oldu. Ancak fiyatların yükselmesi ile malların değiş tokuşun da bir canlılık doğurdu. Sonuç olarak: " Yeni dünyadan eskisine bol miktarda altın ve gümüş transferi, Avrupa piyasasında (Amsterdam, Londra) eskiye göre bol miktarda para kullanımını hızlandırmıştır" [Kuyucuklu, 1990: 36].

Yeni deniz yollarının bulunması da ticareti teşvik edici bir faktöre dönüşmüştür. Deniz yollarının bulunmasıyla taşıma maliyetleri düşmüş ve Doğu-Batı, Batı Avrupa-Amerika kıtaları arasında yoğun bir ticari alış veriş dönemi başlamıştır. Bu gelişmelerin bir diğer sonucu da: daha büyük ve sağlam gemilerin yapımına başlanmış olmasıdır [Kuyucuklu, 1990: 36].

1.3.2.Ulus Devletin Ortaya Çıkışı

Deniz aşırı ülkelere gerçekleştirilen bu maliyetli keşif seyahatlerinin arkasındaki güç, kapitalizmin destekçisi olarak da bilinen devlet otoritesinden başka bir şey değildir. "İspanya Kraliçesi İzabella, Kristof Kolomb'un seyahatine imkan hazırlamıştı. Portekiz kralının teşvik ve yardımı ile "Bartelmi Diaz" 1481'de Ümit Burnuna varmıştı" [Köhnen, 1965: 106]. Krallıklar altın bolluğunu sağlayıp zenginliği arttırmak adına sadece keşifler düzenlenmesine yardımcı olmuyor, ekonomik hayatı yeniden düzenliyorlardı. Bu düzenlemelerin ilk meyvesi olan merkantilizm devletlerin kabullendikleri ilk modern iktisadi doktrin olarak uygulamaya sokuldu.

Merkantilist öğretinin zenginliği arttırmak, ticari hayatı daha canlı kılmak için ortaya koyduğu reçete oldukça basitti: "Hangi koşul altında ve ne nedenle olursa olsun ülkenin altın ve gümüş varlığının dışarı çıkmasına asla izin verilmemelidir. Yurттаşlar yerli

üretim ile yetinmek için ellerinden gelen bütün gayreti göstermelidirler.. . Dışarıdan alınacak yabancı mallar, altın yada gümüş karşılığı değil, yerli mallarla takas edilerek sağlanmalıdır...Dışarıdan alınacak bu mallar ham biçimde alınıp yurt içinde işlenmelidir. Buna karşılık, iç gereksinimi aşan yerli üretimi mamul bir biçimde başka ülkelere satmak için gece gündüz fırsat kollanmalıdır... Ülkede uygun kalitede ve yeterli miktarda üretim yapılıyorsa, ithalata hiçbir şekilde göz yumulmamalıdır” [Fusfeld, 1998: 12].

Ekonomik hayatın Merkantilist öğretiyeye göre şekillenmesinin yanı sıra farklı bir uygulama ile İngiltere bütün dikkatleri çekti. "Çitleme" uygulaması ile köylü halk mülksüzleştirilip, toprağından edilerek, işgücü olmayan, karın tokluğına çalışacak bir sınıf haline getirildi. Böylece daha önce de değindiğimiz işgücünün bulunabilirliğı problemi ortadan kalkmaya başladı. İşgücünün bulunabilmesi için kullanılan bir diğer çözüm de yine devlet eliyle uygulamaya sokuldu: Çıkarılan yasalar sayesinde küçük yaştaki çocuklar da dahil, başıboş gezen serseri ve dilenciler yakalanıp çok zor şartlar altında çalıştırılmaya başlandı. Bu durum ulusal devlet güçlendikçe devam etti.

Bu dönemde dikkat çeken bir diğer yön de krallıklar ile tüccarların çok sıkı bir münasebet içine girmeleridir. Tüccarlar savaşlar için finansman olurken, krallıklarda da tüccarların dış ülkelerle olan ticari alış verişinin güven içinde gerçekleştirilmesini temin etmişlerdir. Ve yine ulusal devletlerin birbirleriyle gerçekleştirdikleri savaşların bir çoğunun nedeni: "ticaret tekellerine karşı saldırılar, bir başka devletin ticaret politikasını değıştirmek yada sömürgelerini elinden almak için yapılan girişimlerdir” [Denis, 94].

1.3.2.1.İspanya

16. yy'da ulusal devletler ardı ardına güçlenmektedirler. İspanya'nın yeni Dünya'nın altın ve gümüş madenlerini yağmalaması, rom-melas köle ticareti ile şeker kamışı üretimini hızlandırması onu diğer devletlere göre oldukça üstün bir hale getirdi. Ancak bu durum 1588'de "Yenilmez Armada'nın" mağlubiyetine kadar devam etti. İspanya eskisi gibi altın ve gümüş naklini gerçekleştiremiyordu.

Bu gelişmeler sonucunda İspanya yerini Hollanda'ya bıraktı. Hollanda hem deniz ticaretini hem de koloni imparatorluğunu eline geçirecektir.

1.3.2.2.Hollanda

1650'lerden itibaren Hollanda Avrupa'nın bir numaralı taşıyıcı, tüccar ve maliyeci ulusu haline gelmiş, bazı endüstri dallarında birinci sıraya geçmiş, Doğu ticaretine egemen olmuş, köle trafiğinin büyük kısmını yürütmüş ve diğer bütün batılı güçler için bir diken başı olmuştur [Heaton, 1995: 245].

Hollanda'yı ele almamızın en büyük nedeni: 17. yy boyunca "Hollanda'nın ticari ve mali kapitalizmin sembolü haline gelmesidir.. Hollanda'nın sahip olduğu limanlar, bilhassa Amsterdam, bütün dünya ticaretinin faydalandığı Doğu malları için birer Antrepo vazifesi görürler. Ayrıca Hollanda Baltık ticaretinin, buğday ve baharat ticaretinin tekeli de elinde tutmaktadır" [See, 2001: 75].

Bu önemli gelişmelerin yaşanmasında birinci ayak, Doğu Hint Adaları Kumpanyasıydı: "Altı ticaret odası bir araya gelip, 1602'de Doğu Hint Adaları Kumpanyası'nı kurdular. Kumpanya Hindistan ticaretinin tekeli denetliyordu. Şirket, sömürgelere Mare Clausum uyguluyordu. Başka bir ifadeyle, Hindistan'ı İngiliz, Fransız ve Portekizlilere yasaklayabiliyordu. Şirket 1670 yılına gelindiğinde Hindistan'da on-on iki bin kişilik bir kara ordusunun kırk-altmış bin kişilik bir deniz kuvvetine sahipti ve her yıl Avrupa'ya on-on iki milyon mal taşıyordu. Hisse senetlerinin getirisi %25-30'lara yükseliyordu. O kadar ki hisse senetlerinin değeri 3 bin florinden, 18 bin florine yükselmişti [Beaud, 2003: 29-30].

Hollanda'nın yükselişine devam etmesini sağlayan ikinci ayak: Amsterdam Bankasıydı. "Amsterdam Bankası, her türlü parayı ve üç yüz florinin üstündeki külçeyi mevduat olarak kabul ediyordu. Banka, tüccarlara istedikleri ülkenin parasını sağlayabiliyordu. Dolayısıyla her ülkeden mal satın almaya imkan veriyor ve yabancı tüccarları çekiyordu.

Amsterdam Bankası giderek bir kredi bankası haline geldi. savaş durumunda Amsterdam kentine, Doğu Hint Adaları Kumpanyasına avans veriyor, yüzyılın sonunda özel bankalara kredi bile açıyordu” [Beaud, 2003: 30]. 17. yy'da Amsterdam Bankası sayesinde Hollanda dünyanın en büyük mali piyasası haline gelmişti. Rahatlıkla diyebiliriz ki ekonomik hayat metalaşıyordu. Bu konuya ilişkin olarak vurguyu Sombart'ın yaptığına değiniyor Henri See: "Ekonomik hayatın "ticarileştirilmesine" - kapitalizmin zaferi ve yaygınlaşması ve kapitalist "zihniyet" in teşekkülü için vazgeçilmez bir şart olan kredinin "gayri şahsileşmesi" ne en fazla Hollanda yardım etmiştir” [See, 2001: 79] diyor.

17. yy'ın ikinci yarısında yerini devretme sırası Hollanda'ya geçmişti. Hollanda'nın yerini alacak güç sanayide etkin hale gelecek olan İngiltere'dir.

1.3.2.3.İngiltere

İngiltere'nin deniz gücü daha 16. yy'da dikkatleri çekmeyi başarmıştı. 17. yy'da Hollanda'yla kapışan İngiltere, 17. yy'ın başında İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nı kurdu. "Kuruluşundan on beş yıl sonra Hindistan'da, adalarda, Endonezya'da ve Japonya'nın Hirats bölgesinde 20 kadar şubesi vardı. İngiliz dış ticaret hacmi 1610 ile 1640 arasında on kat arttı. Üretim gelişti. 1640'lara doğru bazı maden kömürü üreticileri yılda on ila yirmi bin ton üretim seviyesine ulaşmışlardı ki, yüzyıl önce birkaç yüzü geçmiyordu. Yüksek fırınlar, demirhaneler, şap ve kağıt imalathaneleri birkaç yüz işçi çalıştırıyorlardı. Tekstil imalatçıları evlerde iplik örücüsü ve dokumacısı olarak yüzlerce, bazen binlerce insan çalıştırıyorlardı” [Beaud, 2003: 32-33]. İngiltere'nin sanayide etkin hale gelmesi kentlerin değil de kırsal kesimlerin imalat merkezlerine dönüşmesiyle gerçekleşti. "Daha önceleri insanların boş zamanlarını ve mevsimlerini dokuma, örme veya Madencikle uğraşarak geçirdiği köyler giderek tüm zamanını bu işe ayıran dokumacıların, örgücülerin veya madencilerin yaşadıkları köyler haine gelmekteydi ve sonunda bunlardan bazıları - tamamı olmasa bile- sanayi kentlerine dönüştü” [Hobsbown, 1998: 28]. Böylece köyler hammaddelerin işlenmiş ürün haline getirildiği atölyeler ve imalathanelerle dolmaya başladı.

İmalatın daha hızlı yapılmasını sağlayacak yeni buluşlar da peşi sıra gerçekleşiyordu. Buluşların gerçekleşmesi için bilimsel bir yeterlilikten ziyade basit makinalara aşinalık ve pratik deneyim yeterli oluyordu: "1733 yılında John Koy, bir dokuma işçisinin iki kat daha hızlı çalışmasını sağlayacak olan mekiği bulmuştur. Makinalaştırılan pamuk sanayi, büyük miktarda işlenememiş pamuk ithal etmektedir şimdi. Derby, demir yapımında odun yerine kok kullanmayı sağlayan usûlü bulmuştur. Maden sanayinin yanı sıra, maden kömürü sanayi de gelişmektedir: buharlı tulumba, 1710 yılında maden ocaklarına girmiş bulunmaktadır. [Denis]

Ve artık teknik buluşların, kapitalizmin özellikle de sanayi kapitalizmin gelişimine olan katkılarına değinebiliriz.

1.3.3. Bilimsel Buluşlar

1500'lü yılların başlarında gerçekleştirilen icatlar, ekonomik hayatın dönüşümünde önemli bir paya sahiptirler. Modern dönemin başlangıcında yer alan ve adları yükseklerde anılan insanlar genellikle kilise hücrelerinde yaşayan araştırmacılar olmanın uzağında kalmışlardır. Bunlar çözülecek sorunların hem pür hem de uygulamalı yanıyla ilgilenen, iş dünyasından insanlardı. 1425-1519 yılları arasında yaşamış ünlü ressam Leonardo da Vinci, uçan bir makine, onu zengin edecek bir iğne parlatma makinesinin hayallerini görmüştür [Heaton, 1995: 197]. O dönemde Leonardo da Vinci gibi birçok insan zengin olmanın yollarını hayal ediyor ve zenginliğin elde edilmesinde bilgili olmanın önemli çıkarlar getireceğini biliyorlardı. Bu çıkarlar, özellikle üretim, teknik yolla gerçekleştiğinde ortaya çıkmaktadır. Kısacası, bu dönemde gerçekleştirilen buluşların tek amacı, üretimi artırmaktır. özellikle 1800'lü yıllarda gerçekleşen bilimsel araştırmaların gayesi: dükkan ve fabrikaların sorunlarına cevap bulmaktır [Landes, 1995: 24]. Bilimsel çalışmalar sayesinde üretimde canlı kaynakların yerini cansız kaynaklar alıyor, üretim gittikçe mekanikleşiyordu. Bilimsel çalışmaların teknik ilerlemeye olan bu yardımlarının yanısıra kapitalizmi akılcılaştırma görevini de yerine getirdiğini söyleyebiliriz [Wallerstain, 1991: 71].

2.DİNİN İKTİSADİ GELİŞMEDEKİ ROLÜ

2.1.İktisadi Faaliyet ve Hıristiyanlık (Protestanlık)

Hıristiyanlığın Rönesans sonrası geçirdiği dönüşümün Reformasyonu neden olduğu söylenebilir. Toplumsal hayatı akıl ile kavramaya çalışma faaliyetlerinden Hıristiyanlıkta nasibini alır. Reformasyonla beraber Hıristiyanlık inancının dünyevileştiği ve o dönemin iktisadi, siyasi, sosyal şartları tarafından dönüştürüldüğü bilinmektedir.

Hıristiyanlık, Katolik mezhebinin savunduğu öğretiler protesto edilerek değiştirilmeye çalışıldı. 16 yy. da yaşamış olan Martin Luther, “Roma Katolik Kilisesi’nin günahları bağışlaması, Kutsal Kitap yorumu ve hüküm çıkarmayı kendi tekelinde tutması gibi hususlara karşı çıkararak ilk itirazı başlattı” [Torun, 2003: 98]. Luther’in başlattığı bu başkaldırma hareketi zamanla yaygınlaştı ve 4 tane Protestanlığa ait mezhebi oluşturdu. Bunlardan en önemlisi Jan Calvin’in 1536’da başlattığı Calvinizm, kapitalizmin en fazla geliştiği Hollanda, İngiltere, Fransa gibi ülkelerde yaygınlık kazandı. Hepimizin bildiği gibi Weber’in Protestan ahlak öğretisi Calvinizmin ilahi takdir öğretisine dayanır. Bu öğretiyi Westminster Bildirisine dayanarak beş noktada özetleyebiliriz.

- “Dünyayı yaratan ve yöneten, ama insanların sınırlı akıllarının kavrayamayacağı mutlak, yüce bir Tanrı vardır.
- Her birimizin kurtuluşu (seçilmesi) yada helaki (lanetlenmesi) Tanrı tarafından önceden belirlenmiş olup, kişinin yolu kendi çabasıyla önceden belirlenen bu akıbeti değiştirmesi mümkün değildir.
- Tanrı dünyayı kendi şanı için yaratmıştır.
- İster seçilmiş, ister lanetlenmiş olsun bireyin dünyadaki ödevi, Tanrının şanı için çalışmak ve yeryüzünde Tanrı’nın hakimiyetini vurgulamaktır.
- İnsan için kurtuluş ancak Tanrısal merhametle mümkündür” [Torun, 2003: 102-103].

Burada aktarılan beş maddenin anlamı şudur: Bu dünyayı terk edip, bu dünyada çalışmamak Tanrının şanının yücelmesini engelleyen bir girişimdir. Ve kişi ödevini

hakkı ile yerine getirip zamanını değerlendirdiğinde lanetlenmiş olan gruptan seçilmişler grubuna geçebilecektir. Yukarıda değindiğimiz beş madde içinde belki de en önemlisi: kilise eliyle kurtuluşa ermenin son bulmasıdır. Kurtulacaklara karar veren kilise değil, Tanrı'dır.

Weber Protestanlık mezhebinin bu öğretilerinin Kapitalizm için gerekli olan ruhu sağladığına inanır. İktisadi anlamda ilk kez Luther'le beraber meslek kavramı, "çalışma hayatının günlük faaliyetleri içinde onun Tanrı'ya hizmet etmesi" [Özel, 1993: 18] anlamına geldi. Luther mesleğin gerekliliklerini yerine getiren insanı seçilmişler kategorisine koyup onları kutsanmış birer papaz ve rahip olarak gördüğünü dile getiriyordu: "Seçilmişler, komşularına, cemaatlerine, ülkelerine ve insanlığa yardımcı olacak ameller işlemelidirler. Ne kadar habişçe olursa olsun, insanlar mesleklerini icra ederken Tanrı'ya hizmet etmiş olurlar, zira komşularına hizmet ediyorlardır. Ayakkabıcı tamircisi, demirci, çiftçi... her birinin kendi görevinin çalışma ve memuriyeti vardır, ama hepsi de aynı şekilde kutsanmış rahip ve papazlardır" [Hill, 1993: 64]. Böylece mesleğini yerine getirme kutsanmayı da beraberinde getirerek kurtuluşa götüren yollardan biri haline geliyordu. Böylece artık manastıra kapanma devri bitiyordu. Manastıra gidecek olan ateşli dindarlar manastır içindeki disiplinli yaşantılarını gündelik hayat içinde uygulamak zorunda kaldılar. Kısacası Protestanlık: zahidane yaşamın bu dünya içinde gösterilmesi gerektiğini söyledi. Bu durumla ilgili olarak Sebastian Frank dikkatleri çekici bir yorum getirir: "Manastırdan kurtulduğunuz sanıyorsunuz, oysa şimdi herkes hayatı boyunca bir keşiş olmak zorundadır" [Weber, 1993: 59]. Yani Reformasyonla beraber uhrevi zühd sona erip manastırlara kapanma dönemi bitti. Bundan sonra hayatın kendisi bir manastır oldu.

Böylece Protestan Ahlak'ın ekonomik hayata kazandırdığı en önemli erdem ortaya çıkıyordu: "Bir meslek içinde düzenli ve metodik çalışmanın dini görev olduğu bilinci" [Torun, 2003: 107].

Protestan ahlakın kapitalizmin amaçları ile uyuşan felsefesini İngiliz Protestan vaiz Richard Baxter'in sözlerinden anlamak mümkündür: "Çok değerli ve kısacık dünya, hayatımızın bir tek anını bile boşa harcamamalıyız, tek ödülümüz Tanrı'nın bize

yüklediği görevde elimizden geleni yapmamızda yatar, onun bize uygun gördüğü yerde çalışmalıyız. Kimin kurtarılacağını ve kimin cehenneme gideceğini Tanrı önceden bilir: ama, kişinin mesleğindeki başarısı onun seçkinler arasında olduğunun işaretidir. Servet kazanan tacir başarısında, Tanrı'nın onu seçmiş olduğunun kanıtını görür" [Torun, 2003: 106].

Weber çalışmanın kutsallaştırılması, gündelik hayatın asketik bir riyazet içinde geçirilmesi, kazanımların israf edilmeden tasarruf edilmesi ve yeni yatırımlarda kullanılması kapitalizmin doğmasını sağlayan:Protestan ahlakı sayesinde gerçekleşmiştir demektedir. Buraya kadar anlatılanlardan Protestan ahlakın kapitalizmi beslediği, teşvik ettiği söylenebilir. Ancak bu kapitalizmin doğmasını sağlayan gücün Protestanlık olduğunu göstermez. Bu konuda M.Özel, Kapitalizm Ve Din adlı kitabında Tawney'in fikirlerine yer verir: "modern kapitalizmin başlangıcı Reformasyondan öncedir. Yani kapitalist eğilimler baştan beri mevcuttur ama 17. yy. a kadar baskı altına alınmıştır. Ancak 1660'daki Reformasyondan sonra, gözden geçirilen Protestan ahlaki kapitalist tavırların yayılmasına yardımcı oldu. Ne modern kapitalizmi, ne de iktisadi liberalizmi doğuran Püritanizm değildi: ama her ikisi de Protestan zihniyet tarafından teşvik ediliyordu" [Özel, 1993: 25].

Cristopher Hill'e göre, Püriten vaizler, laik burjuvaların zaten yapa gelmekte oldukları şeyleri manevileştirmeye çalışıyor, sadece onlara yaptıkları işi haklı sebebe dayandırarak yapmalarını öğütüyorlardı.

Bu laikler "İncil hususunda çok ateşlidirler, incili severler, fakat inandıkları için değil, onu hissettikleri için: onunla gelen serveti, huzuru, hürriyeti hissettikleri için" [Özel, 1993: 25].

2.2.İktisadi Faaliyet ve İslamiyet

İslam'ın, iktisadi faaliyeti ele alışı – varlığı – yorumlayışı neticesinde şekillenir. Varlığa yönelik oluşturulan bilgiler ve değerler bütünü: iktisadi da kendine has bir üslupla yorumlayacaktır. Bu nedenle, birçok düşünürün savunduğunun aksine İslam, insanı iktisadi faaliyette bulunmaktan alıkoyan bir inanç sistemi olmamıştır. Bunun en güzel

örneği: ideal bir model olan Peygamberin, ticaretle uğraşmış olmasıdır. Olaylara bu bakış açısı ile yaklaşınca rahatlıkla şu söylenebilir: Dünya nimeti insanlar için yaratılmıştır. Yeter ki bu dünya insanı yaratılış gayesinden uzaklaştırmasın, yani bu dünyaya yönelik faaliyetler, “iç dünyamıza hükmetmeye kalkmadıkça yiyecek, içecek, giyecek v. s. olarak dünya metanın haram kılınması için hiçbir sebep yoktur” [Ülgener, 1981: 55].

“...yerden çıkıp Hak Teala’ya ait olan bu ziynet ve nimetleri ve pak rızkları kim haram etti” [Araf: 31-32] bu ayette de insanı dünya nimetlerini kullanmaktan kimsenin alıkoyamayacağını bildirmektedir. Hatta Müslüman düşünürlerden biri olan Fazlur Rahman konuya şöyle yaklaşıyor: “Kur’an sadece dünya nimetlerini unutmamak gerektiğini değil, [28:77] aynı zamanda maddesel yaşam ile ibadetin, geçerli bir biçimde, bir arada götürülebileceğini, hac sırasında bile tecimsel etkinlikte bulunulabileceğini de söyler, hatta tecimsel kazançları “Tanrının lütfu” olarak nitelendirir” [Bakara: 193-194, 197-198; El Cuma: 9-10] [Rodinson, 1996: 32].

Ekonomik etkinlikte bulunma, sadece ayetlerde değil birçok hadiste de teşvik edilmiştir. Özellikle tüccarlara yönelik hadisler dikkat çekicidir: “Ciddi ve güvenilir olan tüccar, kıyamet günü Peygamberlerin, dürüstlerin ve şehitlerin arasında yer alacaktır”, yada güvenilir tüccar kıyamet günü Tanrı’nın tahtının gölgesinde oturacaktır” [Tirmizi, 3, 515] denmektedir. Bu hadislerin bizim konumuza yönelik olarak verdiği mesaj şudur: Dünya, nimetlerini elde etmek için çalışmak, kazanmak sadece geçim için katlanılan bir külfet olmaktan çok uzaktır. Tam tersine çalışan insan, ibadet eden insan konumundadır. Dolayısıyla çalışmanın “Tanrı buyruğu haline getirildiğini görmek için Batıda din reformasyonunu beklemeye gerek yoktur. Aynı çizgilere veya benzerlerine İslam’da da rastlanır. İbadetin yolları ondur: dokuzu helal rızık talebidir. ” diyen bizzat İslam Peygamberidir” [Ülgener, 1981: 67].

Çalışmaya diğer dinlere nazaran daha büyük bir önem verildiğini ise şu ayette tespit etmek mümkündür: “Cuma namazını kıldınız mı yeryüzüne dağılın ve Allah fazlından nasip arayın” [Cuma: 10].

İslam Dini, Cuma gününde bile diğer dinlerden farklı olarak (Yahudiler için Cumartesi, Hıristiyanlar için Pazar tam istirahat ve ibadet günüdür) ibadetten sonra, rızık arama faaliyetinin devam ettirilmesini buyuruyor oluşudur [Ülgener, 1981: 67].

Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde çalışmanın ve iktisadi faaliyetin teşvik edildiği rahatlıkla söylenebilir. Dolayısı ile İslam'ın öngördüğü iktisadi faaliyeti sadece gaza ve fetih anlayışı ile sınırlandırıp, İslam'ı bir çöl dini olarak nitelemenin yanlışlığı ortadadır.

Bu noktada Weber'in bir iddiasını ele almak istiyoruz. Weber rasyonel hesaplamanın, rasyonel bir bilimin, rasyonel bir meslek anlayışının sadece Batı da var olduğunu iddia ediyor ve Doğu dünyasının usallıktan yoksun olduğunu bildiriyordu. Biz bu iddianın konumuzu ilgilendiren boyutunu yani rasyonel bir iktisadi hayatın, Doğu'da özellikle kıtalararası geçişte transit bir yer olan Mekke'de olup olmadığına bakacağız.

Çalışmamızı İslamiyet'ten önceki Mekke'nin iktisadi şartlarını anlatarak başlayacağız.

2.2.1.İslamiyet'ten Önceki Dönemde Mekke'deki Ekonomik Yaşam

Tarih boyunca Arap yarımadası birçok devlete beşiklik etmiştir. Bunlardan Hire, Main, Himyer, kıtalararası ticaret yapmaları ile ün kazanmışlardır.

Bu devletlerden, Himyerilerin iç siyasi krizler ile sarsılmasıyla, Mekke için yeni bir dönemde başlamış oldu. Himyeri'nin ticari konumdaki aktifliğini bundan böyle Mekke devam ettirecektir. Ancak bu noktada önemli bir sorun ile karşılaşıldı. Daha önceki dönemlerde kapalı bir ekonomiye sahip olan ve ticari aktivitelerini sadece periyodik aralıklarla kurulan panayırlar silsilesi içinde, haram aylarda Mekke civarında düzenlenen Ukaz, Mecenneve, Zulmecaz panayırlarını aşmayan yoksul Kureyş, nasıl Himyerinin boşluğunu dolduracak bir konuma geldi? Yani Mekke şehir devleti ekonomisi dışa mı açıldı? [Kallek, 1992: 5].

Bu sorunun cevabı Mekke'nin önde gelen kabilesi Kureyş tarafından çözümlenmeye çalışıldı. Ticari arenadaki boşluğu doldurmak, sermayeleri Mekke dışına çıkarmak için "ilaf" devreye sokuldu. İlaf: "ahid, antlaşma ve talebe binaen verilen 'biat'demek olup

hasetsen Mekke asilleri ile komşu devletlerin başkanları arasında akdedilen ticari anlaşmaları ifade etmektedir” [Kallek, 1992: 5].

Bu anlaşmanın ortaya çıkışı ve gelişimi Kureyşli tacirlerin, iktisadi faaliyeti canlandırma adına hesap yaptıklarının ve zamanı planladıklarının da bir göstergesidir. Ülkeler arası ticaret, Weber’in dediği gibi macera tutkusu için gerçekleştirilmemekte, kazanç güdüsü ile rasyonel olarak adımlar atılmaktadır. Nitekim o dönemin ünlü tüccarı Haşim b. Abdi Menaf, Şam’a ekonomik amaçlı bir ziyaret gerçekleştirir ve Kayser’le görüşerek, Kayser’e Hicaz deri ve kumaşlarından oluşan çeşitli mamülleri ucuza getireceğini söyler ve Kayser bu durumla ilgili İbni Abbas’ın sözleri iktisadi zihniyetin faaliyetini göstermesi açısından önemlidir: “Vallahi, Kureyş kesinlikle biliyor ki ilk ticaret anlaşması yapan ve kervan ticareti için [civar devletlerin başkanlarından] berat alan Haşimdir. Vallahi Haşim’e kadar Kureyş ne bir kervan göndermiş, ne ticaret beratı almış ve ne de dışarıdan bir kervan getirmiştir” [Kallek, 1992: 6-7].

Bu ticari antlaşmalar sadece devletlerle değil, kervanların güzergahları boyunca var olan: kabilelerle de gerçekleştirildi. Kabile reisleri ile yapılan anlaşmalar gereği, Kureyş kabilesinin kervanları güzergah boyunca güvenilir bir yolculuk yapacaklar, bunun karşılığında da Kureyş, söz konusu kabilelerin mallarını gezdikleri pazarlara taşıyacaklardır.

Devletlerle ve kabilelerle ticari anlaşmaların yapılması kendi içinde bir çok anlamı barındırır. Bu anlamlardan ilki: Mekke’nin geçimlik ekonomiyi bırakıp Pazar için üretmeye başlamasıdır. İkincisi ise: anlaşmaya uyacağını söyleyen tarafların keyfi davranmasının engellenmiş olmasıdır. Günümüzdeki resmi anlaşmalarda taraflar prosedürün dışında bir hareket alanına nasıl ki sahip değiller, o dönemde de bu anlaşma ile ilişkiler, rasyonel bir hukuki yapıya kavuşuyorlar.

Yapılan bu anlaşmaların verimli sonuçlar verdiği: Haşim’in kardeşlerinden Abdulmuttalip’in “Yemen ticaretini, Mekke tacirleri ile aynı zamanda gemi kiralayıp alışverişlerini Kızıl Deniz ve ötesine götürmelerleriyle de meşhurdur” [İbrahim, 1995: 87].

Böylece, Mekke'nin tüccar sermayesi hareketlilik kazanıyor ve uluslar arası ticarete boy gösterme fırsatı yakalanıyordu.

Mekke dönemindeki iktisadi faaliyetlerin tahminimizden çok daha rasyonel bir düzeyde gerçekleştiğinin bir diğer göstergesi de i'tifadın kaldırılışıdır. İ'tifad: malını, mülkünü kaybeden tüccarın, evini terk ederek çöle çıkıp ölümü beklemesidir. Ussal olmayan bu davranışı Kureyş'i toplayan Haşim şu şekilde çözdü: "Ey Kureyş, kudret bereketle birlikte bulunur. Siz Arapların en zenginleri idiniz, ancak i'tifad çoğunuzun başını yedi" diye hitap ettikten sonra her bir varlıklı Kureyş linin himayesine bir yoksul Kureyş linin verilmesini önerdi ve bu önerisi kabul gördü" [Kallek, 1992: 15].

İ'tifadın ortadan kaldırılmasıyla yoksullarda, kervan ticaretine katılacak emeklerinin karşılığı olarak kazançtan kar payı alacaklardı. "Kervan ticaretine zengin yanında fakirinde katılması, ticaret kervanları dev sermayeli ve daha emniyetli müşterek birer girişim haline getirerek ticaretin boyutlarını başarılı bir şekilde genişletmiştir" [Kallek, 1992: 15].

Mekke'deki ekonomik faaliyetlerin hız kazanmasını sağlayan bir diğer faktör de Hilf adı verilen anlaşma oldu. İlaf'ın gerçekleştirilemediği yerlerde hilf (ittifak/anlaşma) Mekkelilerin çıkarlarını korudu. Yeni oluşturulan hilf kurumu sayesinde kabileler kendi aralarında kaynaşmaya başladılar. Şöyle ki: "Eğer bir tacir Mekke'ye (yerleşmek üzere) geliyorsa, bir hilf kurmak için – kendi dengi olan – diğer bir tacir arardı. Yani, kişi kendi dengini aradığı için hilf oluşumu özellikle tüccar arasında sınıf oluşumunun bir başlangıç aracı haline geldi" [İbrahim, 1995: 88].

Buraya kadar anlatılanlardan yola çıkarak çok rahatlıkla şunu ifade edebiliriz: rasyonel hesaplama, metodik bir çalışma ahlakı sadece Batı'da yoktur. İslamiyet'ten önceki Mekke'nin iktisadi faaliyetleri günümüz iktisadi faaliyetlerini aratmayacak kadar ussaldır.

Konuyu tamamlaması açısından İslam'ın iktisadi kavramlara yaklaşımı ile çalışmamızı devam ettirelim:

2.2.2.İslamiyet'ten Sonraki Dönemde Ekonomik Hayatın Rasyonelliği

İslamiyet'ten önceki dönemde Mekke'nin uluslar arası arenada geçerliliği olan bir ticaret şehrine dönüşmesinde, rasyonel bir çerçeveye oturan ticari anlaşmaların önemine değindik. İslam'ın kabulünden sonrada gerek Mekke gerek Medine ve gerekse Müslümanların bulunduğu yerlerde, ekonomik yaşantı, toplumsal hayattan kopmadan akla dayalı bir şekilde varlığını sürdürmüştür. İslam dininin benimsenişinden sonra, İslam'ın temel kurallarıyla ekonomik hayat, ahlaki normlar tarafından şekillendirilirken bir yandan da teşvik görür hale gelmişti.

İslam'ın kabulünden sonra başta İslam dininin peygamberi Hz. Muhammed ve dört halife, ekonomik hayatı etkilemiş, yönlendirmiş ve aldıkları rasyonel kararlarla Müslümanlara yol göstermişlerdir. Kendisi de ticaretle uğraşan Hz. Muhammed, ilk olarak dürüst tacirleri öven sözleriyle ticarete kötü gözle bakılmasını önlemiş ve tüccarların rekabete dayalı bir piyasa ortamında çalışabilmesi için Medine Pazarını kurmuştur.

2.2.2.1. Medine Pazarı

Medine Pazarı stratejik bir öneme sahip olan Benu Saide bölgesinde Hz. Peygamber tarafından kurulmuştur. Medine Pazarının Hz. Peygamber tarafından kurulmasının İslam İktisat tarihi açısından önemi büyüktür. Hz. Peygamber bu pazarı kurmakla Müslümanların, İslami kurallara göre işleyen bir ticaret hayatına sahip olmalarını sağlıyordu. Böylece de onları, ekonomik alanda üstün hale gelen Yahudilerin egemenliğinden koruyordu. Bu Pazar sayesinde ticaret teşvik ediliyor ve insanlar ekonomik hayatın içinde aktif rol oynamaya başlıyordu. Medine Pazarının işleyişini oluşturan iktisadi zihniyetin rasyonelliğini bugün bile yakalamanın zorluğuna değinerek bu pazarın işleyiş tarzını belirleyen iki maddeden oluşan nizamnameye geçebiliriz. Medine pazarında uygulanan ilk kural, "Pazar yerleri belli şahıslar tarafından parsellenmeyecek, yani herkesin kullanımına açık olacak. İkinci kural: Pazar vergisi alınmayacak, Bu iki kuralın Müslümanları cezp ettiği pazara gösterilen rağbetten ve belli yerlerde çadırlar kurarak kökleşme, yer edinme çabalarından anlaşılır. Ancak bu yer kapma gayretleri rekabeti önleyici nitelikte olduğu için bizzat Hz. Peygamber

tarafından engellenmiştir. Örneğin yasağa rağmen kurulan sabit çadırların yakıtırlıldığı söylenebilir [Kallek, 1992: 120].

Bu Pazar sayesinde Yahudilerin egemenliğinde olan ticari hayata Müslümanların katılımı sağlanmıştır ve pazarın işleyişi tamamıyla İslami normlar çerçevesinde gerçekleşmiştir. Pazarın işleyişinde gerçekleşmesi mümkün olan faizli işlemler, karaborsacılık, spekülasyon gibi İslamın uygun görmediği kazanç yolları ise rasyonel bir denetime tabi tutularak engellenmiştir. Bu denetimi yapan ilk kişi de yine İslam Peygamberidir. Pazar içinde tekelleşmeyi, karaborsacılığı engellemekle görevli bir teşkilatın kurulduğu da bilinmektedir. Bu teşkilat Hisbe teşkilatıdır. Ve ilk muhtesip de Hz. Peygamberdir. Hz. Peygamberin kendi dışında “Mekke ve Medine’de ki pazarları denetlemek üzere üç erkek, ikisi kadın toplam 5 kişiyi görevlendirdiğini biliyoruz [Kallek, 1992: 121].

Ve yine ticari hayatın piyasa şartlarına uygun bir şekilde devam etmesini sağlayan, Hz. Peygamber’e bağlı olan bir muhtesipler birliğinin varlığından söz edilebilir. Bu teşkilatın görevlerine değinmek gerekirse: “Neceş (alıcı olmadığı halde, alıcıymış gibi davranarak müşteri kızııştırma.) ve aldatıcı reklam türü haksız reklam yollarının kapatılması suretiyle serbest rekabet şartlarının korunması, mevcudu bulunmayan ya da haram kılınmış malların üretimiyle alım satımının yasaklanması, düzenli fiyat ve kalite kontrolleri, ölçü-tartıların denetimi vs...” [Kallek, 1992: 122].

Medine pazarının kurulmasıyla İslam dininin insanı bu dünya işleriyle uğraşmaktan alıkoymadığı ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamberin ekonomiyle bu kadar yakından ilgilenişi dört halife döneminde de devam etmiştir. Hatta ilk kez Hz. Ömer döneminde gümrük vergisi ve giriş resmi konulmaya başlanmıştır [Mannan, 1980: 281].

Hz. Ömer kendi döneminde İslami kurallara göre ekonomik hayatı yönlendirmeye çalışmış bu nedenle faiz yasağını dikkatle uygulamaya çalışılmıştır. Ancak bu uygulama o dönemin iktisadi hayatında tedavül sorununu ortaya çıkarmıştır. Bu problemin çözümüyle bizzat Hz. Ömer kendisi ilgilenmiş ve yeni bir para politikası geliştirmiştir. “Çeşitli yollarla sağlam sikkelerin gereksiz yere bozulması yasaklanarak mevcut para

standardının korunması, diğer yandan takas işlemlerine bazı sınırlamalar getirmek suretiyle para ekonomisine geçişin hızlandırılması hedeflenmiştir. Hz. Ömer döneminden itibaren yeni standart sikkelerin kesilmesi girişimi para standardı meselesine daha köklü bir çözüm getirmeye çalışıldığını göstermesi açısından önemlidir. Hz. Osman da aynı maksatla Beytülmal”deki düşük ayar veya gramajlı sikkeleri eriterek tedavülden kaldırılmıştır [Kallek, 1997: 214].

Yine o dönemlerde faizin yasaklanması nedeniyle gerçekleştirilecek sathi durgunluğa çözüm olsun diye, “Büyük hacimli sermayelerin belli merkezlerde toplanarak verimli bir şekilde işletilmesi yahut ihtiyaç sahiplerine yatırım ve ihtiyaç kredisi şeklinde sunulması için alternatif mekanizmalar” oluşturulmuştur [Kallek, 1997: 214].

Günümüz merkez bankası ve hazinenin görevini yapan Beytülmal, mekanizmanın konuya ait kanadını teşkil ederek kredi, takas (klining) ve kambiyo işlemleri yapmaktadır. Ayrıca bankerliği meslek edinmiş olmasalar da büyük sermayedarların dönemin şartları nispetinde mevduat toplama kredi ve kefalet verme para havalesi, kıymetli evrak alım- satımı gibi çeşitli işlemler yaptığı bilinmektedir [Kallek, 1997: 215].

Yapılan bu tarih okumaları neticesinde İslamiyet’in kabulünden sonra ekonomik hayatın hareketliliğini koruduğu, hatta bizzat İslam dini Peygamberinin çalışarak, Müslümanlara örnek olduğu ve kurduğu Pazar mekanizması sayesinde ussal ve toplumsal dengeyi bozmayacak ve koruyacak bir iktisadi hayatı oluşturmaya gayret ettiğini söyleyebiliriz. Ve o dönem için dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ta modern toplumsal yapılarda görülebilecek bir bürokrasiye dayalı teşkilatlanmanın tohumlarının atılmış olmasıdır. Şöyle ki: “Peygamber tarafından Medine”de ilk İslam devletinin kurulduğu dönemde istihdam alanları ticaret, ziraat, zanaat ve hayvancılıktan ibarettir. Bu devrin sonlarına doğru devletin teşkilatlanması ve sınırların genişlemesiyle birlikte bürokrasinin yeni bir istihdam alanı olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Yeni fethedilen yerlere Vali, kadı, vergi tahsildarı, hazinedar, muhtesip gibi maaşlı devlet memurları tayin edilmiştir [Kallek, 1997: 218].

2.2.3.Klasik İslam Çağında İktisadi Düşüncenin Rasyonelliği

Klasik İslam çağında iktisadi düşüncenin oluşumunda eski Yunan düşünürlerinden etkilenildiği ve bu düşünürlerin düşüncelerinin daha ileri boyutlara taşındığı söylenebilir. Bu konuda ismi zikredilebilecek ilk isim İbn Rüş'tür. İbn Rüş iktisadi görüşlerinde Aristo'dan etkilenir. Ve Aristo'nun fikirlerinin eksik boyutlarını ortaya çıkartır. "İbn Rüş nominalistlik para görüşünde bir düzeltme yapar. Vazih bir üslup içinde, paranın üç işlevini tasvir ve tahlil eder: Mübadele aracı, bütün diğer mal ve hizmetler için değer ölçüsü ve gelecekteki muameleler için değer rezervi. Aristo mübadele aracı ve değer ölçüsü işlevlerini vuzuhla anlatmıştı: ama likidite rezervi işlemi biraz müphem kalıyordu. Parayı satın alma gücü "rezervi" işleviyle kavrama şerefi İbn Rüş'e aittir [Baeck, 1995: 181].

Aristo'nun cevaplamadığı paranın bir meta olup olmadığı sorusu İbn Rüş tarafından cevaplanır. Aristo bir parasal nominalist olarak ortaya çıkar, yani paranın değerini sosyo-politik konvansiyon tarafından belirlenmiş olarak algılar. Böylece paranın değerinin değişebileceğini söyler. İbn Rüş için ise paranın değerinde değişim gerçekleşemez. "Eğer para gelecekteki satın alma gücü için bir rezerv ise, o zaman onun değerini değiştirme gayri adil bir keyfilik teşkil eder. Revülasyon salt bir parasal kazanç demektir ve riba'ya denktir. Para olgusunun deveülasyonu ile de insanlar nakit rezervlerini yahut sermayelerinin bir bölümünden mahrum edilirler. Bu da hırsızlıktır [Baeck, 1995: 182].

İslamiyet'in kabulünün sonrasında da filozoflar da dahil olmak üzere Müslümanlar adalete dayalı bir ekonomik hayatı temin etmek adına ussal olarak temellendirilebilecek birçok çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Biz burada İbn Rüş'e değindikten sonra Dünya tarihinde önemli bir yere sahip olan 13.yüzyıl düşünürü: İbn Haldun'a yer verelim. İbn Haldun, günümüz ekonomistlerinin kullandığı kavramları o dönemde de kullanmış ve bu kavramların toplumsal karşılığını detaylı bir şekilde açıklamıştır. İbn Haldun'un o dönemde üretim sürecini tahlil ettiğini, bir bölüşüm kuramı formüle ederek, kamu finansmanının üretim ve bölüşümü üzerindeki etkilerini incelediğini söyleyebiliriz. İbn Haldun'a göre " üretim toplumsal ve beynelmilel tarzda örgütlenen bir beşer faaliyetidir. İnsan temel ihtiyaçlarını gidermek için üretir ve bunu yaparken kendi

emeğini kullanır: emek aynı zamanda üretimdeki en önemli faktördür. İnsan bir birey olarak bütün ihtiyaçlarını kendi kendine sağlayamadığından, toplumsal işbirliği içinde uzmanlaşma ve işbölümü meydana gelir. Ancak bunun sonunda da bireysel düzeyde varlığını sürdürmek için gerekli olandan daha fazlası üretilmiş olur. Bu şekilde üretilen fazlalık mübadele edilebilir” [Baeck, 1995: 184].

İbn Haldun’unun üretim ve işbölümü ile ilgili yaptığı bu açıklamalara nüfus ile ilgili görüşleri de eklenince modern ekonominin kavramları daha o günden yerli yerine oturmaya başlamıştır. İbn Haldun daha 13. yüzyılda ilk modern iktisadi doktrin olma özelliğine sahip olan merkantilizmin ana ilkelerinden biri olan nüfus yoğunluğu kavramını yorumlamıştır: insanların sayısı ne kadar fazla ise ileri bir uzmanlaşma mümkün olur ve refah o kadar büyük olur. Bu büyük bolluk nüfusu daha da büyütür ve akabinde uzmanlaşma ve birikim sürecini tahrik eden zengin bölgelerin, şehirlerin giderek büyüyüp müferrehleştiği görülürken yoksul yöreler daha da yoksullaşır” [Baeck, 1995: 185].

İbn Haldun’un devlet bütçesi ile ilgili görüşleri de dikkate değerdir“ İlk başta devletin gücü sınırlıdır, vergileme haddi düşük düzeydedir ve vergi gelirleri azdır. Bu tüketme ve üretme iradesini kamçılar ama yükselen üretim hükümet için artan bir vergi gelirini beraberinde getirir. Sonuç olarak vergi haddi o kadar yüksek bir seviyeye ulaşır ki üretim ve tüketim muharrikini engeller. Bu durum toplam devlet gelirlerini azaltır ve devlet gücünü etkiler” [Baeck, 1995: 185].

Sonuç olarak diyebiliriz ki İbn Haldun, Adam Smith’den çok önce iş bölümünün faydalarını formüle etti. Malthus’tan önce bir nüfus çevrim teorisi geliştirdi. Ve maliye ekonomisi arz iktisatçılarıyla karşılaştırılabilir fikirler formüllendirdi.

İslam ekonomisi ile ilgili çalışmalar yapan Mannan, İslam düşünürlerinin iktisadi hayatı rasyonel bir temele oturtma ve canlandırma adına çeşitli çalışmalar içerisinde bulduklarını ifade eder “ Abdülhazim gibi aydın İspanya Müslümanları, ticaret hukukunun ilkeleri hakkında, bilimsel makale ve kitaplar yazıyordu. İslam, hem ekonomik işbirliğini sağlamak hem de karşılıklı bilgi ve fikir alışverişinde etken bir araç

olduğundan beynelmilel kardeşliği gerçekleştirmek için uluslar arası ticareti teşvik etmiştir [Manan,1980: 280].

2.3.İslam Dininde Temel İktisadi Kavramlar

2.3.1.İnsan Anlayışı

İnsanlığın varoluşundan beri her türlü düşünce ve inanç sistemi, insanın bu dünyadaki yeri ve konumunu anlamlandırmaya çalışmış, insanın yaratılış gayesini, yapısal özelliklerini, ortaya çıkarmak için çeşitli izah tarzları geliştirmeye çalışmıştır. Modern dönemlerde insanın hayatının tek gayesi kazanç haline getirildiği için insanı tanımlama çalışmaları da bundan nasibini almış ve homoeconomicus kavramı ortaya çıkmıştır. Özellikle kapitalist dünyanın insanı, bu yeni ortaya çıkan kavramın hakkını verecek bir yaşam felsefesi ile hayatını şekillendirmiştir.Yani çıkarı gereği her şeyi yapabilen, ekonomik kazanç uğruna her yolu mübah gören bir insan.Bu anlayış Batı toplumunda bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler anlayışı ile vucut bularak güçlenmiştir.

İnsanın yaratılış gayesine uygun olmayan bu açıklama, insanı kendi özünden uzaklaştırarak, insanı yalnızlaştırmıştır. İnsanın yaratılış gayesi: “ Allah’a kulluk (ibadet) tur. Bu ibadet kavramı belli anlarda yapılan fakat bütün hayata müessir olan namaz, oruç, hac gibi fiillerle birlikte Salih amel diye ifade edilen her türlü davranış, düşünce, çalışma ve faaliyetleri içine almaktadır” [Tabakoğlu, 1982: 15].

İnsan türlü çelişkilerle yüklüdür. O iyi tarafını zayıf tarafına hakim kılma çabası içinde olmalıdır. Bu yüzden kapitalist bir insan modeli olan homoeconomicus, İslam’ın öngördüğü insan modeline yabancıdır.İşte tam da burada İslamla kapitalizmin farkı ortaya çıkmaktadır: “ Müslümanın hareketlerine Allah’ kulluk şuuru yön vermektedir. Davranışları yalan söylememek, başkasının hakkını kendi üzerine geçirmemek, tekelcilik, ihtikar, karaborsacılık yapmamak, sözleşmelere uygun ve namuslu olmak gibi ahlaki, hukuki ve iktisadi kayıtlara tabidir” [Tabakoğlu, 1982: 15].

Kısacası İslam iktisadında menfeati adalete dayandırma ve toplum çerçevesinde sosyal planda hasılayı maksimize etme prensibi uygulanır” [Zaim,1992: 175].

İnsanın gayesini unutup maddeye esir olması ve özüne aykırı davranışlar gerçekleştirmesi istenmediği gibi insanın bu dünya ile bağlarını koparıp kendini soyutlaması, bu dünya nimetlerini ve bu nimetleri gerektiği gibi kullanmaktan uzaklaşması da istenmez. Seyyid Hüseyin Nasr'ın İslam inancına göre insanı yorumlayışını aktaran, Osman Eskicioğlu'ndan yararlanarak konumuza devam edelim: “ İslami perspektiften bakıldığında zaman insan, hem Allah'ın yeryüzündeki halifesi ve hem de kuldür. İki birlikte insanın temel tabiatını oluştururlar. Kul olarak insan O'nun iradesine tabi olmalıdır. İnsan Allah iradesi karşısında tamamen pasif kalmalı, bu irade, emirlerini varlıklar arasında nasıl gerçekleştiriyorsa, o da aynı aynı şekilde hayatını O'nun emirlerince yönlendirmelidir. Allah'ın yeryüzünde halifesi olması sıfatıyla ise insan aktif olmalıdır: çünkü o Allah'ın bu dünyadaki temsilcisidir. Yeryüzü ile gökyüzü arasındaki köprü aracılığıyla Allah'ın iradesinin bu dünyada gerçekleşip tebellür ettiği vasıtaadır” [Eskicioğlu, 1995: 25]. Bu istek ayette şu şekilde bildirilmiştir: “ De ki Allah'ın kulları için ortaya çıkardığı güzelikleri ve temiz hoş rızıkları kim haram kıldı.” [Araf:32] Yani müslümana düşen görev orta yolu bulup dengeli bir tavır sergilemektedir.

2.3.2. Bütünlükçü Yaklaşım

Bütünlükçü yaklaşım: İslam'ın, iktisadi olaylara yaklaşımını, hayatın diğer yönlerini ele alışından ayırmak mümkün değildir. Çünkü her unsur, zincirleme olarak birbirini etkilemektedir. Ekonomide alınan bir karar nasıl ki kültürel, sosyal ve siyasal yönlerde tesir gösteriyorsa, aynı şekilde dinin ortaya koyduğu bir normda hayatın tüm yönlerine etkide bulunacaktır. Bu nedenle, İslam, kendi içinde bütünlüğü olan bir hayat felsefesiyle insanların karşısına çıkmaktadır. İşte tam da bu noktada İslam'ı, Kapitalist veya Sosyalist sisteme benzetmek veya onların zıttı imiş gibi göstermek doğru olmayacaktır. Bu hususa kısaca değinmek gerekirse şu şekilde bir izah zannediyoruz kabul görecektir: Hayatın ve insanın bütün yönlerini kucaklayan İslami anlayış, kendisini düalist bir anlayışın temsilcisi olarak insanlara sunmuştur. Düalist anlayış gereği: insan bu dünya ile ebedi dünyayı birbirinden ayırmayacak, hem bu dünyanın hem de öte dünyanın gerekliliklerini yerine getirmeye çalışacaktır. Bu düşüncemizi destekleyecek en güzel örnek: Bakara suresinin 201. ayetinde şu şekilde ifade edilmiştir:

“Artık o insanlardan kimi ey Rabbimiz, bize nasibimizi, dünyada ver derki, onun ahiretten nasibi yoktur: kimide ey Rabbimiz, bize dünyada da iyi bir nasip ver, ahirette de iyi bir nasip ver ve bizi cehennem azabından korusun der. İşte bunlar kazandıklarından bir nasibe sahip olacaklardır. Allah hesabı pek çabuk görendir” [Bakara: 201].

Ayetten de anlaşılacağı gibi hayatın muhtelif cephelerini kucaklamanın yanında, hem dünya, hem ahiret cephesini birlikte düşünme İslamın ana özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla ilgili olarak bir rivayet nakletmek gerekirse: “Ala b. Hadrami elçi olarak Bahreyn hakimi Münzir b. Savaya gönderildiğinde, Münzir şöyle demiştir: “Şu elimde bulunana [saltanat] baktığımda onu ahireti ihmal edip sadece dünya ile ilgili buldum: sizin dininize baktım, onun hem dünya hem de ahiret için olduğunu gördüm. Binaenaleyh, hayat arzusu ve ölüm rahatlığı bulunan bir dini kabulden beni ne alıkoyabilir? Dün onu kabul edenlere şaşırdım, bugün ise onu reddedenlere hayret ediyorum” [Özel, 1995a: 125].

Bu görüş gereği iki dünya için çalışmak insan için en hayırlı olanıdır. Bu hususa Peygamber’in hadisiyle destek vermek gerekirse: “Ahiret için hemen ölecekmiş gibi dünya için hiç ölmeyecekmiş gibi çalışmak gerekmektedir.” Bu anlayış ve yaklaşımı ne Kapitalist sistemde ne de Sosyalist sistemde bulmak mümkün değildir. Özellikle Kapitalizmin bu dünyayı, bu dünyadaki uğraşı yücelten anlayışı tek tarafılığı ile göze çarpmaktadır.

İslamın bu bütüncül yaklaşımı, iktisadi faaliyetlerde <<niyet>> i ön plana çıkaran ilkesi ile şekillenmeye devam eder.

2.3.3.Niyet

İslami iktisat anlayışının en belirgin özelliklerinden bir diğeri olan niyetin önemini: “insanın bütün faaliyetleri bir bütündür ve işleri niyete bağlıdır” hadisinde görebiliyoruz. Bu hadis gereği de “çalışmada, üretimde ve genel olarak tüm iktisadi ve sosyal faaliyetlerde, faaliyetin kendisinden veya kullanılan üretim tekniğinden ziyade güdülen amaca, zihniyet ve felsefeye bakılması gerekmektedir. Spengler’in dediği gibi

önemli olan hiçbir zaman eşyaların şekli, hatta nasıl yapıldıkları değildir: fakat onlarla ne yapıldığı, onların kullanılış gayesidir [Kozak, 1984: 81].

Kısacası, İslami hayat görüşünde, insanın her faaliyeti, niyetin rengine göre anlam kazanmakta, makbul ve mutaber olmaktadır.

2.3.4. Adalet Anlayışı

İslam, tüm insanlığa gönderilmiş bir din olarak insanlar arası adaleti de sağlamayı kendisine bir vazife bilmıştır. Dünya insanların kardeşliği ve bunlar arasındaki sosyal eşitliğin sağlanmasının en temel şartı da iktisadi adaletin sağlanması için gerekli şartların oluşturulmasıdır. İşte bu yüzden İslam, iktisadi adaleti sağlamaya büyük önem vermiştir. İktisadi adalet: “ Her ferdin sosyal hayattan ve üretimden hakkını alması, topluma katkısının karşılığını görmesi ve bu faaliyetlerde hiçbir kimsenin diğerini istismar etmemesidir” [Erdoğan, 1994: 25]. Çünkü İslam’ a göre insanlar arasında zeka, yetenek ve fiziki vasıflar bakımından farklılık olsa da Allah indinde ve koyduğu kanunlar karşısında eşittirler. Zengin-fakir, asil-avam, siyah-beyaz arasında fark yoktur [Erdoğan, 1994: 24]. Bu durum bir hadiste şu şekilde dile dökülmüştür: “Şüphesiz ki Allah ne yüzünüze ne de servetinize bakar, O kalbinize ve yaptığınız işlere nazar eder”. Adil olunması, hakka girilmemesi ile ilgili birçok ayette bulabilmekteyiz. Konumuzla ilişkili olanlara değinmek gerekirse “ Hiç şüphesiz Allah size emanetleri ehline teslim etmenizi, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz, Allah işitir ve görür” [En-Nisa: 58].

Genel anlamda adil olunması gerektiren bu ayeti de aktardıktan sonra iktisadi adaleti konu edinen ayetlere de yer verelim: “Ey inanalar...kendiniz, ananız, babanız, ve yakınlarınız aleyhine de olsa Allah için şahit olarak adaleti gözetin. İster zengin ister fakir olsun Allah onlara daha yakındır. Adaletinizde heveslere uymayın. Eğer eğitilirsanız veya yüz çevirirseniz, bilin ki Allah işlediklerinizden şüphesiz haberdardır” [En-Nisa: 135].

Bir diğerk ayette ise: “ Ölçüyü tam yapın, eksiltenden olmayın, doğru terazi ile tartın, insanların hakkını azaltmayın, yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık (fesad) çıkarmayın” [Eş Şuara: 182-183].

Bu noktadan sonra biraz daha teknik kavramlara yöneleceğiz ve çalışmamızı İslam'ın emek [alinteri] kavramına yüklediği anlam ile devam ettireceğiz.

2.3.5.Emek (Alinteri, Çalışma)

Hepimizin bildiği gibi iktisadi anlamda kalkınmanın tek yolu: çalışmaktan geçmektedir. Çalışma kavramına yüklenen anlamın teşvik edici veya gayretleri kırııcı bir içeriğe sahip oluşu, bu nedenle önemlidir. İslam dininin çalışmaya verdiği önemi ayetler ve hadislerle destekleyerek sizlere aktarmaya çalışacağız.

İslam'a göre çalışmak, emek sarfetmek bu dünya hayatının gerekliliklerindedir. Bu gereklilik Ayet-i Kerime de şu şekilde ifade edilir: “Dedik ki: Ey Adem, bu senin ve eşinin düşmanıdır. Sakın sizi Cennetten çıkarmasın sonra [ekip biçmek gibi işleri yapmak zorunda kalır] yorulursun” [El-Furkan: 117].

Ayette de belirtildiği gibi çalışmak, bu dünya da yaşayabilmenin tek yoludur. Ayrıca diğerk tüm yaratılmışlardan farklı olarak sadece insan: çalışmaya, üretmeye zorunlu tutulmuştur. Çünkü diğerk tüm canlılar üretmeden kendileri için gerekli olan şeyleri çevrelerinde hazır olarak bulmuşlardır.

Sonuç olarak, insan için çalışmak, üretmek yaratılışın gereğidir. Hatta ve hatta İbni Haldun'un da savunduğu gibi çalışmak, iktisadi faaliyette bulunmak Allah'ın bir emridir. Çünkü Allah, Kur'an-ı Kerim'de: “Cuma namazını kıldınız mı yeryüzüne dağılın ve Allah fazlından nasip arayın!>> [Cuma: 10] buyuruyor. Demek ki, insan kendisi için yaratılmış bu dünya nimetlerinden payını almalıdır. Dünya nimetlerinden faydalanabilmenin tek yolu da: Allah'ın insana bahşettiği gerekli güç, kuvvet ve akıl gibi imkanları kullanarak çalışmasıdır. Ayrıca sadece çalışmanın gerekliliği vurgulanmakla kalmaz nasıl çalışılırsa, dünya nimetlerinden faydalanılacağı da

Peygamberler vasıtası ile insana öğretilmiştir. Böylece, iktisadi faaliyet bir yönüyle mukaddes ve mübarek bir nitelik kazanmış olmaktadır [Kozak, 1984: 74].

Çalışma eyleminin sadece Calvinizmde övüldüğü iddiasını çürütecek bir anektodu da burada aktarmak istiyoruz: “Bir gün Hacı Bayram, müritlerini etrafına topladı ve sordu, Yunus Emre ile Mevlana'nın mekanı nedir ve hangisi daha yüksektir? Kimisi Yunus, kimisi Mevlana dediler. Akşemseddin ise Yunus dedi. Hacı Bayram ne sebep dolayı Yunus'un makamı daha yüksektir diye sordu: kimi <<sabır>>, kimi <<tevekkül>>, kimi <<sadakat>> kimi <<muhabbet>>, kimi <<aşk>> cevabını verdi. Hacı Bayram ise her defasında başını arkaya attı. Cevap sırası Akşemseddin'e gelince, Akşemseddin, <<emeğiyle geçinmiş olmasıdır. Çünkü Yunus emeğinden başka bir şey yemezdi. >> dedi. Hacı Bayram sevindi, haydi git, sana belletecek nesnemiz kalmadı dedi” [Kozak, 1984: 75-76]. Bu anektotta da belirtildiği gibi çalışmak ve çalışmasının ürünü yemek insanın Allah katında makamını yükselten bir faktördür.

Çalışmanın, dinen övüldüğünü ve teşvik edildiğini bizlere gösteren bir hadise de burada yer vermek istiyoruz: “Hz. Peygamber, kişinin çalışmasını, üretimde bulunmasını ve ailesini geçindirmesini Allah yolunda cihad etme ve gündüzleri oruç, geceleri de namazla geçirme ile bir tutmuştur [Buhari-Nefekat]. Bu hadiste çalışmanın, ibadet hükmüne geçeceği yorumunu yapmak zannediyoruz abartılı olmaz. Calvinizmde insan nasıl çalışarak Tanrı'nın şanını yüceltiyorsa, İslamiyet'te de insan, çalışarak kendisi için en hayırlı olan ve kendi mertebesini yükseltecek olan bir faaliyeti gerçekleştiriyor olmaktadır.

Bu aktardıklarımıza bir cevap olsun diye orta çağdaki, tasavvuf anlayışının <<çalışmayı>> değersizleştirdiği, dünya metana yönelenleri küçümsediği söylenebilir. Biz bu bakış açısının da orta çağda yaşamış herkes tarafından kabul görmediğini 13. yy'da yaşamış olan Sammanlı Sufi Ebul Mekarımdan rivayet edilen sözlere yönelerek aktarmaya çalışacağız: “Allah, bu yeryüzünü ve istihsal sahalarını hikmetle yaratmıştır: mamur, semereli ve faydalı kılınması hikmetiyle...Eğer halk, dünya mamurluğundan ne fayda erişeceğini ve yeryüzünü kupkuru bırakmaktan ne günah doğacağını bilseydi, gayesini ve vücud hikmetini tamamıyla anlamış olurdu. Toprağından bin batman

mahsul çıkacak bir insan, eğer ihmal ve isteksizlik yüzünden dokuz yüz batman mal elde edecek olursa, aradaki yüz batman fark insanların istifadesinden uzak kalırsa biliriz ki bunun hesabı, kendisinden sorulacaktır. İnsanların faydasına sarfedilecek bir vaziyeti bulduğu halde, bundan kaçan, yeryüzünün umranında pay sahibi olmak istemiyor ve üstelik bunun ismini dünyayı terk, zühd ve takva koyan insan, şeytandan başka kimseye tabi değildir” [Kozak, 1984: 76].

Kısacası: Bu dünya hayatında verilen nimetleri sonuna kadar değerlendirmiş olmak, verilen nimetlerin idrakine varmanın ve yaratıcıya şükretmiş olmanın da bir belirtisi olarak görülmektedir.

Çalışmak bu kadar övülürken, çalışmamak acaba İslam dininde nasıl karşılanıyor sorusuna ise cevabı yine hadislerden alacağız: Hz. Muhammed çalışmayıp dilenenler için şöyle buyurmuştur: “Halktan dilenme kapısını kendisine açan kula Allah da yoksulluk kapısını açar. ” Ve yine başka bir hadiste: “ Hiçbir emek sarfetmeden birisinden bir şey istemek sadece üç durumda helal kabul edilmiştir: Kan diyeti borcunun ödenememesi, borçlunun borcunu ödemekte çaresiz kalması ve temel ihtiyaçları gideremeyecek durumda olması” [El Halebi: 1309]. Demek ki burada sıralanan üç koşul dışında insanlar çalışmadan, alın teri akıtmadan bir ürün elde ediyorlarsa, o ürün meşru yollarla elde edilmemiştir ve o ürün insana hayır getirmeyecektir.

Hz. Peygamber sözleriyle çalışmayı teşvik ettiği gibi fiili olarak ta Müslümanlara örnek olmuştur: “Hz Hatice’ nin ticari işlerine bakmaya başlamadan evvel bizzat Hz Peygamber günlük bir kırat (yani bir dirhemin altıda biri) karşılığı çobanlık yapmıştır (Mişlatal-Masabih-Buhari’den naklen, İcare Babı). Gerek Peygamber’e gerekse halifelere işsiz kimselerin başvurduğu ve bunların da kendilerine iş bulup gerekli aletleri sağladığı da bilinmektedir: “Sünnetten istintac edilir ki işsiz bir kimse hükümdara gelip iş isteyebilir, hükümdar bu talebi derhal kabul eder, kendisine iş ve çalışma aletlerini temin eder.”

İslamiyet'e göre çalışmanın, toplumsal düzenin işleyişine katkıda bulunduğunu ise şu rivayetten anlıyoruz: “Sosyal refaha katkıda bulunacak (sadaka) her müslümanın vazifesidir.” “katkıda bulunacak hiçbir şey yoksa” diye soruldu. Hz. Peygamber çalışsın, hem kendi istifade etsin hem de refaha katkıda bulunsun.”buyurdu [Şalabi, 1966: 162].

Buradan da şu sonuç çıkartılabilir: insan için en hayırlısı kendi emeğiyle elde ettiğidir. Zaten bu yüzden İslamın, el emeğiyle elde edilmemiş gelirlerden olan faize, spekülasyona vb. faaliyetlere karşı çıktığı bilinmektedir. Bu konulara sonra değinmek şartıyla sermaye olgusuna İslam iktisadında verilen yeri inceleyelim.

2.3.6.Sermaye

İslam iktisadında sermaye, iktisadi faaliyete emek ile birlikte katılan ve bu faaliyet sonucunda kâr veya zarar elde eden bir üretim faktörüdür. İslam iktisadı, sermayeye emekten bağımsız bir statü tanımayarak, sermayenin emek üzerindeki baskısını engellemek istemiş ve aralarında işbirliği sağlanması amaçlanmıştır. Zira, emek verilmeden elde edilen kazançlar (riba) hem emek sömürsünü artırır, hem de emeği üretim sürecinden uzaklaştırır [Zaim, 1992: 57]. Bu da alın teri dökmeden kazanmayı özendirir ve sonuç olarak servetin belli ellerde toplanmasına neden olur. Bu sonuç ise İslam'ın servetin yaygınlaştırılması ilkesine ters düşerek toplumsal refahın gerçekleşmesini önleyici bir nitelik arz eder.

İslam'ın sermayeyi emekten ayırmak istemeyişi çok manidardır. Çünkü: emekten ayrılan sermaye sadece faiz geliri ile yaşamak isteyecek, kendisi yatırımlara girmeyecek ama yatırımlara girenlerin elde ettiği kârdan pay alacaktır. Kısacası: İslam iktisadında sermayenin emekten kopuşu iktisadi hayata faizin girişini kolaylaştıracaktır. Bu konuya Sabahattin Zaim'in görüşlerine yer vererek devam edelim: Kapitalist iktisadi düzende üretim faktörleri dörde ayrılmıştır: Emek, toprak, teşebbüs ve sermaye. Demek ki sermaye ve teşebbüs birbirinden ayrılmış olmaktadır. Bu ayrılma, üretim gelirlerinden faize müstakil bir yer sağlayabilmek içindir. Bu dört faktör olunca bunların faktör gelirleri olur. Bunlarda emeğin – ücret, toprağın – rant ve kira, sermayenin – faiz,

teşebbüsün – kârdır. Faizi kaldırdığımız zaman, teşebbüs faktörü ile sermaye faktörü birleşir ve bunların gelirinin adı kâr olmuş olur [Zaim, 1992: 278].

Yukarıda da belirtildiği gibi: kapitalist sistemdeki işleyişten farklı olarak İslam, süreklilik arz edecek bir şekilde sermayeyi: yatırım ve üretime girmesi noktasında teşvik etmiştir. Hatta bu uğurda iş aletleri gibi bir kısım üretim aracı olan sermayenin zekâtтан muaf tutulmasını sağlamıştır [Tabakoğlu, 1992: 56] ve üretime katılmayan sermayenin yine zekat aracılığı ile aşınmaya maruz kalacağını bildirmiştir. Böylece insanlar zekât ödememek için atıl kalan sermayeyi üretime dahil etmek zorunda kalacaklardır.

2.3.7.Yardımlaşma

Allah, tüm insanları birbirlerine kardeş kılmış ve birbirleriyle dayanışma, yardımlaşma ve işbölümünü gerçekleştirsinler diye her insana birbirinden ayrı özellikler vermiştir. Ayrı özelliklere sahip bulunan bu insanlar sadece takva bakımından yaratıcı katında ayrı bir yere sahiptirler. Birbirleriyle kardeş konumunda olan inanç sahibi insanlar farklı maddi konumlara sahip olsalar da birbirlerine destek olmak ve birbirlerini düşünmek zorundadırlar.

İnsanlar arası yardımlaşmayı sağlamak adına İslam dini, zekat ve sadaka müesseselerini var kılmıştır. Zekat müessesisinin İslam dini içindeki yerine ve işlevine değinmeden önce Peygamber efendimiz dönemindeki İslam toplumunun yardımlaşma ve dayanışma anlayışını gösteren bir örneği buraya aktaracağız: “Müslüman kabileden bir eve misafir gelirdi. Kabilenin bir diğer evi de kendi yemeği için tencereyi ocağa koymuş olsa, kendisine misafir gelen ev sahibi, komşusunun tenceresini ocaktan alıp içindeki yemeği kendi misafirine ikram ederdi. Tencere sahibi, tencereyi ocakta göremeyince tencereyi kim aldı diye sorardı? Misafir de “ onu biz kendi misafirimiz için aldık diye cevaplardı. Bunun üzerine tencere sahibi “Allah onu size bereketli kılsın derdi” [Es Sadr: 258].

Bu örnek de, aynı kabileden bir komşusunun ihtiyacını kendi ihtiyacından ayırt etmeyen ve yardıma gerek olduğunda yemek de dahil her şeyi paylaşabilecek bir insandan bahsediliyor. İslam inancı gereği komşusunu kardeşi gibi görmüş ve yemeğini onunla

paylaşmakta hiçbir sakınca bulmamıştır. Kişisel çıkarların ve bireyciliğin ön planda olduğu günümüzde bu yaşam tarzı bizlere çok uzak gelse de yardımlaşmanın felsefesini göstermesi açısından önemlidir.

Bu örneği de aktardıktan sonra yardımlaşma ve dayanışmanın rasyonel boyutlarda, kurumlaşmasını sağlayan Zekat müessesesinin işleyişine geçelim.

2.3.7.1.Zekat

İslam'ın beş şartı arasına girecek kadar önemli olan zekatın farz kılınışının çok çeşitli nedenleri vardır. Bu nedenlere girmeden önce zekatın kelime anlamını vermek istiyoruz. Zekat, arttan, temizleyen (tezkiye eden), büyüten anlamına gelir. Zekatın, temizleyen anlamına gelmesi oldukça dikkat çekicidir.

Zekat neyi temizler sorusu ilk akla gelen sorudur. Bu soruya verilen cevap, zekatın farz kılınmasındaki maksadı da açıklar. Kişi, zekat sayesinde nefsinin tezkiye etmekte böylece mal sevgisini mağlup etmektedir. Kişi, mal sevgisinden uzaklaştıkça, kibirlenmeyecek, yaratıcıya ortak kudrette olduğunu iddia etmeyecektir. Bunun neticesinde de toplumu oluşturan fertlerle arasındaki içtimai bağ sağlamlaşacaktır [Ebussuud, 1993: 25]. Daha net bir şekilde ifade etmek gerekirse zekat “ahlaksal açıdan, insanı zenginlik hırsından ve cimrilikten kurtarır. Toplumsal açıdan zengini, toplumdaki yoksulluğu yok etme sorumluluğunun bilincine erdirir. Ekonomik açıdan zekat, servetin belli bir azınlığın elinde toplanmasını önler” [Manan, 1980: 392]. Böylece zekat sayesinde, başkalarını mahrum bırakacak kadar mal biriktirip depo edenlere veya malların belli ellerde toplanıp bağlı kalınmasına veya servetlerin sadece zenginler arasında el değiştirmesine rıza gösterilmemiştir [Ebussuud, 1993: 34].

Zekatın, yukarıda saydığımız fonksiyonlara sahip olduğunun en güzel delili ayetler ve hadislerdir. Aktaracağımız ilk ayette bir insanın mümin olduğunun en güzel göstergesinin zekat olduğu vurgulanıyor: “Onlar, (o müminler) ki eğer kendilerine yeryüzünde iktidar verirsek namazı kılar, zekatı verirler, iyiliği emreder, kötülüğü yasak ederler. Bütün işlerin sonu Allah'a varır” [El Hacc: 41].

Zekatın kullanılacağı yerler Kur'an-ı Kerim'de belirtilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de geçen ayetler, incelendiğinde zekatın toplumsal adaleti nasıl sağladığı da ortaya çıkacaktır. ” Zekatlar Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere (zekat toplayan amil denilen) memurlara, gönülleri İslam'a ısındırılacak olanlara esirlik ve kölelikten kurtarılmak isteyen esir ve kölelere, borcuna karşılık malı olmayan borçlulara, Allah yolunda çalışıp cihad edenlere ve harçlıksız kalmış yolcuya mahsustur. Allah alimdir, hakimdir” [Tevbe: 60].

Ayette, devletin topladığı zekatların nasıl ve nerelere harcanması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bunlara tek tek değinirsek zekatın toplumsal dayanışmayı sağlayıcı boyutunu bir kez daha görmüş oluruz. Zekatın ilk verilmesi gereken yer, fakir ve muhtaç olan insanlardır. Böylece fakir insanların toplumdan dışlanması engellenmiş olacak ve bu insanların toplumu oluşturan diğer gruplara karşı kin ve nefret sahibi olmaları önlenecektir.

Zekatın ikinci verileceği yer: mesakinler yani düşkünlere. Mesakinlerin Müslüman olup olmaması önemli değildir. Zekatın gayri müslimleride kapsayacak kadar geniş bir kitleye ulaştırılması “öteki” ayrımını ortadan kaldıracak ve toplumsal dayanışmanın gerçekleşmesi için bir zemin hazırlayacaktır.

Alınan zekatın nerelerde kullanılacağına dair inen her bir ayet, zekatın toplum içerisinde gerçekleştirmekle yükümlü olduğu görevleri de belirtmektedir. Biz, yukarıda sadece ilk ikisine değinerek genel bir bilgi vermek istedik.

Buraya kadar ki kısımda zekatın toplumsal dayanışmayı nasıl gerçekleştirmeye çalıştığını anlattık. Şimdi de bunu pratikte bir örnekle açıklayalım: “Dönem başında 100 birim sermaye varsa ve sermayenin marjinal etkinliği %7 ise dönemin sonunda verilecek zekat 107 birim üzerinden hesaplanacak, bunun 7 birimlik gelire oranı % 38 i aşacaktır. Yani kar gelirlerinin % 38 i aşan kısmı alt gelir gruplarına transfer edilecektir [Atılğan, 1996: 108]. Fark edileceği gibi bu büyük bir rakamdır. Zekatın ekonomik, sosyal ve siyasal bir dengeleyici olduğuna inandıracak kadar büyüktür.

Zekatın önemine değindikten sonra adı birçok kez zekat ile beraber kullanılan sadakanın İslam ekonomisindeki işlevine bakalım.

2.3.7.2.Sadaka

Sadaka da, zekat gibi, Müslümanın malından Allah rızasını gözeterek yoksullara, ihtiyaç sahiplerine verdiği bir kısımdır. Dolayısıyla sadaka da, toplum içerisinde ki grupların birbirleri ile olan bağlarını arttıran bir fonksiyona sahiptir.

Yaratıcı, K. Kerim’de, 13 defa sadaka kelimesini kullanarak sadakaya verdiği önemi belirtmiştir. Bunlardan bir kaçına değinmek gerekirse: “Onların mallarından sadaka al ki, bununla onları, manevi kirlilerden temizlemiş ve derecelerini yüceltmış olasın. Onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için bir huzur kaynağıdır. Allah, her şeyi çok iyi işiten ve çok iyi bilendir” [Tevbe: 9-103].

Sadaka ile ilgili bir hadiste Hz. Peygamber şu şekilde buyurur: “Kulların sabahladığı hiçbir gün yoktur ki, iki melek iniş de bir “Ya Allah (hayır yolunda) harcayana (verdiğine karşılık) bedel ver “Ya Allah, (malını hayır için vermeyene) telef ver demesin” [Atılğan, 1996: 111].

İktisadi olarak da topluma fayda sağlayan sadaka, gelir ve servet dağılımını dengeleyerek modern ekonomilerin karşılaştığı enflasyon ve deflasyon gibi sorunların zararlı etkilerini azaltıcı bir fonksiyonu gerçekleştirir [Atılğan, 1996: 113].

Son olarak israf olgusuna nasıl yaklaşıldığına değinelim.

2.3.7.3.İsraf

İslam ekonomisi, israfı ihtiyaçların değil de arzuların neticesinde ortaya çıkan bir tüketim biçimi olduğu için kınar. Çünkü, israfı meyleden insan, iktisadi davranmayan, kıt kaynakları gereksizce kullanandır. Kıt kaynakların, düşüncesizce kullanılışı tüketimi arttıracak, tüketim de insanı tasarruftan dolayısı ile de yatırımda bulunmaktan

alı koyacaktır. Yatırımın olmadığı yerde de toplumsal kalkınmadan, iktisadi büyümeden bahsetmenin imkanı yoktur.

İsrafa hoş bakılmamasının arka planına değindikten sonra, israf edenlere, yaratıcının ne tür bir ifade ile hitap ettiğini aktaralım.

“Ey inananlar, gösteriş için malını harcayan Allah’a ve ahiret gününe inanmayan kimseler gibi, başa kakmak ve eziyet etmek suretiyle sadakalarınızı boşa çıkarmayın. Çünkü onun bu hali, üzerinde biraz toprak bulunan kayanın haline benzer ki, şiddetli bir yağmurdan sonra üzerindeki toprak silinip çıplak kaya haline gelir. Böyleleri [gösteriş için amel edenler] kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah inanmayan toplumlara yolu göstermez” [Bakara: 264].

Bir başka ayette de “mallarını insanlara gösteriş için sarf edip, Allah’a ve ahiret gününe inanmayanları da Allah sevmez. Şeytanın arkadaş olduğu kimse için bu arkadaş ne fenadır” [Enn Nisa: 38-Bakara: 264-270].

Buraya aktarılan ayetlerdeki ortak nokta: gösterişe kaçıp israf eden insanların, Allah’a ve ahiret gününe olan inançlarından şüphe ediliyor oluşudur. Eğer bir insan israf ediyorsa onun Allah inancından şüphe edileceğine dair bir vurgu var. Çünkü mümin, Allah’ın yarattıklarını bir emanet olarak telakki eder ve emanetin yaratılış gayesine ters bir tutumu gerçekleştirmez. Mümin bilir ki: her şeyin en ince ayrıntısına kadar hesabı sorulacaktır.

İslamın israfa yaklaşımını bir hadisle sonlandıralım: “ Allah üç sınıf insanla ne konuşacak, ne onların yüzüne bakacak, ne de onların günahlarını bağışlayacaktır. Onlar çok azap çekeceklerdir. Bunlardan birincisi, servetini gösteriş uğruna harcayanlardır. ”

3.KAPİTALİST EKONOMİ İLE İSLAM EKONOMİSİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

3.1.Meşru Kazanç Olgusu

İslam,insanın mal mülk sahibi olması için yüksek ahlaki ölçüler koyar. Ve inanan insanların bu ölçüleri dikkate alarak kazanç teminini sağlamalarını öğütler. Kazancın elde edilmesinde emeğin rolü ne kadar önemli ise bir diğer insanın hakkına girmemek de o kadar önemlidir. Nisa suresinin 29. ayeti bize bunu gösterir: “ Ey iman edenler, birbirinizin mallarınızı haram sebeplerle yemeyin, meğer ki (o mallar) sizden karşılıklı bir rızadan doğan bir ticaret olmalı. Yine bir diğer ayette “ Doğru ve namuslu bir işadami, kıyamet gününde Peygamberler, sıddıklar ve şehitlerle beraber olacaktır” [Tirmizi, 3, 515].

Haksız kazancın, yaratıcı tarafından hoş görülmeceği ve cezalandırılacağını belirten bir diğer ayet: “Hakkı olmadığı halde kim bir parça toprağı mülkiyetine geçirirse o kimse kıyamet günü yedi kat yerin dibine batırılacaktır” [Buhari, 2, 162]. Devam etmek gerekirse “Haram yemektense insanın ağzını tozla doldurması daha iyidir” [Suyuti, Camiussağır, 2, 122].

Meşru olmayan kazanç yollarına başvuranların ibadetlerinin geçersiz olacağı da şu şekilde belirtilir: “Giyim ve (yiyim) işini, ahlaki bakımdan şüpheli olan kaynaklardan elde eden insanın, namaz ve orucunu bu kaynaklardan vazgeçmedikçe ,Allah kabul etmez” [Ceziri, Mezahibul-Erbaa, 2, 9].

Burada naklettiğimiz ayet ve hadislerden anlaşılan odur ki bir Müslüman kazancın temini sırasında hakka girmemeyi, İslam’ın temel ilke ve normlarıyla örtüşecek şekilde sağlamalıdır. Kapitalist dünyanın din dindir ticaret ticarettir anlayışı müslüman’ın söyleyebileceği bir şey değildir. Dolayısıyla Müslüman homoeconomicus gibi her türlü kazanç yolunu mübah göremez.

3.2. Teşebbüs Hürriyeti Olgusu

İslamın öngördüğü iktisadi sistemin, kapitalist iktisadi sistemle uyduğunu iddia eden birçok düşünür var. Bu düşünürler böyle bir iddiayı dillendirirken kapitalizmin dayanak noktalarının İslam iktisadında da hoş görüldüğünü iddia ederler. Bu dayanak noktalarının en belirginleri: özel mülkiyet ve teşebbüs hürriyetidir. İslam iktisadının, özel mülkiyete ve teşebbüs hürriyetine evet demesi onu kapitalizme evet der konuma mı getirmektedir sorusu akıllara gelmektedir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından teşebbüs hürriyetine İslam iktisadında ve kapitalist iktisat anlayışında nasıl bakıldığını anlamaya çalışalım.

İslam, teşebbüs hürriyetine sistemin ahlaki esasları çerçevesinde olduğu sürece hoşgörüle bakmış, hatta insan olmanın gerekliliklerinden biri olarak görmüştür. Nitekim, yaratıcının yeryüzündeki halifesi olarak yaratılan insanın, bu dünyada vazifesini ifa edebilmesi için geniş bir hürriyetle donatılması tabidir. Hiç kimse ve hatta devletin bile insanın hürriyetlerini kısıtlamaya, ve faaliyetlerine müdahale etmeye hakkı yoktur. Ancak kişi bulunduğu eylemde başkasına zarar vermemelidir. Hatta Ebu Hanife'ye göre “ hür ve reşit ve akıllı bir insanın kendisi için zararlı da olsa mesela: malını israf eden, saçıp savuran bir kimse bile olsa hacr (kısıtlık) altına alınması onun insanlıktan çıkartılıp hayvan haline sokulması demektir [Erdoğan, 1994: 23].

İnsana verilen teşebbüs hürriyeti, birçok ayet ve hadiste de gözler önüne serilmiştir: “Allah onda bereketler yarattı. Onda arayanlar için dört günde müsavi gıdalar yarattı.” [Fussilet:10] Bu ayette insanların araması (çaba göstermesi) neticesinde birçok nimetle karşı karşıya kalacakları bildirilmektedir. Yani insanlar bu dünya nimetlerini arayıp bulmak için özgür bırakılmışlardır. Bir diğer ayette: “ görmediniz mi Allah, göklerde ve yerde bulunan her şeyi size boyun eğdirdi ve size zahir ve batın nimetlerini bol bol verdi...” [Lokman: 20]. “Allah ...size denizi musahhar kıldı...” [El Casiye: 12]. “Geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize O verdi” [Nahl: 12-İbrahim: 33].

Yukarıda aktarılan ayetlerin vermek istediği mesaj: yeryüzü ve bütün kainat, insanlara hizmet etmek için yaratılmışlardır, ve bu dünya hayatında insanların çalışmaları neticesinde elde edecekleri sayısız nimetler olduğu söylenmektedir. Çalışmayan,

kendisine verilen yetenek ve idraki kullanmayan insan, nimetlerin bilincine ve şükrüne varamayacaktır. İnsanların bu nimetlerin idrakine varabilmesi için, teşebbüs hürriyeti şarttır.

Kısacası: insanın eylemlerinde, ve ekonomik teşebbüslerinde helal ve temiz olmak şartıyla hiçbir kısıtlamaya tabi tutulmayacağı bildirilmektedir. Bu durum ayette şu şekilde anlatılır: “Ey insanlar! Yerdeki helal ve temiz şeylerden yiyin. Şeytanın adımlarına uymayın. Çünkü o size hakikaten apaçık bir düşmandır” [Bakara: 168].

İslam’ın teşebbüs hürriyetini teşvik edişi kapitalizmdeki teşebbüs hürriyeti ile aynı anlama gelmemektedir. Kapitalizmde insan eyleminde önemli olan niyet değil sonuçtur. Ve bu sonuç insana kar elde ettiriyorsa, çıkar sağlıyorsa nasıl elde edildiğinin bir önemi yoktur. İslam iktisadında ise yukarıdaki ayette değinildiği gibi: teşebbüs hürriyeti vardır, ancak helal ve temiz yolla elde edilmeli, eylemler ahlaki normlara uygun olmalıdır. Dolayısıyla sınırsız bir teşebbüs hürriyeti İslam’ da yoktur. Çünkü, insanın doğru yoldan sapması halinde uyarılması denetlenmesi gerekir. Kapitalist ekonomi ise sınırsız, kısıtlamasız bir teşebbüs hürriyeti istemektedir. Bu istek Muhammed İsmail’in kitabında kendisine yer bulan John Locke’un toplumun oluşumu ve devletin kökeni hakkındaki görüşlerinde kendini belli eder: “Ne kilisenin, ne devletin, ne de toplumun ferdin yükselmek ve kar sağlamak gayesiyle giriştiği teşebbüsleri kösteklemeye hakları yoktur. Ancak her vatandaş her türlü mesleki çabada ve her iş dalında sınırsız bir hürriyet garanti edildiği ve resmi, dini, ahlaki ve sosyal bütün baskılardan kurtarıldığı zaman, topluma karşı yapılacak en büyük hizmet yerine getirilmiş olur” [İsmail, 1990: 16].

Kapitalizmin dayandığı bu felsefenin sınırsız özgürlüğü içerdiği söylenebilir. Ancak. Açıkça ortadır ki sınırsız özgürlüğün istenmesinin ana nedeni: servet kazanmanın ve yığmanın kolaylaştırılmasıdır. Böyle bir anlayış sonucu, ekonomik yaşantıda: tekel, spekülasyon, stokçuluk, damping gibi bir çok meşru olmayan kazanç yollarına, sınırsız özgürlük adına müdahale edilmemesi: toplumu oluşturan diğer fertlerin sömürülmesine ve yalnızlaştırılmasına neden olmaktadır.

3.3.Özel Mülkiyet Olgusu

İslam'ın özel mülkiyet olgusuna yaklaşımı onu birçok noktalarda ayrıcalıklı konuma getirir. Çünkü İslam, sınırsız bir özel mülkiyeti onaylamadığı gibi, özel mülkiyetin tamamen yasaklanmasına da karşı çıkmıştır. İslam'ın özel mülkiyeti yasaklamadığını, Kuran-ı Kerim'deki birçok ayette “mallarınız”, “malları”, “yetim malı” ve “evleriniz” gibi lafızları kullanmasından anlayabiliriz.

Bunun gibi bir başka husus ise Kuran-ı Kerim'in Müslümanların mallarının zekatını vermelerini ve infakta bulunmalarını emretmesidir. Bu da Müslümanların mal mülk sahibi olabileceklerini gösteren başka bir delildir [Mısri, 1989: 47].

Yine birçok hadisle beraber Peygamber efendimiz Veda Hutbesinde şöyle buyurmuştur: “Kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız aranızda saygı değerdir ve her Müslüman diğer Müslümanlara saygılı olmak zorundadır: kanına, malına ve namusuna saygı (Müslim ve diğerleri). Böylece Peygamber, bu sözleriyle, hem mülkiyete izin verildiğini, hem de mülk sahibi olan insanlara haset edilmemesi gerektiğini, başkasının malına saygı gösterilmesi gerektiğini belirtmiş oluyor.

Yine Kuran-ı Kerim insanın yaratılıştan mal sevgisini içinde barındırdığını şu ayetlerle bize aktarır: “Kadınlardan, oğullardan, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşten, salma atlardan ve sağmal hayvanlar ve ekinlerden gelen zevklere düşkünlük insan için bezenip süslendi” [Al-i İmran: 14]. İnsan için bezenip süslendi derken insanın mala düşkünlüğü vurgulanmaktadır. Yine başka bir ayette: “Malı bütün gücünüzle seviyorsunuz” [Fecr: 20] buyurulmuştur.

Bu ayetlerde, insanların mal mülk edinmesine izin verilmiştir. Hatta mülk ve servet edinilmesine takdir ve teşvikle bakıldığı, bunlar için daimi olarak hayr (iyi) ve fadl Allah (Allahın lutfu ve keremi)” kelimelerinin kullanıldığı bilinmektedir. “ Umumi olarak dini ve manevi iyilik ve nimet” manalarına gelmelerine rağmen bu iki ıstılah, Kuran tarafından bilhassa servet manasını ifade etmek üzere kullanılmıştır [Fazlurrahman, 1976: 11]. Bu yorumu haklı çıkartacak ayet ise şudur: “ Sizden birinize gelip ölüm çattığı vakit eğer hayr (mal) bırakacaksa anaya,babaya, yakın akrabaya

meşru bir surette vasiyette bulunmak takva sahipleri üzerinde bir hak olarak farz kılındı” [Bakara: 180]. Ancak bu izin, Kapitalizmdeki gibi, mülk edinme uğruna her yolu mübah görmez. Dolayısı ile mülk edinebilmenin belli şartlarını öne sürer. Bir insanın mülk edinebilmesi için her şeyden önce çalışması ve emek sarfetmesi gerekmektedir. Dolayısı ile emek sarf edilmemiş malların özel mülkiyet için belirlenmiş olan çerçevenin içine girmesi imkansızdır. Örneğin: bir insan ektiği, biçtiği bir arazisinin sahibi olabilir [Es-Sadr, 1980: 357].

Mülkiyette emeğin rolü, çalışmadan kazanmaya ve tabii servetleri mülkiyet altına almaya mani olduğu gibi sosyal barışın da teminatı olmuştur. Yine bu yüzden fey gibi, elde edilmelerinde emeğin rolü olmayan veya edinilmelerinde toplum çıkarına ters düşen şeylerin mülk edinilmesi caiz görülmemiştir [Tabakoğlu, 1982: 27].

Emek sarfedilmeden, özel mülkiyet elde edilemediği gibi elde edilen mülkün toplum zararına kullanılmaması da istenilen bir diğer şart olmuştur: “İslam, kişiye, kendi yararı için izin verirken, toplumun bir parçası olduğunu ona bildirmekte, ötekilerin yararını kollamak ve onların hayat seviyelerini yükseltmekle yükümlü olduğunu hatırlatmaktadır” [Mannan, 1980: 101].

Kısacası kişi gayri ahlaki olmayan bir yolla mülkiyet edinmeli, ancak edindiği bu mülkiyeti toplumsal sisteme zarar vermeden kullanmalıdır. Mülkiyeti ediniş ve kullanım tarzı topluma zarar verdiğinde, devlet tarafından bu özel mülkiyetin tasarrufu sınırlandırılır. “Zira sisteme göre mülkün hakiki mutasarrıfı ancak Allah’tır: her şey ona aittir” [Erdoğan, 1994: 22].

Bu tespit ayeti kerimede sabittir: “Göklerin ve yerin mülkü yalnız Allah’ındır” [Bakara: 107]. Yani gerçekte “mülkiyet ancak ve ancak Allah’a aittir, insan ise mülkiyeti, Allah’a karşı sorumlu olduğunu unutmaksızın ve emaneten elinde bulundurabilir [Gökalp, 1993: 15]. Dolayısıyla bu emanete gereği ve istenildiği gibi bakmakla mükelleftir.

Anlaşılan o ki, İslam, toplumsal adaleti sağlama adına, mal edinenler hakkında çeşitli ahlaki emirler vererek, toplumun yararını gözetmeye çalışmıştır. Ahlaki emirleri sıralamak gerekirse:

1. Toplumun yararını olumsuz yönde etkilemeden, malları en verimli bir şekilde işlemek,
2. Zekat vermek,
3. Allah yolunda harcamak,
4. Faiz almaktan kaçınmak,
5. İş yaparken hileden, spekülasyondan kaçınmak [Mannan, 1980: 101].

Toparlamak gerekirse: mülk edinmedeki iktisadi özgürlükler mutlak manada özgürlükler olmayıp, ahlaki ve yasal kurullarla sınırlandırılmıştır. Ortada haram, mekruh, mübah, mendub, vacib vb. ifadeler taşıyan hükümler vardır. Ve kişisel menfaatin toplum menfaatini ezmesine izin verilmez. Hatta kamu menfaati ferdi menfaatin üstünde tutulur [Mısri, 1989: 71].

İslam'ın, özel mülkiyet olgusunu yorumlayışını aktardıktan sonra şimdi de İslam ekonomisi ile Kapitalist ekonominin yollarının net bir şekilde ayrıldığı kazanç yollarına değinelim.

3.4.Faiz Olgusu

İnsanoğlunun iktisadi faaliyete giriştiği ilk dönemlerden bu yana kullanılan faiz, insanlar arası kardeşlik duygusunu yok ettiği için bütün dinler tarafından yasaklanmıştır. Ancak bu yasaklanışlar çeşitli zaman aralıklarında ortadan kalkmıştır. Özellikle 17. yy itibari ile “Hıristiyan Dünya, kapitalizme yol vermek için faiz yasağından geri adım attı. Bu, kardeşliğin yerine yabancılığı ikame etmek demektir. Nelson'un veciz ifadesiyle, modern kapitalizmde herkes eşit ölçüde “yabancı” olmak bakımından “kardeştir” [Özel, 1995b: 126].

Hıristiyan Dünya kapitalizmin ilerleyişinden nasibini almış ve faize cevaz verir konuma gelirken, İslam Dünyasında faiz ve riba tartışmaları bütün hızıyla sürse de faizin iktisadi faaliyetlerde kullanılması halâ yasaktır.

Bir sömürü unsuru olan faizin tanımını yapmak gerekirse: faiz: borçlunun alacaklısına şart koşup belirlemek sureti ile belirli bir zaman karşılığında anamala ek olarak ödediği fazlalıktır. Bu durumda faiz şu üç parçadan oluşur:

- Anamal üzerindeki fazlalık
- Süreye uygun olarak bu fazlalığın belirlenmesi
- Bunun işlemin bir şartı olması [Gökalp, 1993: 73].

Böyle bir tanımlamadan sonra faiz yasağının gereklerine değinelim. Faizin iktisadi faaliyetlerde kullanılmasına izin verilmeyişinin çok farklı nedenleri olabilir. Ancak bu nedenlerin en belirginini zannediyoruz ki: emek sarf etmeden belli bir kazancın elde edilişidir. İslam ekonomisinin en temel direği olan: emek, ribanın bir geçim yolu olarak kabul edilmesiyle, üretim faktörlerinin dışına itilmiş olacak ve bu da sermaye gelirleriyle yaşayan bir zümrenin oluşmasına neden olacaktır [Tabakoğlu, 1982: 68]. Bu durum: insanın yaratılış amacına da uygun olmadığı için, İslam da hoş karşılanmamıştır. Çünkü bir hadis-i şerifte de dendiği gibi insana kendi çalışmasından başka bir şey sorulmayacaktır. Ve en hayırlı olanı kendi el emeği ile elde etmiş olduğudur.

Haksız kazancın simgesi haline gelen faiz: bir çok ayet ve hadisle net bir ifade ile yasaklanmıştır. Aydınlatıcı olması açısından bu ayet ve hadislere çalışmamızda yer vermek istiyoruz: “Faiz yiyen kimseler (tefeciler) mahşerde tıpkı şeytan çarpmış kimseler gibi çarpılmış olarak kalkarlar. Onların bu hali -alışveriş- (ticaret) de faiz almak gibidir” demelerindedir. Oysa Allah, ticareti (alışverişi) helal, faizi haram kılmıştır. Bundan sonra kim Rabbinin öğüdünü dinler, faizcilikten vazgeçerse, geçmişte olan kendisininindir ve işi Allah’a kalmıştır (Allah dilerse onu affeder). Kim faizciliğe dönerse onun yeri Cehennemdir, oradan sonsuz kalır” [Bakara: 275-276].

Ayette çok net bir şekilde faizden vazgeçilmemesi halinde ebedi olarak cezalandırmanın [cehennemde] gerçekleşeceği bildiriliyor. Zannediyoruz ki, bu oldukça ağır ve faizi iktisadi eylemlerde kullanmaktan alıkoyacak bir cezadır. Faizin kesin bir dille yasaklandığı ve faiz kullanmanın yaratıcı ile savaşa girme anlamına geleceğini bildiren bir diğer ayet ise şöyledir: “Şayet faiz hakkında söylenenleri yapmazsanız, bilin ki Allah ve Peygamberi ile savaşa giriştiniz demektir. Eğer tövbe eder, faizcilikten vazgeçerseniz, sermayeniz sizindir. Haksızlık etmeyiniz ki, haksızlık bulamayasınız” [Bakara: 279]. Bu ayette, faize neden karşı çıkıldığı belirtiliyor, faiz kul hakkına girildiğinin bir belirtisidir. Kul hakkı ise yaratıcının affetmeyeceği en büyük ikinci günah olması ile İslam inancında yerini almıştır.

Ve yine birçok ayette faizin, insanın malını arttırmayacağını aksine azaltacağını, faiz yerine zekat ve sadakanın yani infakta bulunmanın serveti arttıracığını belirtir: Allah faizcinin malını eksiltir, hayırseverlerinkini artırır. Allah, haramı ve günah işleyeni sevmez” [Bakara: 276]. Bu durum başka bir ayette de şu şekilde ifade edilir: “İnsanların mallarında artış olması için ödediği riba Allah katında artmaz. Allah’ın rızasını dileyerek verdiğiniz zekata gelince, kat kat arttıranlar o zekat verenlerin ta kendileridir” [Rum: 30-39].

Faizin yasaklanmasının nedeni, bazen anlaşılammakta ve ayette de belirtildiği gibi faiz ve ticaretin aynı olduğu zannedilmektedir. Faiz ve ticaretin neden aynı anlama gelmediğini Prof. Mannan’ın açıklamalarına dayanarak açıklayalım.

Ticarette risk varken faiz de risk yoktur. Yani ticarette kar değişkenken [bazen zarar da getirebilir], faizde ise sabittir [zarar getirme olasılığı yoktur].

“Ticaretten oluşan kar, atılımın ve girişimin bir sonucudur, faizde ne atılım, ne de girişim söz konusudur. Çünkü krediyi veren, borçlu veya yatırımcının kar ve zararına bakmaksızın, tutarı belli bir geliri garantilemiştir” [Manan, 1980: 284]. Bu durumu biraz daha detaylı anlatmak gerekirse: faiz üretken bir uğraşın sonucu değildir. Oysa kar, üretken bir uğraş sonunda sağlanmaktadır. Faizde ödünç verenin üretken bir uğraşı olmadığından girişimci etkeni eksiktir. Oysa karda bu etken tüm üretim ve pazarlama

boyunca canlılığını korumaktadır. Şöyle ki: Faiz durumunda, sermaye sahibi üretim işlemiyle ilgili değildir. Halbuki kar durumunda sermaye sahibi sermayesinin ekonomik olarak kullanma yeri ve tarzını kendisi saptamaktadır. Burada, girişimci, karını arttırmak amacıyla yeni buluşlara gidebilir ve gereksinimleri karşılamak için yeni ürünlerin ortaya çıkmasını sağlayabilir. Böylece, kar gelişmeye yol açmakta ve bir bakıma geliştirme çabalarının bir sonucu olmaktadır. Nihayet, faiz durumunda zarar etkeni yoktur. Çünkü yukarıda da değindiğimiz gibi faiz sabit bir geliri getirir.

Faiz ve ticaret arasındaki üçüncü fark ise: “Ticaret üretken olduğu ve kişi ancak emek ve becerisini ortaya koyarak ve de zorlukları yenerek kazanç sağladığı için istihdam olanakları yaratmakta ve ekonomik kalkınmaya katkıda bulunmaktadır. Faiz de işe yatırıma katılma söz konusu değildir.

Mannan’ın değindiği üçüncü özellik: faizin yatırımları azaltıcı mı yoksa arttırıcı mı olduğu noktasında bizleri düşünmeye sevk ediyor. Klasik iktisatçılardan farklı bir yorum ile konuya eğilen J. M. Keynes “Para istihdam ve faiz genel teorisi” adlı ünlü eserinde, bu konuya ilişkin şu görüşü ileri sürer: “faizin parasal değeri, para dışı üretim mallarında faizin mala oranla değerini arttıracak, bu da malların üretimini engelleyecektir” [Manan, 1980: 284].

Kısacası: müteşebbisler, yatırımın kazanç haddi, cari faiz haddinden daha az olursa yatırım yapmak istemeyeceklerdir. “Örneğin, cari faiz haddi yüzde dört olursa ve para yüzde üç verimli bir sulama işine yatırılacaksa, sermayedarlara göre sulama verimsiz bir iştir” [Manan, 1980: 326]. Bunun sonucunda ise kaynaklar işletilmemiş olarak kalacak, bu nedenle istidam imkanları azalacaktır.

Bu konuya farklı bir boyutla yaklaşan S. Zaim’e göre de faiz malların, üretimin artmasını sağlamaz, aksine ekonomiye ve müteşebbise bir yük getirir: “Ekonomik yapıya faiz ile gelen yük, maliyet faktörüdür. Üç maliyet unsuruna bir de dördüncü olarak, faiz maliyetini eklemiş oluyoruz. Böylece fiyat yükselmiş oluyor. Yani kar marjı düşüyor veya fiyat yükseliyor” [Zaim, 1992: 76]. İslam’ın faizli işlemlere izin vermemesinin ekonomik mantığını anlatmaya devam edelim. İslam, faize haksızlık ve

zulüm sebebi olduğu için karşıdır. Faizin kullanılış gayesi ve miktarı, faizin haram kılınışını etkilememektedir. Çünkü, önceden belirlenmiş bir faiz oranı ile verilen borç para, faizi veren veya faizi alana zarar olarak dönecektir. Üretim amaçlı borçlarda ise, önceden belirlenmiş faiz oranı, borç alanın yanında borç vereninde aleyhinde haksızlığa sebep olabilmektedir [Gökalp, 1993: 78].

Bu konuyu detaylı ele almak gerekirse: faizle borç alan müteşebbis açısından konuya bakıldığında: ticaret hayatı risklerle doludur. Kazanç elde etme olasılığının yanında hiç kazanamama, hatta zarar etme olasılığı da mevcuttur. Faiz karşılığı alınan borç para ile girişilen teşebbüs sonucu herhangi bir kar elde edilmemesi, hatta zarar elde edilmesi halinde bile, borç verenin ana parası ile birlikte ayrıca faizin ödenmesi borcu alan açısından açık bir haksızlık sebebi olmaktadır. Çünkü, borçlu müteşebbis üç türlü zarar ile karşı karşıyadır:

- Sarf ettiği emeğin boşa çıkması
- Borç aldığı ana paranın zararı
- Sabit faiz yüzdesinin ödenmesidir.

Bir de konuya borç veren açısından bakacak olursak: verdiği paraya karşılık önceden tespit ettiği faiz oranının, borç verdiği müteşebbis çok büyük karlar elde etse bile, üretimde kullanılan paranın esas sahibi sadece önceden belirlenen miktar kadar bir payı faiz olarak alacaktır. Bu durumda paranın sahibi, kendi parasıyla büyük karlar sağlandığı halde ancak önceden belirlenen miktarda faiz alabileceği için haksızlığa uğramış olmaktadır.

Kısacası, faiz hem yatırımları azaltıcı, hem de toplumda sosyal adaleti tek taraflı bozan bir unsur olması nedeni ile yasaklanmıştır. Faizin sosyal adaleti ve dünya barışını nasıl olumsuz yönde etkilediğini ise şu şekilde açıklayabiliriz :Faiz, insanın varoluş temelini: tam kökünden yıkmakta, karşılıklı yardım, sevgi ve şefkati yok etmekte ve bencil bir insan türü türetmektedir. Böyle bir toplumda yaşayanların tümü yalnızca para kazanma uğraşı içerisinde erimek zorundadır. Bu, hem ulus için geçerlidir, hem de uluslararası ilişkilerde. Günümüzde, kredi veren ulusların, borçlananları, yüksek faizlerle

kendilerine ne denli esir ettiklerini açıkça görmekteyiz. Birinci dünya savaşından beri uluslar topluluğu kredi komitesince dolaylı ve dolaysız denetlenen uluslararası kredilerin, balkan ülkelerine ayırdığı tarihsel bir gerçektir. Faiz ödemeleri bu ülkelerin yoksulluğunu ve acısını bir kat daha artırdı. Hepsi değilse bile çoğu borçlarının tamamını veya bir bölümünü ödeyemediler. Buna rağmen kredi veren ülkelerin yaptığı bir incelemede borçlanan ülkelere karşı ekonomik ilişkilerini yeniden düzenlemeleri gerektiği, eski borçların çabuk ödenmesini sağlamak için de borçlu ülkelere kendi ülkelerinde vergi yükünün arttırılması önerildi. Bu, varlıklı olanakların, yoksulları, ekonomik yönden sömürmesi değil de nedir? Böylece ülke içinde olsun, ülkelerarası olsun, faiz, sömürücülere daha da üstünlük sağlayacak ve gide gide dünya barışını tehdit eden başlıca unsur haline gelecektir.

3.5.Karaborsacılık (Stokçuluk) Olgusu

Tarihi seyir içinde ticaretle uğraşan birçok insanın ve özellikle günümüz insanının da akıl almaz boyutlarda stokçuluk faaliyetlerini gerçekleştirdiği ve bu eylemi nedeni ile emek sarf etmeden çok yüksek meblağlar biriktirdiği bilinmektedir.

Kapitalist dünyanın her türlü kazancı meşru gören anlayışı stokçuluğun farklı boyutlara taşınmasına neden olmuştur.Örneğin dünya kahve üretiminde en önde gelen ülke olan Brezilyanın tüm kahve ürünlerinin değeri arttırdı,ürünler piyasadan çekildi yada imha edildi.Böylece Dünya piyasasındaki fiyatların sabit tutulması sağlanacaktı [Heise, 2001: 51].

Para kazanmanın en kısa yollarından olan karaborsacılığın(stokçuluk) lügat manası: “Toplamak, yığmak, stok edip saklamak. İstilahattaki anlamı ise: yiyecek cinsinden bir malı pahalanıncıya kadar stok edip saklamaktır” [Gülce, 2001: 172] mahiyet itibari ile karaborsacılık: ticaret malını pahalanması gayesi ile stoklayıp piyasaya arzını geciktirmektir. Böylece fiyatların suni bir şekilde yükselmesi ve piyasa seviyesinin üzerine çıkması sağlanacaktır. Stokçuluğun, insanların ihtiyaçlarını sömürerek az emekle kolay kazanç sağlama mantığına dayandığını söyleyebiliriz. Bu faaliyetin, özellikle temel ihtiyaç maddeleri söz konusu olduğunda toplumun zarar görmesine

sebebiyet verdiği gibi, uzun müddet devamı halinde toplumsal bunalımlara yol açtığı da bilinmektedir [Kallek, 1997: 146].

Piyasanın seyrini bozan ve insanları mağdur eden bu kazanç, Peygamber efendimiz tarafından da hoş görülmemiştir: “ Kim yiyecek maddelerini kırk gün stoklarsa Allah’tan uzaklaştığı gibi Allah’ta ondan uzaklaşır. Komşuları açken tok sabahlayanlar Allah Tebareke ve Tealanın zimmetinden uzak olurlar [İbn Hanbel-El Mused, 2, 33]. Bir diğer hadiste ise: “Karaborsacı ne fena bir kuldür: fiyatların düştüğünü öğrenince üzülür, yükseldiğini duyunca sevinir” [Zebdi, 4, 449].

Karaborsacılık yapan ile ticaretle uğraşan kişinin de aynı olmadığı bilinmektedir: ihtiyaç maddelerini çok uzak yerlerden tüketicinin ayağına getiren tüccar aslında önemli bir kamu hizmeti görürken, malını stoklayıp halkın yokluk içinde kıvranmasına aldırmayan karaborsacı toplumsal bir iktisadi hezimetini hazırlamaktadır. “ Calip yani uzaktan mal getiren rızıklandırılmış, karaborsacı ise lanetlenmiştir” [Kallek, 1997: 147].

Yine Hz Ömer’in taciri şu sözlerle teşvik ettiği görülmektedir: “Bizim pazarımızda asla karaborsacılık yapılmaz. Bazıları ellerindeki fazla sermayeyi bizim bünyemize gelmiş rızık ilahiyeye yatırarak karaborsacılık yapmaya yeltenmesinler. Bununla birlikte yaz kış demeden sırtında mal taşıyarak bize getiren calip Ömer’in misafiridir. Allah’ın dilediği gibi satar, Allah’ ın dilediği kadar bekler [Muvatta-Buyu, 56].

İhtikar yasağına Peygamber efendimiz döneminde uyulduğuna dair bir örneği de burada nakederek bu konuyu burada sonlandıralım: “Vasıt adındaki zengin bir Müslüman, Basra’ya bir gemi dolusu buğday göndermiş ve oradaki vekiline de şöyle bir mektup yazmıştı: “Gönderdiğim buğday, Basra’ya ulaştığı gün, hiç bekletmeden derhal onu satışı arz et. Satışın piyasadaki fiyata uygun olsun” Buğday, Basra’ya ulaştığında Vasatın vekili onu Cuma gününe kadar bekletir ve iki kat karla satar. Sonucu bir mektupla Vasita bildirdi.

Vasıt, vekiline yazdığı mektubunda şöyle dedi: Ey falan! Biz dinimizin selameti için az bir kara razı olduk. Muhakkak ki sen bu konuda bize muhalefet ettin.Biz dinimizden bir

şeyin gitmesi mukabilinde sağlanan karı asla sevmeyiz. Muhakkak ki sen bizim üzerimize cinayet işledin. Bu mektubum sana ulaştığında, malın tamamını Basra' nın fakirlerine dağıt. Umulur ki böylece ihtikar günahından sıyrılmış olurum” [Şıratul İslam: 292].

3.6.Damping Olgusu

İslam' göre gayri ahlaki olan kazanç yollarından bir diğeri de dampingdir. Kapitalist sektörün kayıtsız kazanç hırsını gerçekleştirebilmek için uygulanan bu yöntem kısa sürede çok kar elde etmeyi sağlasa da İslam'ın iktisat felsefesi ile uyuşmamakta ve inanan bir Müslüman müteşebbisin böyle bir yola sapmadan ekonomik yaşantısına devam etmesi gerekmektedir.Dampingin mahiyetini aktarınca neden meşru bir kazanç yolu olmadığı da ortaya çıkacaktır.

Damping: “Üreticinin ürününü, menşe üretimin yapıldığı ülkelerdeki satış fiyatının çok altında bir fiyatla başka ülkelerde satma olayıdır” [Mannan, 1980: 282]. Ürünü gerçek değerinin çok daha altında bir fiyata satma İslam ekonomisinin asla kabul etmeyeceği :tekel oluşumuna neden olmaktadır. Çok daha ucuza satılan ürün ister istemez rakip satıcıların ortadan kalkmasına neden olmakta ve piyasanın işleyişi bozulmaktadır.

Damping uygulaması bazen de fiyatların düşmesini önlemek için yapılmaktadır. Bu duruma en güzel örnek: Dünya kahve üretiminden başat ülke olan Brezilya'nın dünya piyasasındaki fiyatları sabit tutmak amacıyla tüm kahve ürünlerinin fiyatları arttırıldı, ürünler piyasadan çekildi yada imha edildi. Bununla da yetinmeyen Brezilya devleti, 1931-1944 yılları arasında bir “özveri planı” yaparak 5,7 milyon ton ham kahveyi yaktırdı ya da denize döktü [Heise, 2001: 52]. Öte yandan 1934 de, milyonlarca portakal fiyatların düşmesini önlemek için denize dökülmüştür. Oysa Liverpool daki fakir çocuklar için portakal, alınamayacak kadar lüks bir meyvedir [Mannan, 1980: 282].

3.7.Yalan Yere Yeminle Kazanç Olgusu

Bundan çok önceki dönemlerde olduğu gibi günümüzde de yalan yeminle mal satma, malında mevcut bulunmayan bir özelliği varmış gibi göstererek müşteriyi kandırma, satıcıların en çok başvurduğu kazanç yollarından biridir. Ancak bu satış biçimi yalana dayandığı ve insanların hakkına girilmesine neden olduğu için İslam dininde kabul görmemiştir. Yalan yere yemine karşı çıkıldığını Peygamber (s.a.v.) birçok hadisinden anlayabiliyoruz: “ Münafığın alametleri üçtür. Konuştuğu zaman yalan söyler, söz verdiği zaman vaadinde durmaz, ve kendisine emanet edildiği zaman ona hıyanet eder” [Buhari-Camius Sahih, 1, 16].

Yine bu doğrultuda bir Müslüman işadamını malını kolay yolla satmak için şaşırtıcı bir ifade veya hilekar bir lisan kullanması ve meslektaşlarının iş ve istihsalini haksız olarak küçültmesi de yasaktır. Burada kendisinden istenilen alıcıya sunduğu mal hakkında dürüstlükle bilgi vermesi ve satmaya çalıştığı ticaret metainin maddi hakikatlerini ortaya koymasındır. Aksi halde müşteriyi yanıltmış olur. Bu durum bir hadiste şu şekilde yer bulmuştur: “Müslüman müslümanın kardeşidir. Kusurlu bir malın kusurunu söylemedikçe ona o malı satmak caiz olmaz” [Mace, Sünen-i İbn Mace, 2, 735-746].

Yine bir diğer rivayetle: satıcılar, müşterilerini aldatıp mallarını daha yüksek fiyatla satmak için “vallahi buna senin verdiğinden fazlası verilmiştir” şeklinde yalan yemin etmeyi alışkanlık haline getirdiklerinden “hakikat Allah’a olan ahitlerini ve yeminlerini az bir bedele satanlar var ya! İşte onlar için ahirette hiçbir nasip yoktur. Allah kıyamet günü onlarla konuşmaz, yüzlerine bakmaz ve onları temize çıkarmaz. Onlar için pek acıklı bir azap vardır” [Al-i imran, 3-77].

İslam dini, net bir dille yalan yere yemini yasaklamıştır. Buna uyulmaması halinde inanan insanın göreceği ceza da belirtilerek bu tür haksız kazançlara rağbet edilmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu haksız kazancın görünürde kar getirdiği ama aslında maddi olarak da insanı zarara soktuğu yine bir hadisle insanlara bildirilir: “yemin, mala rağbeti arttırır, ancak bereketi giderir” [Müslim, Musakat, 131-132].

3.8. Tekel Olgusu

Serbest piyasa kavramının ne tür bir iktisadi yapıda korunabileceği sorusu insanın aklına gelen ilk sorulardan birisidir. Serbest piyasanın, kapitalist bir toplumsal yapıda korunabileceği fikri, kapitalizmin doğuş aşamasında kabul görmüştür. Bu kabul görmenin ana nedeni, “19. yüzyılın büyük bir kısmında, tek tek firmalar çok küçük ve çok sayıda olduklarından (çoğunlukla aile şirketi ya da ortaklık görünümündeydiler) kapitalizm tam bir rekabet sistemi görünümündeydi. Bu firmaların hiçbirinin kendi pazarı üzerinde gözle görülür bir etkinliği yoktu. Aralarındaki fiyat anlaşmaları, yerel pazarlarda hiç bulunmamanın yanı sıra bugünkü anlamında yaygın değildi. Sloganları serbest ticaret ve serbest rekabetti. Her iş adamı biliyordu ki sürekli ürününü ucuzlatacak yollar bulmazsa rakipleri tarafından piyasanın dışına atılırdı” [Dobb, 1999: 31-32].

Bu durum teknik ilerlemelerin gelişmesiyle çok da devam etmedi. Çünkü, yukarıda bahsettiğimiz küçük işletmeler, teknikteki gelişmelerden faydalanarak, emeğini kiralayacak insana sahip olmadan birleşebiliyorlardı. Bu birleşmeler, anonim şirketlerin doğuşunu da beraberinde getirdi. Böylece bu şirketler “bir metanın arzı ve dolayısıyla fiyatı üzerine gözle görülür ölçüde etkili hale geldiler” [Dobb, 1999: 33]. Bu süreç, kapitalizmin hareketlendirici gücü kâr olduğundan tekellerin üretimi kısım fiyatları yükseltmesine neden oldu.

Yirminci yüzyılda kapitalizmin, serbest piyasa ortamını dolayısıyla rekabet ortamını ortadan kaldırdığı gözle görülür hale geldi. Hatta yirminci yüzyılın başlarında Lenin, serbest piyasanın yok olmasına neden olan tekelciliğin, kapitalizmin ileri bir safhası olduğunu söylemiştir. Lenin’in bu fikrine katılan Braudel’e göre de kapitalizm, ancak rekabeti (serbest piyasayı) boğarak vücut bulabilir. Yani, “tekel” kapitalizmde ileri bir safha yahut bir istisna değil, kuraldır. M. Özel’in Piyasa Düşmanı Kapitalizm adlı kitabında Braudel’in tekel ile ilgili fikirleri şu şekilde yer bulur: “Dün olduğu gibi bugünde Sanayi Devriminden önce olduğu gibi sonra da kapitalizmin gerçek yurdu anti-piyasadır. Büyük yağmacıların homurdandığı ve orman kanununun geçerli olduğu karşı piyasa. Sözümona “hür” dünya müstesna bir dönüşüm yaşıyor bugün. Artan üretim potansiyeli, dev ve çoğunlukla çokuluslu şirketlerin mantar gibi büyümesi, her şeye

gücü yeten piyasanın, müşterinin ve piyasa ekonomisini eski düzenini tersine çevirdi. Piyasa kanunları, çok etkili reklamlarıyla talebi etkileyebilen ve fiyatları diledikleri gibi belirleyebilen şirketler için artık geçerli değildi” [Özel, 1995: 18].

Ünlü tarihçi Braudel’in de değindiği gibi kapitalizm ve serbest piyasa yan yana bulunamayacak iki olgudur. Piyasa ekonomisi yapısı gereği rekabeti gerektirirken, kapitalizm ise yapısı gereği, tekeli kendi bünyesinde oluşturur.

Kapitalizmin tekele dayanan bir yapı oluşturduğunu anlamak için günümüz dünyasına bakmak yeterlidir. Bugün, dünyanın önde gelen ülkelerinden olan ABD, Almanya ve Japonya gibi ülkelerin sahip olduğu ilk yüz şirket dünya endüstriyel üretiminin yarısını gerçekleştirmektedir. Amerikan ekonomisi, 1945’ten 1970’e kadar dünyanın tartışmasız en büyük gücüydü. Bu gücü zaman içerisinde, Japonya’yla paylaşmak zorunda kaldı. Şöyle ki: 1991 yılından sonra dünyanın ilk 100 sanayi şirketinden sadece 30’u Amerikan 43’ü Avrupalı ve 20 tanesi Japon’dur. Şu anda dünyanın en büyük beş ticaret şirketi Japon ismi taşımaktadır. Bu şirketler: C. Itoh, Sumitoma, Mitsui, Mitsubishi, Marubeni. Mitsui’nin satış rakamı, IBM’in satış rakamının iki buçuk katıdır [Özel, 1995: 19].

Amerikan ve Japon şirketlerinin dünya sektörünü ele geçirdikleri ve metaların piyasada dolaşımını ve fiyatlarını belirlediğini söyleyebiliriz. Aynı şekilde Türkiye’de de belli şirketler piyasa fiyatlarının oluşmasında çok büyük bir paya sahipler. Bu tesbiti somutlaştırmak gerekirse: “Otomotivde Tofaş ve Oyak Renault, dayanıklı tüketim eşyasında: Arçelik, Beko, Profilo, Vestel gıda maddelerinde başta tekel olmak üzere kamu şirketleri, ilaç sanayinde: Eczacıbaşı, Roche, Hoechst, Fako gibi yerli ve yabancı özel şirketler, lastik sektöründe: Brisa, Goodyear ve Pireli, tekstil sektöründe Sasa, Bossa, Kordsa (her üçü de Sabancı grubuna dahil) gibi şirketler piyasa mekanizmasının işleyişini etkileyebilecek büyüklüğe ulaşmış bulunmaktadır” [Özel, 1995: 17]. Bu verileri istatistiki verilerle aktarmak tekelin boyutunu göstermesi açısından önemlidir. Örneğin: Otomotiv sanayisinde: kamu sektörünün etkisinin oldukça az olduğu bilinmektedir. Bu sektörde kamuya ait: 4 özel sektöre ait ise 30 sanayi kuruluşu vardır. Bu şirketler Türkiye’nin ilk 500 şirketi arasına girmiş ve yıllık 17 trilyonluk cirolar ile

dikkat çekmişlerdir. Elde edilen bu hasılatın yüzde doksanbeşi özel kesime aittir. İlk beş şirketin önde geldiği bilinmektedir: Tofaş, Oyak-Renault, BMC, Otosan ve Mercedes-Benz [Özel, 1995: 15]. Otomotiv sanayisine benzer bir duruma sahip olan bir diğer sanayi kolu: Makine Sanayisidir. Makine Sanayinde bulunan altmışbir şirketin ilk beşyüz şirket arasına girdiği ve bu altmışbir şirketin sadece dördünün kamuya eliyedisinin özel şirketlere ait olduğu bilinmektedir. Toplam yirmialtı milyonluk cironun yirmidört trilyonu özel şirketlerce gerçekleştirilmiştir. Bunun yarısı ise beş şirkete ait (Arçelik, Beko, Profilo, Vestel ve Teletaş) [Özel, 1995: 15].

Bu tarz örnekleri sıralamak mümkündür. Yaptığımız okumalar neticesinde kapitalizmin küçük ölçekli şirketlerin varoluşunu yok ederek rekabet ortamını ortadan kaldırdığı ve İslam'ın kabul etmeyeceği tarzda bir tekelleşmeye neden olduğu söylenebilir.

3.9.Sigorta Olgusu

Tarihi seyir içinde özellikle Batı'da, servet oluşumuna etkisi olan en büyük faktörlerden biri de sigortadır. Sigorta konusunun İslam dini tarafından nasıl yorumlandığı, meşru bir kazanç sayılıp sayılmadığı ise geçmişten bugüne tartışılmalıdır.

İslam'ın sigortaya yaklaşımını ele alırken sigortanın tanımını yaparak işe başlayalım: “İstatistik kaide ve esaslara bağlı bir tekniğe dayanarak akitlerini düzenleyen bir müessese vasıtasıyla kaza ve kayışların zararını telafi etme hususunda yardımlaşmayı gaye edinmiş, karşılıklı ödeme esasına dayanan akdi bir istemdir” [Karaman, 1992: 207].

Günümüzde sigorta fertler arası gerçekleşen kapsamı dar olan ve sadece yardımlaşma amaçlı bir faaliyet değildir. Birçok sigortalının kendileriyle muamele yaptığı büyük anonim şirketler bu işi yürütüyor ve sigortalıların ödediği primlerden büyük meblağlar birikiyor. Sigortacı şirket ise sigortaya mevzu teşkil eden hadise vuku bulunca sigorta ihtiyat ve teminat akçesi olarak kalıyor ve toplanan primler ile ödenen tazminat arasındaki para şirketin kârı oluyor.

“bu akit rizikolara karşı teminat ve tazminat esasına dayanıyor. İlk nazarda bunda garar (meçhul üzerine akit) şekli göze çarpıyor. İslam hukuku açısından bakana göre sigorta edilen riziko vuku bulmaz ise sigortacının karşılığında bir şey vermediği için prim almasının: eğer kaza meydana gelirse sigortalının -o kadar prim ödemediği halde- bütün zararı karşılayacak büyük bir meblağ almasının caiz olmayacağı hususu akla geliyor [Karaman, 1992: 209].

İşte bu sebeplerden ötürü birçok İslam mütefekkeri, çeşidi ne olursa olsun sigortanın bir tür kumar olduğunu ileri sürerek sigortaya karşı çıkıyor. Bu karşı çıkışların en büyük nedeni de: sigortada riba gibi güvensizlik (garar) gibi sigortadan ayrı düşünülmesi mümkün olmayan sakıncaların bulunmasıdır [Sıddıki, 1984: 87].

Sigortanın bazı çeşitleri kabul edilip bazı çeşitlerinin kabul edilmemesi bu konuyu birçok İslam konferanslarında tartışılır hale getirmiştir. İslam Ekonomi konferansında ticari sigorta ile ilgili şu karara varılmıştır: “Halihazırda, uygulanmakta olan ticari şekliyle sigorta dolayısıyla İslam’ın öngördüğü dayanışma ve işbirliği amaçlarını gerçekleştirme gücünden yoksun bulunmaktadır” [Sıddıki, 1984: 90].

Sigortanın İslam’ın temel ölçülerine uygun olmayışının nedenlerini sıralamak gerekirse:

- “Ödenen paranın bedeli meçhuldür. Yatırılan karşılığında ne zaman, ne kadar, nasıl bir ödeme yapılacağı bilinmemektedir. Bu durum İslam’ın getirdiği sözleşme esastaki açıklık anlayışına terstir.
- Ödeme yapan kişi tedbirli davranıp malını koruduğu halde, sözleşmeyi bozması halinde ödediği pirim ona geri iade olunmamaktadır. Aksine sigortaya güvenip malını israf edenler bundan daha çok faydalanmaktadır. Bu uygulamada adaletsiz bir anlayış vardır. Bu yönüyle de İslam’a terstir.
- Sigorta şirketinde biriken paraların İslam’ın meşru ve helal gördüğü sahaya yatırıldığı meçhuldür.
- Zarar uğrayan sigortanın bu zararın ödenmesinde, diğer üyelere yüklenen ödeme miktarı belli değildir” [Gülce, 200: 144-145].

3.10. Bankacılık Olgusu

On yedinci yüzyıl itibari ile Batı'da Bankacılık sektörünün ilerlediği servet biriktirmenin yeni yollarından biri haline geldiği söylenebilir. Günümüz bankacılık sisteminin tanımını yapmak gerekirse: fon arz edenlerle fon talep edenler arasında aracılık görevini üstlenen parayı bir mübadele (değişim) aracı olmaktan öte bir mal olarak görüp faiz karşılığı alım satımını yapan ve müşterilerine yan hizmetler sunan kuruluşlardır [Gökalp, 1993: 59].

Bankacılık sektörünün insanlara yatırımda bulunmaları adına imkân sağladığı tanımda dikkati çeken yön olsa da bankacılık sektörünün yine de İslam ülkelerinde çok da rağbet görmediği bilinmektedir. İslam ülkelerinde bankacılık sisteminin gelişmemiş olmasının ana nedeni: faizle çalışmalarıdır. İslam ülkelerinin bankalara rağbet etmemesi bankacılık sisteminin ilerleyişini ve dünya ekonomi sistemine olan etkilerini ortadan kaldırmamıştır. Kabul edilmesi gereken nokta günümüz bankaları, ekonomik faaliyetlerin atar ve toplar damarları gibi özellikle kredi işlemleri ile, ülke ve dünya ekonomisine yön vermektedirler. Bankaların ülke içi ve dışı ekonomik etkinliklerdeki rolünün artması çeşitli ekonomik ve sosyal olayların gerçekleşmesine neden olmuştur. Bunların en belirgin olanları: enflasyonun artması, işsizliğin yaygınlaşması, kişiler ve ülkeler arasında gelir dağılımındaki dengesizliğin artması, milli ve milletlerarası piyasalarda tekeli eğilimlerin çoğalması ve yeryüzünde kaynak kullanım ve dağılımının dengesizleşmesi gibi sorunlar ile geleneksel bankacılık sisteminin yetersizliği arasında yakın ilişkiler bulunmaktadır [Gökalp, 1993: 62].

Günümüz bankacılık sisteminin işleyiş tarzı, İslam'ın genel ilkeleri ile uyuşmadığı ve inanan insanın da ekonomik hayata katılımının gerçekleşmesi gerekliliği de göz önünde bulundurularak alternatif bir bankacılık sistemi olan: İslami Bankacılık İstemi oluşturuldu. Böylece inananlar, faiz şüphesinden uzak bir şekilde paralarını muhafaza ederek, havale işlemi gerçekleştirecek, alı-satım gibi ekonomik ihtiyaçlarını gerçekleştireceklerdir. Ve yine bu sistemde yatırım yapma, imkânı bulacaklardır. Kısacası İslam Bankası bankacılık işlemlerini İslam ekonomisini genel esaslarına uygun olarak yapan bir kuruluştur.

3.10.1.İslami Bankacılık

İslami Bankacılık hareketi 1950'li yıllarda Pakistanlı düşünürler tarafından oluşturulmaya başlanmıştır. Düşünce planında başlayan bu hareketin eyleme döküldüğü zaman dilimi: 1955'tir. İlk İslam Bankasının kuruluşu 1963 yılında Mısır'da Myt-Gamr'da Suudi Arabistan Kralı Faysal'ın da yardımıyla tekstil sanayini finanse etmek için ilk İslami Tasarruf Bankası kurulmuştur [Gökalp, 1993: 64].

İslami bankaların temel dayanağı, İslam ekonomi sistemidir. İslami Ekonomik sistem, Allah'ın bu kâinatı yoktan var ettiği, yeryüzündeki mülkiyetin ancak ve ancak maliku'l-mülk olan Allah'a ait olduğu inancına dayanır. İnsan ise yeryüzünde Allah'ın halifesi olarak yaratılmıştır. Bu nedenle mal ve mülkün kullanılma yollarının bu inanca uygun olması gerekir.

İslami bankacılık sistemini doğuran dini sebebe değindikten sonra böyle bir bankacılık sisteminin ekonomik gerekçelerle de inanan insanlar için gerekliliğine değinilebilir. Şöyle ki: Gelişen ülkelerde karşılaşılan en büyük sorun finans yetersizliği kadar, mevcut fonların en az maliyetle toplanıp verimli alanlara kanalize edilmesidir. Var olan fonların yatırıma dönüştürülememesi ise bu ülkelerin sanayileşmesinin sadece belli kesimlerin elinde kalmasına ve orta ölçekli sanayi işletmelerinin yayılmasına engel olmaktadır. İşte İslami bankalar, buldukları ekonomiler özellikle orta ölçekli işletmeleri ve de onların yeni ürün ve üretim yöntemlerini denemek isteyen projelerini ortaklık yoluyla finanse ederek ekonomik kalkınmaya katkıda bulunmaktadır [Gökalp, 1993: 16].

İslâm bankacılığında mevduatın miktarının önemsiz oluşu, (yani beş lira yatırımda bulunmaya teşvik edecektir.

İslami bankacılık sisteminin en önemli özelliği ise emekle sermayenin bir işe ortak olarak girebileceği mudarebe sisteminin uygulanışdır. "Mudarebe sistemi ile emekle sermaye arasında süregelen çalışma önlenecektir.

Endüstriyel, ticari ve zirai teşebbüsler, çeşitli üretim birliklerince mudarebe ilkesine göre işletilecektir. Bu üretim birlikleri arasında üretime katılma nispetlerine göre bölüşülecektir [Mannan, 1980: 315].

İslami bankacılık sisteminde mevduat sahipleri iki tip olabilir. Birinci tip mevduat sahipleri, paralarını geri çekecekleri tarihi belirtmeksizin güvenliğidir. İkinci tip mevduatlarda mevduatın geri çekileceği tarihi belirtmek zorundadır. Bunları kısa süreli yatırım işlerine yatırılabilir. Bu tip mevduat sahiplerine, banka hiçbir şey ödemez. Onlar, mali yıl sonunda bankanın kâr ve zararını hisselerine uygun şekilde paylaşacaklardır.

Ayrıca, mevduatlar birer ikraz olarak kabul edilecekler ve istendiğinde geri çekilebilecekler, çünkü emanetler istendiğinde geri alınabilir. Bu ikraz mevduat fonları, mudarebe esasına göre işadamlarına avans olarak verilebilir [Sıddiki, 1984: 98].

3.10.2.İslâm Bankacılığında Üç Kavram

- Mudarebe: Arapça bir kelime olan mudarebe, ortaklık ifade eden bir mefhumdur. Mudarebe demek, bir tarafın para, diğer tarafın ise emeğini koyarak, ortak bir ticari faaliyet yapmalarınıdır. “Mudarebe’de ortaklardan para koyan tarafa Rabbulmal, emeğini koyan tarafa ise, Mudarib denmektedir. Aralarındaki anlaşmaya göre, elde edilen kâr dağıtılır” [Armağan, 1991: 40].
- Böyle bir anlaşma sonucu yapılan işte kâr değil de zarar elde edildiğinde zarar parayı koyan rabbül malın sermayesinden gider, mudarib ise sarf ettiği zaman ve emeği ile zarara katılır.
- İslâm Bankacılığında kullanılan ikinci kavram olan müşterek: ortaklık kurmak anlamına gelir. Ortaklık anlayışına göre müşarekenin niteliği ve ismi değişir. Şöyle ki: “İki tarafın sermaye olarak koydukları paranın miktarı fark alacakları kâr nisbetinde tam bir eşitlik varsa bu ortaklığın ismi: şirketi mufavazadır” [Armağan, 1991: 42].
- İslam Bankacılığında sıkça adı geçen bir diğer kavram Murabaha’dır. Murabaha: Satın alınan bir şeyin üzerine kâr elde edilerek bir başkasına satılmasını ifade eder.

3.10.3.İslami Bankaların Hedefleri

İslami bankaların ana hedefi, Müslüman kitlelerin sermaye oluşumu sürecine faal ve olumlu bir şekilde katılmalarını sağlamak ve bunun için imkân hazırlamaktır. Bu bakış açısı ile İslami bankaların hedeflerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Müslümanların ellerinde tuttıkları mevduatları harekete geçirmek ve inananlara tasarruf bilinci aşılamak.
- Ekonomik kaynakları, İslam dünyasının sosyo-ekonomik kalkınmasını gerçekleştirecek şekilde yatırımlara kanalize etme.
- İslam hükümleri gereğince, bankacılık işlem ve hizmetlerinin faizden ve sömürden arınmış şekilde aynı zamanda kısa vadeli finansman ve yardım meselesini de çözecek şekilde yapılmasını sağlamaktır.
- Uluslar arası planda, İslam ülkeleri arasında ekonomik, ticari, sosyal ve kültürel işbirliğini sağlamak hedefindedir. İslam ülkeleri arasında 20 Ekim 1979 tarihinde kurulan İslam Kalkınma Bankasının kuruluş aşamasında bu hedef açıkça ortaya konmuştur [Gökalp, 1993: 68].
- Yatırım hedefleri, Doğrudan yatırım, ortaklık yoluyla yatırım projelerini teşvik etmek, fizibilite raporları hazırlamak, yatırım için iyi bir iklim ve atmosfer oluşturmak.
- İslami bankacılığın kendisine belirlediği amaç ve hedefleri gerçekleştirebildiğinin en güzel kanıtı 25 Şubat 1963'de açılan İslami Bankadır. Bu banka Nil boyunca 53 köyde yaşayan iki milyon insanın iş sahasının ortasında bulunan 40.000 nüfuslu Mit-Chomi kasabasında kurulmuştur. 1000 Mevduatla çalışmaya başlayan bankanın çok kısa süre içinde 60.000 mevduat sahibine ulaştığı ve gelen talepleri karşılamak için dört şube daha açılmıştır. Bankalardaki tasarruf sahiplerinin sayısı ise 4000'dir. Hesap tutanaklarında toplam para yekunu 2.600.000 sterlindir [Mannan, 1980: 323].

Bu örnekten de anlaşılacağı gibi İslami banka, açıldığı yerdeki köylülerin tasarruf ve yatırım eğilimini büyük ölçüde arttırmıştır.

3.10.4.Finans Sistemleri ile Bankacılık Arasındaki Farklar

İslami bankacılık sistemini (Finans sistemini), bankacılık sisteminden ayıran birçok yön mevcuttur. Bu farklılıkların ilki: faizdir. Bankalara yatırılan mevduata vade sonunda verilecek faiz sabittir ve bankanın taahhüdü altındadır. Özel finans kurumlarındaki vadeli fonlar ise kâr ve zarara katılım akdi çerçevesinde toplanmakta ve vade sonunda tasarruf sahibine hiçbir şekilde artıdeğer taahhüdü verilmemektedir [Akın, 1995: 141].

İkinci fark: Modern bankalar için kendi faizleri, gerçek bir pay sahibi olmadıkları endüstri kazancından daha önemlidir. Bu hespla kapitalist ekonominin bankaları, kalkınma döneminde zararlı yatırımları teşvik ederler. Ekonomik buhranlarsa, zararlı yatırımların olağan bir sonucudur. Bu nedenle, süregelen ekonomik buhranlar doğacaktır. Fakat İslam Devletinde bankalar, endüstriye ortak olduklarından zararlı yatırımları asla teşvik etmezler. Böylece, İslam ekonomisinin bünyesinde buhranlara imkân olmayacaktır [Mannan, 1980: 325].

Üçüncü fark: Bankalardaki mevduatın bir bölümü devletin güvencesi altındadır. Söz konusu bankanın iflası halinde mevduat sahibinin anaparası belirli oranlarda koruma altına alınmaktadır [Akın, 1995: 141].

Dördüncü fark, Geleneksel ticari bankalar, paranın bir mal olduğu esasına dayalı olarak kurulduğu ve sonuç olarak da parayı bir mal gibi alıp sattıkları halde, İslami bankalarda paraya sadece bir değer ölçüsü ve mübadele aracı nazarı ile bakılır ve ticareti yapılmaz. Geleneksel bankalar paraya mal gözü ile baktıkları için paranın kendi kendine gelir (faiz) getireceğini de kabul ederler. İslami bankalarda ise para bir mal olmadığına göre kiraya verilerek gelir getirmesi mümkün değildir. İslami bankalar müşterileri ile olan ilişkilerinde bir borçlu veya bir alacaklı değil, bir ortak bir satın alıcı veya satıcı durumundadırlar [Gökalp, 1993: 72].

Beşinci Fark: İslami bankacılık sistemi bütünüyle yalnız bir endüstri ve ticaret alacaklısı olmayacak, mümkün olan ekonomik faaliyetlerin hepsine ortak olarak katılacaktır. Bu şartlar altında İslami banka, halkın bankası olacak, toplumun bütünüyle yaşama seviyesini yükseltmesine yardım edecektir [Manan, 1980: 338].

3.11.Serbest Piyasa Olgusu

İslam iktisadında teşebbüs hürriyeti, başkasına zarar vermediği sürece bir insanın elinden alınamayacak en büyük haktır. Bu doğrultuda olaya yaklaşıncı, İslam iktisadında serbest piyasanın varlığı zorunludur. Serbest piyasanın, İslam iktisadındaki yerini anlamamız açısından Hz. Muhammed'in bir hadisine burada yer verelim: "Hz. Peygamber döneminde fiyatlar aşırı derecede artmıştı (gala). Sahabeden bazıları ey Resulullah! fiyatlar aşırı derecede arttı, narh koysanız dediklerinde, Narhı koyan, bolluk ve darlık veren, rızıklandıran ancak Allah'tır. Mal ve canına yönelik bir zulmüm yüzünden herhangi bir kimse benden davacı olduğu halde Rabbime kavuşmak istemem buyurdu" [Ebu Yusuf-El Harac, 53].

Bu hadisten de anlaşılacağı gibi serbest piyasa veya Pazar mekanizması, İslam ekonomisinin tamamlayıcı önemli bir parçasıdır. Bu sayede mülkiyet hakları tesis ve idame edilir [Erdoğan, 1994: 27-28]. Bir başka hadise de konumuzu aydınlatması açısından yer verelim: Hiçbir şehirli hiçbir köylü adına satış yapmasın. İnsanları (kendi hallerine) bırakın. Allah, insanları birbirlerinden rızıklandırır" [Müslim, Buyu 20: İbn Mace, Ticerat]

Bu hadis de önceki hadis gibi, İslam ekonomisinde serbest rekabet hakkının varlığını ve gerekliliğini açıkça vurgulamaktadır. Piyasa, tabii haline bırakıldığında, insanlar toplumsal rekabet ortamında, kendi istidat ve kabiliyetlerine uygun yer edinir. Değişik özelliklere sahip insanlar arasındaki rekabetten kaynaklanan farklılaşma toplumsal dayanışmayı doğurmaktadır [Kallek, 1997: 201]. Bu husus ayeti kerimede şu şekilde yer bulur: "Dünya hayatında onların geçimliklerini bile aralarında biz taksim ettik: birbirlerine iş gördürmeleri için kimini kimine üstün kıldık" [Ez-Zuhuf, 43, 32].

Serbest teşebbüsün mevcut olduğu bir sistemin iyileşmesi ve başarılı olması için esas olan kar gayesi fikrinin İslam tarafından da kabul edilmesinin temel hedefi: Allah'ın insanlara vermiş olduğu kaynakların verimli olarak kullanılmasında gerekli teşvik unsuru olarak bulunmasıdır. Fakat kar gayesini amacından saptırarak zararlı maksatlar için kullanmak mümkündür. İşte bunu önlemek için sistem, Pazar mekanizmasının

kurulma ve işlemleri için geniş kaide ve sınırlamalar dizisi getirmiştir [Erdoğdu, 1994: 28].

Bu sınırlamalarla, kişinin elde ettiği karın, topluma zarar vermemesi ve sistemin sosyal ve iktisadi dengesinin bozulmaması amaçlanmıştır. Bu dengenin korunabilmesi, ve piyasanın tabii halinde işleyebilmesi için Hz. Muhammed döneminde hisbe teşkilatı kurulmuştur. Hisbe teşkilatındaki görevliler: insanların haksız yere birbirlerinin mallarını yemelerini önlemekle -, tekel, stokçuluk, ve spekülasyon gibi haksız kazançların önüne geçmekle, hisbe teşkilatı tarafından yetkili kılınmışlardır. Bu kurumun ana felsefesi: Hz. Muhammed'in bir sözü ile şekillenir: “ La darara ve la dırar (zarar ve zarara zararlarla mukabele yoktur)” [Muvatta-Akdiye, 31]. Buradan açıkça ortaya çıkan şudur: iktisadi faaliyet esnasında kullandığın hak ve hürriyetlerin başkasına zarar vermemesi gerekir.

SONUÇ

Kapitalizmin, belirgin olarak tarih sahnesine çıkışı, onbeşinci yüzyıla denk gelir. Bu dönemden önce Batı'da gerek teknolojik seviye, gerekse sermaye birikimi açısından büyük gelişmelerin varlığı sadece belli bölgelerle sınırlıdır. 15. yüzyıl itibari ile matbaacılık, barut ve pusuladan yararlanarak askerlik ve denizcilik alanlarında yeni buluşların gerçekleştiği ve bu buluşların Batı'yı Doğu'ya üstün kılar hale geldiği bilinmektedir. Özellikle Amerika'nın keşfiyle Afrika üzerinden Asya'ya ulaşılması, geleneksel Doğu ticaret yolunu değiştirmiş ve bu yeni Doğu-Batı ticaret üçgeni sayesinde dünyanın zenginliği sürekli olarak Avrupa'nın batısına taşınmıştır.

Bu süreç, Avrupa'da 15. ve 18. yüzyıllar arasında faiz hadlerini sürekli düşüşünü, kredi kullanma ve bankacılık faaliyetlerinde de olağanüstü bir hacim artışı getirmiştir. Böylece kapitalizmin ana unsuru olan sermaye birikimi meydana gelirken, bilimdeki ve teknikteki gelişmelerin sanayiye dönüştürülmesi ile büyük bir finansman olanağı da oluşmuştur. Sanayi Devrimiyle sermayenin ticaretten sanayiye kayması, sermayenin belirli ellerde toplanarak büyümesiyle, dolayısıyla kapitalist bir sınıfın doğup gelişmesiyle neticelenmiştir.

Batı'da gerçekleşen sosyo-ekonomik gelişmelerin tetikleyici gücünün ne olduğu sorusu da birçok düşünür tarafından cevaplanmaya çalışılmıştır. Batıda gerçekleşen bu akılalmaz boyuttaki dönüşümün nedeni sadece teknik alanda gerçekleşen yenilikler miydi yoksa başka bir şey mi? Bu sorunun cevabını Alman düşünür Max Weber, reform hareketlerinde buluyordu. Reform hareketleri sonucu ortaya çıkan mezheplerden olan Protestanlık, disiplinli, metodik bir çalışma hayatını insanlara aşıyordu. Mesleği icra etmeni, Tanrının şanını yükseltmekle aynı anlama geleceğini söyleyen bu mezhep, kazanılan paranın israf edilmeden biriktirilmesi ve yeni yatırımlarda kullanılmasını da öğütüyordu. İşte bu tarz bir inanın yaşam felsefesine dönüşmesiyle kapitalizm ortaya çıktı.

Max Weber'in bu iddiaları birçok düşünür için ilham kaynağı olmuş ve Batıdaki gelişmelerin, Doğu toplumlarındaki duraklamaların ise ana nedeni sorgulanmaya başlanmıştır.

Biz yaptığımız okumalar çerçevesinde Weber'in iddialarını tamamen göz ardı etmeyen ama eksik yönlerini ortaya çıkaran çeşitli veriler bulduk. Bu okumalar neticesinde, Protestanlıktan, yani reform hareketlerinden çok önce, özellikle İtalya'da kapitalist tarzda işleyen firmaların, ticarethanelerin varlığını tesbit ettik. Bu tesbitler sayesinde kapitalizmin oluşturucu unsurunun Protestanlık olmadığını sadece tetikleyici bir unsur olduğunu söyleyebiliriz. Calvinizmin faiz yasağını kaldırışı sermaye birikimine neden olmuştu. Bu da kapitalizmin ana dayanaklarından biriydi. Ancak, biz yine yaptığımız okumalar çerçevesinde Calvinizmden çok önce de faizin tüm ekonomik işlemlerde kullanıldığını biliyoruz.

Kısacası: Batı'daki ekonomik gelişmelerde Protestanlığın katkısı vardır. Ancak bu katkı, sadece toplumu patlama noktasına getiren feodal ve baskıcı yapının yıkılmasının katkısı dolayısıyladır. Protestanlık, kapitalizmin zaten var olduğu yerlerde yayılmak için daha serbest bir alan bulmuştur. Yani kapitalizm, Protestanlıktan öncedir.

Kapitalizm ile Protestanlık arasındaki ilişkiye değindikten sonra çalışmamızın itici kuvvetlerinden olan İslam ve Kapitalizm arasındaki ilişkiye dair izlenimlerimize geçebiliriz. İslam ve kapitalizm arasında pozitif bir korelasyon olduğunu iddia eden Maxime Rodinson ile İslam ile kapitalizm arasındaki negatif bir ilişki olduğunu iddia eden Max Weber, çalışmamızı yön veren düşünürler oldular. Max Weber'in doğu toplumlarını ve inanç sistemlerini rasyonel olmamakla suçlayan iddialarını ele almak yaptığımız ilk iş oldu. Acaba gerçekten İslam dini, insanı ussal eylemlerde bulunmaktan alıkoyar mı, doğu toplumları bu yüzden mi geri kalmış ve benzeri sorular yanıtlamaya çalışıldı. Yaptığımız tarih okumaları bu tarz iddiaların sığığını bizlere gösterdi. Doğü toplumlarının rasyonel bir ekonomik hayata sahip olduklarını, sadece fetih ve gaza anlayışı içinde olmadıklarını göstermek adına İslamdan önceki Mekke'deki, İslamdan sonraki İslam toplumlarındaki ekonomik hayat ve İslamın, ekonomik hayat üzerindeki olumlu etkileri teker teker anlatıldı.

Bu okumalardan elde ettiğimiz sonuç: İslam toplumlarının söylenildiği gibi irrasyonel olmayışlarıdır. Özellikle o dönemde gerçekleşen ticaret hacmi bunun en güzel delilidir.

Son yüzyıllardaki geri kalmışlığın nedenini sadece dine bağlamak ele aldığımız resmin sadece bir kısmını görmekten başka bir yarar getirmeyecektir. Osmanlının çöküş dönemlerinde hakim olan belli tarikatların, dünya meşgalesini küçümsemeleri İslam'ın iktisat felsefesi ile bağdaşmayacak bir durumdur. İslam tek başına ekonomik gelişmelerin ve dönüşümlerin yegane nedeni olmadığı gibi, doğu toplumlarının geri kalmışlığının da nedeni olamaz.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde Kapitalizmin ve İslamın ekonomi doktrinlerini kıyaslamaya ayırdık. Yaptığımız kıyaslamalar neticesinde Kapitalizmle İslamın ekonomi doktrinleri açısından büyük farklar olduğu ortaya çıktı. Kapitalizmin üretim, tüketim ve dağıtım felsefesi İslamın öngördüğü üretim, tüketim ve dağıtım teorilerinden belirgin bir şekilde ayrılmaktadır. Bu ayrılık noktalarına kısaca değinmek gerekirse: İslam üretim tarzını: tüketim-üretim-tüketim formülüyle özetleyebiliriz. Kapitalizmde ise kütleli üretim söz konusudur. Dolayısıyla üretim tarzını şu şekilde özetlemek mümkündür. Üretim-tüketim-üretim. Yani tüketimin saiki üretimdir. Yani üretim yapıldığı için insanlar tüketmek zorundadırlar. Tüketimin gerçekleşmesi için cazip reklam ve kampanyalar oluşturuldu. Böylece de tüketim sürekli kamçılanır. Kapitalizmin üretim felsefesine göre insan üretim için bir vasıtaadır. İslam'da ise üretim insan için yapılır. İslamda üretim talebe cevap vermek için yapılır. Zaten İslam'da var olan israf olgusu tüketime yönelik bir toplumsal yapıyı hoş karşılamaz [Tabakoğlu, 1982: 47].

Bu ve benzeri ayrılıklar İslam ve Kapitalist bir toplum yapısının birbiriyle bağdaşmayacağını açıkça gösterir. Ancak, doğu toplumlarının kapitalist bir ekonomiye sahip olamayışlarını sadece İslam'ın bu toplumlardaki etkileyici gücü ile açıklamak yanlış olacaktır. Sonuç olarak: İslam hoşgörmüyor diye kapitalizm doğuda oluşmamıştır demek zannediyoruz abartılı olacaktır.

KAYNAKLAR

- ARMAĞAN, Servet**, “Ana Hatlarıyla İslam Ekonomisi I”, Timaş Yayınları, İstanbul 1991.
- ATILGAN, Ahmet**, “İslam’ın Ekonomik Politikaları”, Nesil Yayınları, İstanbul 1996.
- BEAUD, Micheal**, “Kapitalizmin Tarihi”, Dost Yayınları, Ankara 2003.
- BRAUDEL, Fernand**, “Medeniyet ve Kapitalizm”, Çev:Mustafa Özel, İz Yayıncılık, İstanbul 1996.
- BULUŞ, Abdülkadir**, “Japon Kapitalizmin Kökenleri ve Osmanlı Devleti ile Bir Karşılaştırma”, Divan, Bilim Sanat Vakfı Yayınları, Yıl:7, Sayı:13, 2002.
- COHEN, Jere**, “Rönesans İtalyasında Rasyonel Kapitalizm” Kapitalizm ve Din, Derleyen: Mustafa Özel, Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1993.
- DENİS, Henri**, Ekonomik Doktrinler Tarihi I, Sosyal Yayınlar
- DOBB, Maurice**, “Kapitalizmin Üzerine İncelemeler”, Çev:F.Aker, Belge Yayınları, İstanbul 1992.
- DOBB, Maurice**, “Kapitalizmin Dünü ve Bugünü”, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.
- EBUSSUD, Mahmud**, “İslami İktisadın Esasları”, Çev:Ali Özel, İstanbul 1993.
- ERDOĞDU, Sabri**, “İslam Ekonomisinde Gelir ve Sermaye”, Sebil Yayın, İstanbul 1994.
- EL MISRİ, R. Yunus**, “İslam İktisat Metodolojisi”, Çev:Hüseyin Arslan, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1989.
- ESKİCİOĞLU, Osman**, “İslam Hukuku Açısından Serbest Piyasa Ekonomisi”, İzmir 1995.
- ES-SADR, Muhammed, Bakır**, “İslam Ekonomisi Doktrini”, Çev:Ali Bulaç, Hicret Yayınları, İstanbul 1980.

- FEBURE, Lucien**, “Uygarlık ve Kapitalizm ve Kapitalistler”, Çev:Mehmet Ali Kılıçbay, Imge Kitap Evi, Ankara 1995.
- FUSFELD, R. Daniel**, “Çağdaş İktisadi Düşüncenin Gelişimi”, Çev:Orhan Sezgin, Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı, İstanbul 1998.
- GÖKALP, Mehmet Faysal**, “İslam Toplumunun Ekonomik Yapısı”, Fey Vakfı Yayınları, İzmir 1993.
- GÜLCE, Bekir**, “İslam’ın Ekonomik Boyutu”, Adana 2001.
- HABSOWN, E. J.**, “Sanayi ve İmparatorluk”, Çev:Abdullah Ersoy, Dost Kitabevi, Ankara 1998.
- HEATON, Herbert**, “Avrupa İktisat Tarihi”, Çev:Mehmet Ali Kılıçbay, Imge Kitabevi, Ankara 1995.
- HEİSE, Ulla**, “Kahve ve Kahvehaneler”, Dost Yayıncılık, Ankara 2001.
- HİLL, Cristopher**, “Kapitalizm ve Din”, Çev:Mustafa Özel, Ağaç Yayınevi, İstanbul 1993.
- İSMAİL, İbrahim Muhammed**, “Çağdaş Ekonomik Doktrinler ve İslam, Çev:Cemal Aydın, Boğaziçi Yayıncılık, İstanbul 1990.
- KALLEK, Cengiz**, “Devlet ve Piyasa”, Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.
- KALLEK, Cengiz**, “Asrı Saadette Yönetim ve Piyasa”, İz Yayıncılık, İstanbul 1997.
- Karaman, Hayrettin**, “İslam’a Göre Banka ve Sigorta”, Nesil Yayıncılık, İstanbul 1992.
- KOZAK, İ. Erol**, “İbn-i Haldun’a Göre İnsan-Toplum-İktisat”, Pınar Yayınları, İstanbul 1984.
- KÖHNEN, Gerhard**, “Dünya Ekonomi Tarihi”, Çev:Tuncay Akoğlu, İstanbul 1965.

- KUYUCUKLU, Nazif**, “İktisadi Olaylar Tarihi”, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990.
- LANDES, David**, “Kapitalizmin Doğuşu”, Çev:Süleyman Gündüz, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.
- MACFALAE, Alan**, “Kapitalizm Kültürü”, Çev:Remzi Hakan Kır, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1993.
- MAHMUD, İbrahim** “İslam’dan Önceki Mekke’de Sosyal ve İktisadi Şartlar”, Tarih Risaleleri, Derleyen:Mustafa Özel, İz Yayıncılık, İstanbul 1999.
- MANNAN, M. A.** “İslam Ekonomisi”, Çev:Bahri Zengin, Tevfik Ömeroğlu, Fikir Yayınevi, İstanbul 1980.
- ÖZEL, Mustafa**, “Devlet ve Ekonomi”, İz Yayınları, İstanbul 1995.
- ÖZEL, Mustafa**, “Japonya’da Kapitalizm ve İktisadi Düşünce”, Basılmamış Doktora Tezi, M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988.
- ÖZEL, Mustafa**, “Piyasa Düşmanı Kapitalizm”, İz Yayınları, İstanbul 1995
- ÖZEL, Mustafa**, “Avrupa ve Japonya’da Kapitalizm”, Divan, Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, Yıl.7, Sayı.13, İstanbul 2002.
- RAHMAN, Fazlur**, “İslamiyet ve İktisadi Adalet Meselesi”, Çev:Y.Ziya Kavakçı, Atatürk Üniv. Yayınları No: 464, Erzurum 1976.
- RODİNSON, Maxime**, “İslam ve Kapitalizm”, Çev:L.Fevzi Topaçoğlu, Spartaküs Yayınları, İstanbul 1996.
- SEE, Henri**, “Modern Kapitalizmin Doğuşu”, Çev:Turgut Erim, Yöneliş Yayınları, İstanbul 2001.
- SİDDİKİ**, “İslam Ekonomi Düşüncesi”, Çev:Yaşar Kapan, Bir Yayıncılık, İstanbul 1984.

TABAKOĞLU, Ahmet, “İslam ve Ekonomik Hayat”, Diyanet İşleri Başkanlığı İlmî Eserler, Ankara 1982.

TORUN, İshak, “Max Weber Protestanlık Ve Kapitalizm”, Okumuş Adam, İstanbul 2003.

ÜLGENER, F. Sabri, “İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı”, Der Yayınları, İstanbul 1981.

WEBER, Max, “Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhı”, Çev:Zeynep Gürata, Ayraç Yayınları, Ankara 1999.

WALLERSTERN, Immanuel, “Tarihsel Kapitalizm”, Metis Yayıncılık, İstanbul 2002.

ZAİM, Sabahattin, “İslam-İnsan Ekonomi”, Yeni Asya Yayıncılık, İstanbul 1992.

ÖZGEÇMİŞ

1979 yılında İstanbul'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamladı. 2001 yılında Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünden mezun oldu. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalında yüksek lisansa başladı. Halen özel bir kurumda öğretmenlik yapmaktadır.

